

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Н. І. ДВОРНИЦЬКА

ФІЛОСОФІЯ МОВИ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

2-е видання доповнене

ЕЛЕКТРОННЕ ВИДАННЯ

Кам'янець-Подільський
2023

УДК 81;1(072,8)

ББК 81.003я73+87.228.1

Д24

Рекомендувала вчена рада Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (протокол № 5 від 27 квітня 2023 року)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

М. Ю. Чикарькова, доктор філософських наук, професор кафедри гуманітарних наук Чернівецького торгово-економічного інституту КНТЕУ;

Л. М. Марчук, доктор філологічних наук, завідувач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

О. Ф. Слюсар, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов та перекладу Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича.

Дворницька Н. І.

Д24 Філософія мови: навчальний посібник. 2-е вид. доп. [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023. 119 с.

Електронна версія посібника доступна за покликаннями:

URL: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7467>

Незважаючи на те що філософія мови як окремий напрям гуманітарних досліджень виникла в ХХ ст., мова завжди цікавила філософів. Найважливіші лінгвофілософські проблеми, що намагається розв'язати сучасна філософія мови, якщо й не були висунуті, то принагідно згадувалися філософами минулих поколінь. Історія формування і розвитку філософських ідей допомагає зрозуміти природу людської мови.

Попри те, що мислителі минулих епох цікавилися різними аспектами мови, незмінним залишався інтерес до її сутності й природи. Розв'язання цієї основної лінгвофілософської проблеми значною мірою залежало від найзагальніших світоглядних концепцій (парадигм, які домінували в певний період розвитку наукової думки).

УДК 81;1(072,8)

ББК 81.003я73+87.228.1

© Дворницька Н. І., 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	6
Розділ 1. ВЕЛИКІ ПРАДАВНІ ЦИВІЛІЗАЦІЇ. АРТЕФАКТИ, КУЛЬТУРНІ ТА ПИСЕМНІ ПАМ'ЯТКИ; САКРАЛЬНІ МОВИ.....	12
Індійська цивілізація	12
Цивілізація Майя.....	14
Єгипет	15
Китайська цивілізація	16
Шумерська цивілізація	18
Персидська цивілізація	19
Імперія Александра Македонського	21
Ассирійська імперія.....	21
Римська імперія.....	24
Візантійська імперія	26
Священна Римська імперія.....	28
 ПИТАННЯ.....	 31
Розділ 2. ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКІ ІДЕЇ ТА КОНЦЕПЦІЇ.....	32
ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКІ ІДЕЇ ДАВНЬОГО СХОДУ.....	33
Давній Єгипет	33
Юдея.....	34
Індія.....	34
Китай	39
ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКІ ІДЕЇ У ДАВНІЙ ГРЕЦІЇ.....	40
Філософські проблеми мови в концепції Платона.....	41

Лінгвофілософські ідеї Аристотеля.....	42
Аспекти філософії мови у стоїків	43
ПИТАННЯ.....	45
ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКІ ІДЕЇ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ	45
Учення про походження мови	48
Теорія номінації.....	48
Лінгвофілософські проблеми у середньовічних дискусіях реалістів і номіналістів	49
ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ	51
ЕМПІРИЗМ І РАЦІОНАЛІЗМ У ФІЛОСОФІЇ МОВИ XVII–XVIII ст.	52
ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКІ ІДЕЇ ГРАМАТИКИ ПОР-РОЯЛЯ	54
ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ	60
ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКИЙ ПІДХІД ДО МОВИ. ОСНОВНІ НАПРЯМИ XIX–XX ст.....	61
Гумбольдтіанство як вияв антропоцентричного підходу до мови....	61
Лінгвофілософська концепція Вільгельма фон Гумбольдта	61
Філософські і загальнонаукові засади концепції. Метод дослідження	63
Природа і сутність мови. Мова як світобачення народу.....	64
Вчення про творчий характер мови. Енергетейно-еволюційна концепція мови.....	66
Вчення про внутрішню і зовнішню форми мови	68
Ідеї В. фон Гумбольдта та лінгвофілософська концепція О. Потебні	70
СТРУКТУРАЛІЗМ У ФІЛОСОФІЇ МОВИ	74
Передумови виникнення і спільні ознаки лінгвістичного структуралізму.....	74
Лінгвофілософська концепція Ф. де Сосюра і її вплив на зародження структуралізму.....	76
Найвідоміші школи лінгвістичного структуралізму.....	79
Данська школа глосематики (Копенгагенський лінгвістичний осередок).....	79

Американський структуралізм (дескриптивізм)	82
Чеська школа функціоналізму (Празький лінгвістичний осередок)	85
НЕОГУМБОЛЬДТІАНСТВО ЯК НАПРЯМ У ЛІНГВОФІЛОСОФІЇ.....	88
Неогумбольдтіанство у США. Філософські основи теорії мовної відносності	91
Неогумбольдтіанство в Європі. Лінгвофілософська концепція Й. Л. Вайсгербера	96
ПОСТСТРУКТУРАЛІЗМ І ПОСТМОДЕРНІЗМ У ФІЛОСОФІЇ МОВИ.....	99
ГЕНЕРАТИВІЗМ У МОВОЗНАВСТВІ.	
ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКА КОНЦЕПЦІЯ Н. ХОМСЬКОГО	104
НЕОКАНТІАНСТВО І ФІЛОСОФІЯ МОВИ.....	110
Загальні засади неокантіанства	110
ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ.....	111
ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ.....	114
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	118

ВСТУП

Внаслідок багатовікових взаємозв'язків лінгвістичної й філософської думки сформувався один із напрямів досліджень ХХ ст. – філософія мови. Означена наукова дисципліна стала невід'ємною складовою майже всіх філософських і лінгвістичних концепцій сьогодення. Однак, на думку багатьох філософів, історія філософії мови існує у вигляді розрізнених, а почасти й несумісних один з одним роздумів. Термін «філософія мови» вперше увійшов до наукового обігу в німецькомовному просторі другої половини ХVIII ст. завдяки працям таких філософів, як Г.-К. Ліхтенберг (1742–1799), І.-Г. Гаман (1730–1788), І.-Г. Гердер (1744–1803), Г. Якобі (1743–1819), В. фон Гумбольдт (1767–1835). Саме у філософських роздумах і творчості цих мислителів мова посідала ключове місце. Однак у структурі сучасного гуманітарного знання (насамперед логіко-філософського і лінгвістичного) статус філософії мови до сьогодні не вивчений. До 50-х років ХХ ст. у світовому мовознавстві філософія мови найчастіше асоціювалася з лінгвістичним структуралізмом, дещо пізніше – з генеративною граматиною. Ідея (запозичена Хомським з Граматики Пор Рояль та у Гумбольдта) про те, що здатність людини породжувати мовні структури, є генетично вродженою та практично неусвідомлюваною, лежить в основі нативістської точки зору на питання походження мови. Вона є протилежною до так званої біхевіористської, яка констатує, що людина не має вроджених (мовних) здібностей і набуває мовної компетенції, імітуючи світ довкола.

У 60-х – середині 80-х років ХХ ст. найповнішим утіленням філософії мови вважались прагматичні студії живих мов, здійснювані в межах дослідження значення виразів мови, контекстного вживання мови та її одиниць (праці Г.-П. Грайса, Д. Девідсона, Дж.-Р. Остіна, П. Стросона, Н. Малкольма та ін.), вивчення мовленнєвих актів і, відповідно, ілокутивних сил (ілокутивна сила – функція мовленнєвого акту; соціальне значення того, що зроблено і сказано в цей момент, у цій ситуації).

У 60-х роках ХХ ст. над проблемою визначення поняття «філософія мови» працювали Дж. Остін, П.-Ф. Стросон, Дж.-Р. Сьорл, Г.- П. Грайс, Н. Хомський та ін.

Чітка орієнтація на проблематику аналітичної філософії та філософії лінгвістики представлена у відомій праці Ю. Хартнака «Мова і філософія». У ній розглядаються питання, пов'язані зі значенням мовних виразів у різних контекстах, інтенціональністю (лат. *intention* – прагнення, намір) мовленнєвих актів, роллю мови у сприйнятті людиною об'єктів світу, проблемами існування, моралі тощо.

Здобутки вчених аналітичного та постаналітичного напрямку в філософії так чи інакше торкнулися важливих аспектів сутності мови, проте не сформували цілісний предмет дослідження, який міг свідчити про окремий науковий напрям дослідження мови.

Наприкінці 80-х років ХХ ст. філософія мови почала стійко асоціюватися (принаймні у середовищі мовознавців) із когнітивними напрямками досліджень. Зміна проблематики, пов'язана з когнітивною переорієнтацією філософів мови у 80-х – середині 90-х років ХХ ст., визначається як перехід від філософії мови до філософії свідомості. У наукових розвідках Дж. Скорупські («Значення, вживання і верифікація»), Ч. Тревіса («Прагматики»), Е. Крейга («Значення і особистість») та інших філософів мова розглядається як носій одного з типів знань поряд зі знаннями про світ і людину в ньому. Досліджуються категорії мови у тісних зв'язках із свідомістю, мисленням, усією сутністю людини як соціальної та біологічної істоти.

Про невизначеність поняття «філософія мови» свідчать дані багатьох авторитетних філософських енциклопедій. В. Альстон, наприклад, зазначає, що сфера дії філософії мови найкраще продемонстрована переліком її основних проблем, до яких входять теорія розуміння, значення, концептуальний аналіз тощо.

У ХХ ст. в історії розвитку лінгвофілософських ідей була здійснена одна з перших спроб визначення предмета філософії мови в межах авторитетної на Заході аналітичної філософії, зокрема, в її розділі «лінгвістична філософія». Для філософів-аналітиків уся філософія і є філософією мови. На їхню думку, структури мови дають змогу виявити онтологічні структури буття {лат. *ontologia* від дав. гр. *ὄν*, род. в. грец. *όντος* – суще, те, що існує і грец. *λόγος* – учення, наука) – вчення про буття; розділ філософії, у якому з'ясовуються фундаментальні проблеми існування, розвитку сутнісного, найважливішого}.

У 70–80-х роках ХХ ст. філософія мови починає сприйматися як один із складників аналітичної філософії поряд із філософією науки, свідомості і філософськими проблемами теорії дій. Предметом дослідження філософії мови стає аналіз понять осмисленості/неосмисленості, істини, суперечності, стверджування, слідування тощо.

Проте питання про сутність мови та її природу перебувають поза розглядом цього напряму наукових знань.

Наприкінці ХХ ст. у працях багатьох науковців здійснюється спроба чіткого визначення сутності філософії мови та окреслюється коло її проблем з огляду на потреби науки про мову. Приймається концепція про те, що філософію мови не можна ототожнювати ні з лінгвістичною філософією, ні з загальним мовознавством. Вона має власний предмет досліджень, розглядає питання про сутність і природу мови.

Філософія мови з позицій сучасної лінгвістики є складником теорії мови, у межах якої досліджуються питання природи і сутності людської мови, пов'язані з її відношенням до дійсності, суспільства, свідомості.

Найважливішою ознакою філософії мови, з огляду на численні філософські проблеми мовознавства, є цілісність підходу до людської мови загалом, а не окремих її аспектів, рівнів, категорій тощо. Це виявляється насамперед у єдності філософсько-світоглядного розуміння походження, природи і сутності мови (наприклад, для В. фон Гумбольдта мова – це дух народу, енергейя; для О. Потебні – вияв глибинного духу народу в його розвитку, божественно-людський витвір; для пізнього Л. Вітгенштейна – один із типів людської діяльності зі своїми правилами мовної гри; для О. Лосєва – енергетейне, теоантропокосмічне явище тощо).

Отже, уточнення предмета і об'єкта дослідження філософії мови у сучасній гуманітарній сфері знань продовжується. Чітке визначення предмета філософії мови стало вимогою часу, набуло особливої актуальності наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., коли філософію мови багато філософів і лінгвістів стали сприймати як один із складників сучасної когнітивної науки.

Перш ніж приступити до розгляду предмету філософії мови, підкреслимо, що мовна система з позицій сучасного та історичного мовознавства може розглядатися та вивчатися як *нормативна, літературна, народна, діалектна і сакральна*.

Численні дослідження сакральних (неперекладних) текстів дозволили визнаним корифеям науки зробити цікаві висновки.

Так Я. Грім, зокрема, вважав, що *сакральна мова* – це мова, в якій втілені надприродні сутності буття. Система, в якій закодоване поняття трансцендентального {практична транскрипція лат. *transcendens* (можливо, через посередництво нім. *transzendental*); це латинський прикметник, утворений в середньовічній латині від дієприкметника *transcendens* (родовий відмінок *transcendentis*) – «переступаючий», «що виходить за межі»}. Я. Гримм вважав, що основою слів в сакральних мовах, прообразом їх є слово Боже, яке проникає собою все і містить у собі всі імена» [6, с. 94].

У філософії поняття «сакральна мова» має довгу історію і вживається у різному сенсі різними філософами. Найбільш поширеним є значення, яке йому надав І. Кант. Він описував цим словом те, що передує чуттєвому досвіду і робить досвід можливим (наприклад, простір та час). В давніх цивілізаціях сакральна мова (через писемні тексти) цілком перебувала у віданні жерців/священиків {шумерсько-вавилонський клинопис; коптське ієрогліфічне письмо («лист Божих слів»); іудейська Каббала, в якій вбачалося «первісність світу, перша сутність речей»; Коран з трансцендентальним значенням кожної літери Корану та ін.}

Велика увага вивченню сакральної мови приділялося в німецькій лінгвістиці. Одним із авторитетних видань, що публікували роботи з вивчення сакрального, був науковий журнал «*Linguistica Biblica. Interdisziplinäre Zeitschrift für Theologie und Linguistik*».

В лінгвістичній науці склалася поняття та визначення *народної мови*. Будучи здебільшого засобом спілкування лише між частинами народу, що близько живуть один від одного, народна мова розпадається на обласні або місцеві діалекти і говірки, обмежені здебільшого порівняно невеликою територією. Вони відрізняються один від одного не тільки завдяки територіальній розрізненості населення, але і завдяки розбіжностям у побуті населення та оточуючої його обстановці. Народна мова відрізняється меншою стійкістю, ніж літературна мова. Крім того, послуговуючи потребам повсякденного життя, народна мова певним чином стає з часом обмеженою.

При диференціації народної мови переважає принцип географічний. Між мовою окремих професійних чи побутових груп (землеробів, рибалок, мисливців і т. д.) завжди існують відомі відмінності, але ці відмінності менш сильні, ніж відмінності між говірками окремих місцевостей.

Мова народна має схильність до діалектного дроблення, тоді як літературна, навпаки, має схильність до нівелювання, встановлення одностійності.

Лінгвістична наука вважає, що *літературна мова* – певний конгломерат сакральної та народної мовних систем, результат диглосії.

Диглосія (від гр. *di* – подвійний, двічі, *glossa* – мова) – спосіб існування двох мовних систем у межах одного мовного колективу, коли функції цих двох систем перебувають у додатковому, стилістично-функціональному, розподілі; мовна ситуація функціонування двох стилістично й функціонально розподілених мовних кодів (трансформованого сакрального і частково нормованого народного).

Дослідження основного питання філософії мови про сутність, природу мови, її походження неможливе без глибокого свідомого дослідження саме сакральних мов.

Одним із перших, хто у ХХ столітті дав пояснення сакральному та позначив межі його розуміння, був німецький філософ і теолог Рудольф фон Отто, що розглядав *сакральні мови як специфічну категорію*, яку сам Р. Отто називав категорією «Ganz Andere» (Зовсім Інше). Учений стверджував, що сакральне містить у собі цілком своєрідний момент, який вилизає від раціонального в сучасному розумінні цього слова, а тому воно абсолютно не доступне для понятійного тлумачення [Otto R. DAS Heilige. Über das Irrationale in der Idee des Gottlichen und seinVerhältnis zum Rationalen. Gotha, 1927. S. 5].

Воно (сакральне) не повинно примітивно аналізуватися, перекладатися звичайними (не сакральними) мовами, що перетворилися в елементарну систему умовних позначень для передачі примітивної інформації. Саме через це саме поняття сакрального священного спростилося і втратило своє сутнісне значення, яке автор називає «нумінозне» (від лат. *numen* «божество») Сучасна людина не здатна зрозуміти всю глибину цього поняття, тому. «залишається або зовсім мовчати про нього, або по-

значати його такими особливими «ідеограмами», що, власне і робили наші пращури, намагаючись передати суть сакрального умовними символами».

Не випадково, кожна велика цивілізація, що залишила нам безліч загадок, мала свою сакральну мову, сутність якої не обов'язково передавалась в словах і текстах писемних пам'яток.

Розділ 1

ВЕЛИКІ ПРАДАВНІ ЦИВІЛІЗАЦІЇ. АРТЕФАКТИ, КУЛЬТУРНІ ТА ПИСЕМНІ ПАМ'ЯТКИ; САКРАЛЬНІ МОВИ

ІНДІЙСЬКА ЦИВІЛІЗАЦІЯ

Індійська цивілізація займає особливе місце у світовій історії.

Найдавніші поселення Індії датуються III–V тисячоліттям до н. е. Індорії на початку I тисячоліття до н. е. почали створювати протодержавні об'єднання, які очолювали вожді-кшатрії. Найвище місце у суспільстві займали жерці, що виконували найскладніші ритуали та обряди, які мали сакральне значення. Правитель кожної держави не володів винятковою владою, він зважав на думку касти жерців. Неугодні царі скидалися і виганялися з суспільства. Перші індоарійські міста, побудовані в IX ст. до н. е., мали феноменальні споруди, створені без жодних технічних пристроїв. Писемні пам'ятки свідчать про надані Богами Знання щодо їх створення.

За волею богів все населення поділялося на аріїв (нащадків вищих, Богів, що дали знання і життя. Слово «арії» буквально означає «землероб»). Арії справді здебільшого були землеробами, чиє заняття вважалося одним із найбагатіших. Землю можна було змінювати, запліднювати її семенами, що дали Вищі, тільки посвяченим, тобто аріям) та неаріїв. При цьому останні являли собою місцеве населення, далеке від будь-яких глибоких знань. Виходило, що арії створили вищий клас, з якого потім виходили жерці.

Пізніше правителі, ті, що захоплювали владу силою, віднімали ці знання, намагалися зрозуміти їх. Якщо зрозуміти не вдавалося – владу починали тримати не знаннями, а силою. Саме це деякі історики вважають причиною загибелі давньої культури, втратою колосальних знань. Сакральні знання втілювались в форму релігії, обрядів, молитов, в тій чи іншій мірі зрозумілу більшості населення.

Релігія Індійської цивілізації – Буддизм. Найдавніші відомості про буддизм, найпершої з трьох світових релігій, відносяться до VI ст. до н. е. Назва релігії походить від її засновника – Сіддхартхи Гаутами (623–544 рр. до н. е.), прозваного Буддою (Просвітленим, Кому дали Світло, Знання). Згідно з легендою Будда народився в царській родині, одружився з царівною Яшодхарою, яка народила йому сина Рахула. Після 27 років майбутній засновник великої релігії йде з сім'ї і на 6 років стає самітником. В 33 роки починає читати проповіді своїм учням. Будда закликав своїх прихильників пізнати та зрозуміти чотири священні істини: світ, що раніше був прекрасним, через амбіції, гординю людини, став злим, жорстоким і породжує безкінечні страждання; страждання йде від земних пристрастей та бажань (породжених гординою, амбіціями, заздрістю); звільнення від страждань – у нірвані; нірвана (нірвана – стан переходу в абсолютний спокій; виникає в результаті відмови живої істоти від всіх пристрастей, бажань; шлях досягнення нірвани це кропітка праця, що спрямовується до досягнення просвітлення) відкриває шлях до праведного життя, що полягає у відмові від усього мирського. Людина повинна повернутися до стану божественного споглядання, а не боротьби за ефемерну владу, золото тощо. Археологи досліджували унікальні свідчення буддизму на початку його поширення. Найбільш ранні пам'ятники – ступи (кургани над останками Будди) – відомі на території долини Гангу та у східній частині сучасного Афганістану. Ступи з часом стали доповнюватися кам'яними спорудами і перетворюватися на центри, що ставали основою буддійських монастирів. Слід зазначити, що, на відміну від інших конфесій, жерці всіма силами намагалися поширити буддизм ненасильницьким шляхом на власні володіння і сусідні території. Релігія переконувала людей, що слід присвятити життя покращенню карми (природні чесноти та вади). Завдяки такій постановці питання про релігійний світ індійців у державі практично не було соціальної боротьби проти влади. В центрі сприйняття життя було поняття дхарми, що визначалася як особливий дар провидіння, оскільки вона розумілася як поняття про загальний закон Всесвіту. Вищі знання (математики, астрономії, фізики, медицини *тощо передавалися через тексти, написані сакральною мовою.*

*Сакральною мовою Індійської цивілізації був **санскрит**. До сучасних дослідників дійшли писемні пам'ятки на санскриті, наукові твори (**Грамматика Паніні**) що мають колосальне наукове значення.*

ЦИВІЛІЗАЦІЯ МАЙЯ

Величезну кількість питань поставила перед так званим освіченим сучасним людством цивілізація Майя, відома завдяки своїй писемності, мистецтву, архітектурі, математичній та астрономічній системам. Початок її формування відносять до передкласичної ери (3000 до н. е. – 250 н. е.). Більшість міст Майя досягла піку свого розвитку в класичний період (250–900 роки н. е.).

Це велика цивілізація, що використовувала поняття нуля набагато раніше арабів та індусів, що створила складну ієрогліфічну систему писемності, що перевершувала сучасні їй цивілізації за точністю астрологічних розрахунків, що володіла складною системою календарів, мала глибокі знання в сфері астрономії, спорудила чудові храми, піраміди та палаци, досягла свого небувалого розквіту, живучи практично в кам'яному віці. Майя створювали кам'яні міста, деякі споруди в яких збудовані незрозумілим сучасним архітекторам способом, методикою (деякі дослідники стверджують, що майя володіли законами гравітації). Календар, розроблений майя, використовували інші народи Центральної Америки. Застосовувалася ієрогліфічна система письма (збереглися численні написи на пам'ятниках, що містять невідому інформацію). Створили ефективну систему землеробства, вирощували рослини, що, на думку сучасних біологів-генетиків, не були виведені селективним шляхом.

Доведено, що культура майя несе відбиток ольмекської цивілізації, що, за висновками дослідників, існувала біля 15 тис. років тому. Ця феноменальна цивілізація вже володіла глибокими астрономічними та математичні знаннями, зводила монументальні споруди, мала досконалий календар, який перевершував за точністю європейський.

Нащадками древніх майя є як сучасні народи майя, що зберегли мову предків, та частина іспаномовного населення південних штатів Мексики, Гватемали, Гондурасу. Деякі міста майя включені ЮНЕСКО до списку об'

ектів Світової спадщини: Паленке, Чічен-Іца, Ушмаль у Мексиці, Тікаль та Кірігуа у Гватемалі, Копан у Гондурасі, Хойя.

Залишається загадкою культура Теотіуакана. Не відома етнічна і мовна приналежність її творців. Це величезний для Америки культовий центр, «Місто Богів», площею 30 квадратних кілометрів. У ньому височать величні піраміди Сонця і Місяця; безліч скульптурних статуй різних богів. Головним богом був Кецалькоатль в образі Пернатого Змія (образ Змія, Пернатого, присутній у більшості культур Землі, зокрема, слов'янській). На вершині храму Сонця знаходився найвеличніший фетиш сонячного світила – круглий моноліт вагою 25 тонн і діаметром 3,5 метра, який вважають календарем. У IV–V ст. культура Теотіуакана досягла найбільшого розквіту, а в VII ст. «Місто Богів» був покинуте, сакральних пам'яток не залишилось...

На думку деяких дослідників, це співпадає із захопленням сакральних Знань Богів представниками Культу золота і перетворення релігії у засіб закріпачення, а не звільнення людини.

ЄГИПЕТ

Стародавній Єгипет – цивілізація в стародавній Північній Африці, яка охоплювала територію в нижній течії річки Ніл на місці сучасної країни Єгипет. Стародавня єгипетська цивілізація сформувалась у процесі розвитку доісторичного Єгипту як єдине ціле близько 3100 р. до н. е. (як заявляють деякі дослідники, – це співпадає з часом, коли сформувалась каста жерців, що володіли спеціальними знаннями).

Жерці давали інформацію про прогнозовані розливи Нілу, знали як створити ірігаційну систему і регульоване зрошення родючої долини, що давало можливість отримувати надлишкові врожаї і, відповідно, багатство. Під керівництвом жерців було створено: гірництво, інженерні та будівельні технології, завдяки яким відбувалося спорудження монументальних пірамід, храмів і обелісків; система математики, практична та ефективна система медицини, система зрошення і технології сільськогосподарського виробництва, перші відомі дощаті човни, єгипетський фаянс і технології виробництва скла.

Боротьба за владу, втрата знань (саме сакральних) призвели до послаблення касти жерців. Владу почали ототожнювати не зі Знаннями, а з грубою силою.

Це призвело до того, що упродовж історії низка чужоземних держав завойовувала і підкорювала Єгипет, зокрема гіксоси, лівійці, нубійці, асирійці, ахеменідські перси, македонці під проводом Александра Македонського (як свідчать історики, саме він знищив більшість сакральні текстів, аби позбавити Єгипет сили). Грецьке Птолемеєвське царство, що утворилося після смерті Александра, правило Єгиптом до 30 р. до н. е., коли за часів Клеопатри воно зазнало поразки від Римської імперії і стало римською провінцією. Стародавній Єгипет залишив невмирущу спадщину. Його мистецтво й архітектура широко копійовані, а його давні артефакти потрапили до далеких куточків світу. Багато століть його монументальні руїни надихали уяву мандрівників і письменників. Цікавість до старовини та археології з боку європейців і єгиптян, яка виникла на початку Нового часу, породила наукові дослідження єгипетської цивілізації.

Для істориків і, зокрема, істориків мови надзвичайно цікавим є коптські *писемні пам'ятки, зокрема Мемфіський трактат, Книга мертвих та ін.*

КИТАЙСЬКА ЦИВІЛІЗАЦІЯ

Писемність стародавнього Китаю, ієрогліфічна система, що складалася до XV століття до нашої ери з 2000 ієрогліфів ілюструє (як і всяка інша, ієрогліфічна та піктографічна писемність) неможливість передачі справжніх сакральних знань звуками.

Нагадаємо, що відомий дослідник Рудольф фон Отто наголошував, що формування понять сакрального здійснюється у процесі синтезу раціональних та ірраціональних моментів пізнання при первинності ірраціонального.

З цього випливає, що з двох структуроутворюючих компонентів категорії сакрального основним слід вважати ірраціональне, а тому воно абсолютно недоступне для понятійного розуміння.

Отже, залишається або зовсім мовчати про нього, або позначати його такими особливими «ідеограмами». Якщо спробувати закодувати їх в звуки, то звуки ці мають бути унікально підлаштованими енергетично (про що свідчить давньоіндійська граматики Паніні; див...).

Перші прилади для письма представляли собою бамбукову дощечку і загострену паличку. Писали на шовку (спосіб створення якого – за свідченням пам'яток-- передали Боги).

Прикладом давньої мови стародавнього Китаю є, наприклад, «Книга пісень» складена орієнтовно в I тис. до. н.е. і містить 300 творів. Завдяки писемним свідоцтвам до нас дійшли імена першого поета китайської цивілізації Цюй Юань, істориків Сима Цянь і Бань Гу, чиї праці на довгий час розвитку культури Китаю в давнину стали своєрідним стандартом історичної літератури та класичної китайської прози.

Знайдені таблички з написами свідчать про архітектурні знання та ті мистецтва, що фіксували образи богів.

До наших часів дійшли пагода Сун-ю-си і «Велика пагода диких гусей». Про рівень розвитку архітектури і будівництва говорить те, що до III століття до нашої ери було відбудовано понад 700 палаців для імператора та його приближених.

В одному з палаців був збудований зал, в якому одночасно могло зібратися 10000 осіб.

Синхронно з розвитком архітектури, розвивалися і живопис, прикладні мистецтва. Особливістю розвитку живопису було застосування туші для малювання на папері, шовку. Не можуть не викликати захоплення різьблені фігурки з нефриту, слонової кістки. Розвиток художньої кераміки, став предтечею появи порцеляни.

Найважливішими у пізнанні зв'язку обраних з Богами вважалися знання з математики, астрономії, медицини. Знання в цих галузях вражають! Математики стародавнього Китаю вивчили і описали властивості прямокутного трикутника, ввели поняття від'ємних чисел, вивчили властивості дробів, описали арифметичну прогресію, розробили методи рішення систем рівнянь.

У I столітті до нашої ери вчені стародавнього Китаю написали трактат «Математика в дев'яти розділах», де були зібрані всі знання, накопичені у Піднебесній.

Рівень знань з астрономії не підлягає розумінню. Без обсерваторій з могутніми телескопами, астролябій тощо учені в II тисячолітті до н. е. рік у Піднебесній ділили на 12 місяців, а місяць відповідно на 4 тижні (тобто точно так само як в наш час). Астроном Чжан Хен, в II столітті до нашої ери створив небесний глобус, що зображав рух світил і планет.

В Китаї функціонував компас, водяний насос, система ірригацій.

Надзвичайного розвитку досягла філософія, що, зокрема, розглядала питання походження, сутності мови, вище її призначення. Цьому були присвячені твори Конфуція та інших філософів.

ШУМЕРСЬКА ЦИВІЛІЗАЦІЯ

Цивілізація, що існувала у IV–II тисячоліттях до н.е., в мідну та бронзову добу, на південному сході Межиріччя і є однією з найдавніших культур у світі поряд із цивілізаціями Єгипту та Індської долини. Шумери, проживаючи на берегах Тигру й Євфрату, опанували землеробство, що дозволило їм осісти.

До на дійшли пам'ятки писемності, яким близько 5 тисяч років тому. Це клинопис (знову умовні позначення – не звуки). Ранні тексти, що датуються приблизно 3000 роком до Христа, археологи знайшли в містах Урук та Джемдет-Наср.

Дослідники свідчать, що носії шумерської мови прийшли з півдня Індії.

17 січня 1869 року у Парижі один з розшифрувальників клинопису Юліус Оперт виступив з доповіддю, в якій висловився за те, що відомості вказують на існування у давньому Межиріччі невідомої досі мови, для якої і було власне винайдено клинопис. Учений заявив, що в небагатьох розшифрованих ним текстах написано було про передані богами знання в умовних позначеннях та символах. В текстах наголошувалось, що боротьба за владу – великий гріх проти богів, бо владу дає не боротьба, а Знання.

Спершу цю мову стали називати ***аккадською***.

Відомості про Шумер надходять із археологічних розкопок, а також ***великої кількості глиняних табличок, написаних шумерською та аккадською мовами.***

Аккадська мова належить до семітських. У пізні періоди історії Шумеру ці дві мови утворили мовний союз, причому шумерська мова залишалася сакральною довго після того, як втратила носіїв.

ПЕРСИДСЬКА ЦИВІЛІЗАЦІЯ

Держава Ахеменідів (вона ж Мідо-Персія, Перша Перська імперія – давня держава, що існувала в VI–IV століттях до н. е. на території Передньої Азії та північно-східної Африки, створена перською династією Ахеменідів. Наприкінці VI століття до н. е. кордони Ахеменідської держави простягалися від річки Інд на сході до Егейського моря на заході, від першого порогу Нілу на півдні до Закавказзя на півночі. На сході влада персів поширювалася до річки Інд, на півночі цар Дарій поневолив області Середньої Азії, їм були знову завойовані Єгипет та Нубія.

Імперія являла собою колосальну територію, що трималась (як свідчать історичні пам'ятки) на надзвичайній жорстокості.

Писемна пам'ятка великого наукового значення – «Авеста» – зібрання священних текстів зороастрійців.

Найстаріший пам'ятник, складений особливою, більш ніде не зафіксованою мовою, званою в іраністиці «авестійською».

Назва пам'ятника «Авеста» (сучасна вимова [ævestá]) походить (за припущенням) від давньоіранського «upa-stā-ka-» «встановлене», «укладання», «основа» (тобто «канон»); часто перекладається як «одкровення (Заратуштри)

Одкровення, отримане Заратуштрою від Ахура Мазди (верховного бога світла і добра), який зображувався у вигляді крилатого сонячного диска. Все, передане ним людству, було зібрано і записано золотим чорнилом на 12 тисячах волових шкур. Його нащадок Дарій Дарян (тобто Дарій, син Дарія) розмістив дві копії Авести та коментарі до неї у сховищах Гандж-і-Шапікан та Діз-і Ніпішт («фортеця писань»).

Александр Македонський, руйнуючи державу Ахеменідів, знищив Авесту, викинувши книги в море або віддавши їх вогню, а частину з них наказав перекласти грецькою мовою.

Аршакідський цар Валахш (I ст. н. е.) за допомогою дастурів свого часу зробив першу спробу збирання та кодифікації авестійських текстів, що зберігалися у розрізнених уривках та в усній передачі. При ньому екземпляри Авести розсилалися містами і передавалися для вивчення та збереження.

Наставник зороастрійської релігії при Шапурі II (IV ст.) зробив остаточну редакцію авестійських текстів і встановлення канону, упорядкувавши їх у 21-й книзі («наске»), виконавши повний переклад Авести на середньоперську мову, звану Зандом (Зендом) – від авест. *zainti* (пор зі санскр. *zainti*, прасл. *znati*) – «знання», «тлумачення», звідки походить поширена назва збірки «Зенд-Авеста» (тобто «Тлумачення та Канон»).

Канон вчив, що богу добра і світла протистоїть бог зла і темряви Анхра-Манью (Аріман).

Вчинками та помислами перси мали сприяти перемозі добра над злом, світла – над мороком. Згідно з вченням зороастрійських жерців вся світова історія триває дванадцять тисяч років. Перші три тисячі років – це «золота ера», яка закінчилась, коли перемогла темрява (відсутність справжніх знань) і АнхраМанью викликав голод, хвороби та смерть. Однак незабаром у світ прийде рятівник. Він буде з роду Зороастра, і тоді добро переможе над злом. На землі Вічно буде світло, а зло зникне назавжди.

Імперія залишила колосальні архітектурні споруди. Зокрема «Місто персів» (Персеполь, як називали греки) мав величезні будинки, скульптури, площі тощо. Палац імператора вражав площею в 135000 м². Сучасникам залишається дивуватися, як це створювалося в той час без жодних технічних засобів, електроенергії тощо.

Велика імперія була зруйнована Македонським, який знищив (будучи впевненим, що це знищить сили персів) Авесту, викинувши книги в море або віддавши їх вогню, а частину з них наказав *перекласти давньо-грецькою мовою.*

ІМПЕРІЯ АЛЕКСАНДРА МАКЕДОНСЬКОГО

Алекса́ндр III Аргеад, більше відомий як Алекса́ндр Великий та Алекса́ндр Македо́нський (кінець липня 356 до н. е., Пелла – 13 червня 323 до н. е.) – дев'ятнадцятий цар Македонії. Геніальний полководець, видатний адміністратор і політик. Засновник великої держави, що охоплювала Македонію, Грецію, завойовану Перську імперію та Єгипет.

Його походи позитивно вплинули на розвиток античної науки (особливо географії) і культури (еллінізм). Після його смерті створену імперію поділили між собою його воєначальники – діадохи. Син царя Філіпа II Македонського та Олімпіади, царівни Епіру. Був вихованцем Арістотеля. З 336 до н. е. (з 20-річного віку) правитель Македонії. Забезпечив міцність свого правління перемогами над фракійцями та іллірійцями.

Перемоги над перським царем Дарієм III біля Граника (334 до н. е.), Іссі (333 до н. е.) відкрили йому шлях до Єгипту, де він коронувався короною фараонів і заснував місто Александрію, відкривши там *колосальну бібліотеку (сакральні тексти)*.

Після вирішальної перемоги над Дарієм при Гавгамелах (331 до н. е.) повністю підкорив імперію Ахеменідів – Вавилон, Парса і Сузи здалися йому без опору. Далі Александр повів своє військо до Центральної Азії (329 до н. е.), а потім повернув до Індії, але виснажені військові частини відмовилися переходити річку Інд, і він мусив повертати через пустелі до Вавилона, який зробив столицею найбільшої в стародавньому світі імперії. Невдовзі помер від незрозумілої хвороби, яка перебігала з гарячкою, після чого його імперія розпалася.

АССИРІЙСЬКА ІМПЕРІЯ

Ассирійці зробили значний внесок у розвиток військової справи, мистецтва та архітектури. Давні історики вважали цю країну (3-2 тис. до н. е.) країною Злого духа Аримана, що переміг(за вченням Авести) Бога добра. Бог Зла Ариман (Ассириман) дав назву землі – Ассирія.

Ассирійці вважали вбивство, знищення – єдиним шляхом до досконалості.

Вважаються найвойовничішим народом в історії: 700 років вони вели безперервні війни, створивши величезну державу, що простягалася від Єгипту і Середземного моря до Закавказзя, Перської затоки та аравійських пустель, – могутню імперію, яка проіснувала близько тисячі років війною та для війни. Ассірійці були неприборканими воїнами, вважаючи свою силу дарованою вищим Богом, Богом Знищення і Вдосконалення. Все, що недосконале (з їх точки зору), не таке, як вони – має бути знищене!

Титул ассірійських царів: «Цар великий, цар могутній, цар Всесвіту, Цар царів... Я могутній і всесильний, мене настановив володар всесвіту». Історія Ассирії – це низка нескінченних воєн. Важко уявити більш войовничу державу: практично щороку ассірійські армії виступали у військові походи. Так, один з ассірійських царів повідомляв у своєму хвалебному написі: «Я пронісся подібно до винищувального урагану. На обігрітій землі зброя тонула в крові ворогів, як у річці. Я нагромадив трупи їхніх солдатів у вигляді переможних курганів і відрубав їм кінцівки. Бранцям я відтяв руки; я розтросив їх, як солому». Ассірійські закони були надзвичайно жорстокими. Вони дозволяли, наприклад, раба, що потрапив у боргову кабалу, бити, рвати за волосся, здирати шкіру і продирявлювати йому вуха.

Головним носієм Влади вважався бог Ашшур. Його дружиною була Іштар, або Енліль. Ліль (у Ветхому Заповіті згадується Ліліт, Лілу; в семітських мовах, зокрема в івриті, слово «Лейла / ліліт» є прикметником жіночого роду із значенням «нічна». «нічний демон») – богиня темряви.

Символом бога був прикритий крилатий сонячний диск над священним деревом життя.

В літописах імператор Тіглатпаласар I з гордістю повідомляв, що «...за велінням і навченням Бога досконалості він дбав про свою країну, прикрасив її міста храмами та палацами, навчив збирати багаті врожаї зерна, влаштував звіринці та ботанічні сади, з тварин та рослин, дарованих Богами, посилив військо, розширив межі країни і дав їй спокій та щастя, знищивши всіх, хто був на них не схожий».

Слід підкреслити, що ассірійці з великою повагою ставились до рослин, дерев. За знищення дерева могли присудити смерть. В літописі імператор Тіглатпаласара I зазначено, що дерева, рослини дані людям в нагороду та спасіння.

Про велич і фантастичні знання, зокрема, з архітектури, свідчить велике місто – Велика Ніневія.

Місто захищала потужна стіна, що мала здатність сяяти навіть вночі (явище, якому археологи так і не знайшли пояснення), довжиною близько 12 км, про яку говорили: «Та, яка своїм жахливим сяйвом відкидає ворогів». Стіна лежала на потужному фундаменті з чотирьох плит, а завширшки мала сорок цеглин (10 м), висота її становила сто цеглин (24 м). До міста вели п'ятнадцять воріт. Уздовж стіни було вирито глибокий рів шириною 42 м, а біля Садової брами через рів було перекинато чудовий кам'яний міст – «справжнє диво архітектури того часу». Перед ровом було споруджено ще зовнішню фортечну стіну з укріпленими фортами. Сучасники відзначали, що палаци Ніневії перевершували все, що існувало на той час; там була зібрана вся розкіш Сходу, а «вежі та стіни міста покривала шкіра, здерта з переможених ворогів, біля східних воріт міста в клітках на собачому ланцюзі сиділи полонені царі і товкли в ступах вириті з могил кістки своїх предків». На стінах палацу Сеннахіріба можна було побачити рельєфні зображення Ашшурбанапала – царя Всесвіту. До нашого часу дійшли й деякі зображення асирійських царів – вони сповнені відчуття могутності та величі.

*При розкопках палацу великого царя Ашшурбанапала знайшли сотні тисяч глиняних табличок, списаних **клиноподібними знаками** (знову умовні позначення!). Це була величезна бібліотека, підібрана дбайливо і з великим вмінням.*

Цар володів кількома мовами, умів писати і навіть мав літературний таланти, йому ми зобов'язані колосальними бібліотекам. На жаль, переклади були знищені.

На кількох табличках, що дивом збереглися та були розшифровані, є згадування про божественні знання, які треба берегти, як і мову(передану умовними позначеннями на табличках).

В XII в. до н. е. Ассирія була підкорена арамеями – носіями **сакральної арамейської мови**.

Арамейська мова (арам. אַרַמֵּיָא, Arāmāyā) – мова семітської групи. Стала міжнародною мовою в Перській державі з 6 століття до н. е.

Деякими дослідниками вважається носієм ірраціонального, закодowanego в звуках. Саме арамейською промовляв Ісус Христос свої проповіді. Також арамейська була мовою великих розділів біблійних книг Даниїла та Езри, а також однією з мов Талмуду.

РИМСЬКА ІМПЕРІЯ

Римська імперія залишила незабутній слід в історії людства. Це була величезна багатонаціональна держава з досить складною, але водночас добре продуманою централізованою системою управління. Принципи державного устрою, створені римлянами, збереглися досі у багатьох країнах. Створена ними світова імперія проіснувала кілька століть, подарувавши нащадкам саму імперську ідею, яку успадковували та здійснювали багато наступних цивілізацій

Система права стала основою правових систем багатьох країн. Саме в Римі з'явилися ідея громадянськості та сама система громадянських цінностей: справедливості, мужності, пошани та свободи. Саме в імператорському Римі набуло поширення християнство, що зробило настільки потужний вплив на розвиток історії людства. Латинь – мова Римської імперії, на ній говорила в Середньовіччі вся освічена Європа. «Загальноримське» почуття життя і краси (хоч і запозичене у Греції разом з великою, багатомовною і вишуканою мовою), немислимо без Римської імперії.

Небувала за величиною Римська імперія була чітко організована за допомогою ідеально поставленої військової справи, максимально продуманої юриспруденції. Завойовані народи та країни трималися у повній покорі завдяки ідеально налагодженій системі управління.

Давньоримська цивілізація виникла на території Апеннінського півострова. Населення Стародавньої Італії складалося з різномовних народів, які підкорялися владі Риму.

Але в ті часи, коли Рим був ще маленьким поселенням, а латинська мова – примітивним діалектом, на півночі Італії процвітала багата Етрурія, яка була союзом дванадцяти міст. Як повідомляє Геродот, етруски прийшли сюди ще на початку I тисячоліття до н. е. з Малої Азії (прослідковується тенденція приходу зі Сходу зачинателів імперій). Вони воло-

діли знаннями з оброблення землі та вирощування рослин, були майстерними архітекторами, знали математику та астрономію, що дозволяло їм бути майстерними і відважними мореплавцями. Купці з Етрурії торгували з Фінікією, Єгиптом, грецькими містами та колоніями.

Етруські майстри прекрасно обробляли мідь та залізо, обмінюючи їх на чудові грецькі вази, східні тканини та прикраси із золота, срібла та слонової кістки. У VIII–VII ст. до н. е. процвітали етруські міста. Вулиці були прямими та широкими, чудові храми стояли на надзвичайно високих фундаментах. Будинки етрусків мали каналізацію та водопровід, бані, ванни, душі.

Етруски мали власну писемність, але прочитати їхні написи не вдалося жодному ученому – етруські написи досі залишаються загадкою.

Збереглася фреска на одній зі стін храму, де намальована дуже велика людина, що передає щось на кшталт сувою людині набагато меншій на зріст, біля якої сидить собака чи вовк.

До речі, знаменита бронзова скульптура вовчиці, яка, за переказами, вигодувала близнюків Ромула і Рема, встановлена на Капітолійському пагорбі, була також виготовлена етруськими майстрами.

Деякі з дослідників стверджують, що сакральні знання етрусків відняли (частково) латиняни, що й допомогло їм створити колосальну по силі Імперію.

Останнім імператором великого Риму був Костянтин I (близько 272–337 рр. н. е.). Він увійшов в історію тим, що у 313 р. прийняв едикт, яким визнав християнство в імперії, знищивши тим самим останні прояви давньої сакральності. Він переніс столицю в Константинополь в 330р. н. е, ставши імператором-християнином. Ввів обов'язкову розкіш, демонструючи владу золота і багатства. Імператор ввів чудовий пурпурний і золотий одяг, а голову дорогоцінна діадема. Подібний одяг та атрибути стали обов'язковими для середньовічних монархів Європи. Були забуті колишні демократичні римські ідеали, тепер перед імператором усі мали схилятися в глибокому поклоні і навіть падати ниць.

У 395 р. Велика Римська імперія, ослаблена з багатьох причин, поділилась на східну та західну частини. У 455 р. орда вандалів розграбувала Рим, а їхній вождь Гейзеріх знищив усе те, що не зміг забрати.

Таким чином, назва цього племені стала номінальною – дике знищення культурних цінностей тепер називають вандалізмом. У 476 р. був повалений останній римський імператор, а Вічне місто перетворилося на величезне скупчення руїн.

Велика Римська імперія припинила своє існування. Наступницею культурних традицій античності стала Візантія, у яку набагато раніше були перевезені *залишки сакральності*, учені, мислителі Римської імперії почали викладати в Константинопольському університеті.

ВІЗАНТІЙСЬКА ІМПЕРІЯ

Після розпаду Римської держави під владою Візантії виявилися найбагатші області. До складу великої Візантійської імперії входили Балканський півострів, острови Егейського моря, острови Крит і Кіпр, Мала Азія, Сирія, Палестина та Єгипет, частини Месопотамії, Вірменії та Аравії. Візантійські володіння були у Північному Причорномор'ї. Територія імперії була величезною.

Природа та клімат цієї держави відрізнялися великою різноманітністю: спекотне та посушливе літо з теплою та дощовою зимою в одній частині імперії, холодні та снігові зими – в іншій гори в Греції та Малій Азії, широкі родючі поля у Фессалії та Фракії, долини Нілу. У Єгипті та Фракії вирощували пшеницю та ячмінь. Прибережні долини Егейського моря славились садами та виноградниками, а Греція – оливковою олією. Далеко йшла слава про цінні шовкові тканини Візантії. Процвітало скотарство.

Візантійці надзвичайно шанували науку, математику, астрономію, що йшли коренями ще в етруську цивілізацію.

Візантійці вважали, що наука і культура – те, що відрізняє їх від варварів, яких не торкнулося, як писав Геродот, Світло Богів.

До наших днів дійшли роботи візантійських істориків Прокопія, Пселла, Анни Комніної, Георгія Пахімера та ін. Історики описують закони життя візантійців, наголошуючи на тому, що діти всіх верств населення йшли до школи з восьми років, де отримували початкову освіту. Вчилися музиці, танцям, декламації та іншим «еллінським наукам». Можна було вступити і до Константинопольського університету, який був заснований указом Феодосія II у 425 р.

Освіта, отримана у Візантії, цінувалася дуже високо: «Ніякий європеєць не міг вважатися досить освіченим, якщо він хоч скількись часу не навчався у Константинополі», – писав Папа Пій II (1405–1464). Освіта повністю стала світською і лише в деяких філософських гуртках (за свідченнями Георгія Пахімера) обраним надавалися древні «вищі» знання.

Саме обраними були математики, архітектори, алхіміки, медики. Архітектори демонстрували свої уміння через створення гігантських міст, розкішних палаців.

Зокрема, імператорський палац, розташований на березі Мармурового моря, являв собою комплекс розкішних будівель. Прекрасні палаці з відкритими терасами та розкішними термами – все це було оточене садами та фонтанами. Спеціальні закриті переходи вели в імператорську ложу на іподромі та інші будівлі палацового комплексу. Розміри та масштаб будівель вражали уяву і до цієї пори не дають відповіді, як вони були збудовані без жодних технічних приладів, пристроїв, машин, електроенергії.

У 1204 лицарі Четвертого хрестового, яких підтримали венеціанці, розграбували Константинополь.

Саме після цього знання з алхімії, медицини, філософії, будівельної майстерності попадають (за свідченнями істориків) в Європу.

Перевезені були туди і дивні коштовності, і майстри, які вміли їх виробляти. Візантійський історик Никита Хоніат (середина XII ст. – 1213 р.) писав: «Розірвавши ланцюг, ворожий флот весь рушив уперед: наші кораблі частково були захоплені, а інші були зруйновані. При розграбуванні міста і головного храму (Святої Софії) Святі аналої, заткані коштовностями і незвичайної краси, були розрубані на шматки і розділені між загарбниками разом із іншими чудовими речами. Золото, срібло, дорогоцінне каміння, тканини, предмети незвичайного мистецтва кидалися просто в трюми кораблів разом з тими, хто володів рідким мистецтвом і давніми знаннями. Більшість з них вмирали, не витримавши мук і наруги».

Візантійська імперія загинула, залишивши колосальний слід в історії, вплинувши на формування культури, освіти, ментальності молодих держав (зокрема, Київської Русі), передавши їм і деякі крихти прадавньої сакральності, зокрема в мові.

Як відомо, сакральною мовою визнається літературна мова Київської Русі, Великоморавської держави і деяких інших держав – **старослов'янська мова.**

СВЯЩЕННА РИМСЬКА ІМПЕРІЯ

Після розпаду Великої Римської імперії, довгих історичних процесів її агонії в VIII ст. виникла Священна Римська імперія.

Ця держава, що проіснувала майже 10 століть і справила значний вплив на становлення інших держав і націй, включала величезні території і велику кількість західноєвропейських народів.

Як історичну довідку зазначимо, що на території древньої Європи після знищення влади Риму найбільш войовничим племенем були Лангобарди – плем'я, що належало до германських народів. Наприкінці IV століття лангобарди були підкорені гунами. Після смерті вождя гунів Аттіли вони все ж таки здобули незалежність і, захопивши Італійські землі в 568 р., лангобарди утворили ранньофеодальне королівство.

На території Лангобардського королівства християнство проповідувалося у двох напрямках – католицькому та аріанському. Аріанство (як зазначалося вище) мало в свої філософській суті ще залишки прадавніх сакральних знань. Згодом, коли лангобардські князі все ж таки схилилися до католицизму і підтримували добрі стосунки з римським духовенством, аріанство та його проповідники були знищені.

У 774 р. Лангобардія під час одного з військових походів була захоплена військами Карла Великого, який присвоїв собі титул «короля франкського та лангобардського».

Карл Великий, як вважають історики, був «правителем від бога», оскільки був головним вождем племені франків, носіїв (як вважалося) «божественного знання». Аналіз останків великого правителя (проведений 1998 р.), що зберігаються в золотій усипальниці в Аахенському соборі, засвідчив, що Карл 1, син великого короля франків Пипіна Великого, мав великий на той час зріст (184 см), кістяк майже в ідеальному стані, не зважаючи на те, що король помер у віці 66 років (на той час у Європі – глибока старість, адже середній вік чоловіків у 8 ст. – 29 р.), що свідчить про майже надлюдське здоров'я і витривалість правителя. Тридцять років життя він присвятив безперервним війнам, під час яких підкорив майже всі войовничі племена, охрестивши їх (зокрема, саксів). Підкорив аварський каганат, що був мусульманським, який потім увійшов до складу майбутньої Іспанії. Карл 1 заснував династію Каролінгів та Франкську імперію.

Як вважають, володіючи сакральною силою знань, у зрілому віці (з позицій раннього середньовіччя, будучи древнім старцем) почав приділяти увагу відродженню духовності, культури, науки Великої Римської імперії на території, що завжди вважалася дикою (на північ від Альп).

Збудував велику кількість церков, монастирів. Зберігаючи священні тексти франків в таємних сховищах монастирів, поширював християнство, розуміючи, що тільки так може зберегти єдність новоствореної держави. Оточував себе ученими з півдня, з Візантії, Кордовського каліфату, Багдаду.

Розуміючи необхідність поширення канонічної мови (хоча сам цікавився текстами інших сакральних мов, зокрема акадською, арамейською, давньогрецькою), проводив великі реформи, замовив видатному теологу, ритору, знавцю мов Алькольму єдиний варіант Біблії латиною (до того часу священні християнські служби проводились у вільному вигляді мовами племен).

За його правління був виданий **кодекс Абрагамса** (словник латинських релігійно-церковних термінів). Збудував священну дворцову Капеллу в Аахені, де були засновані школи, наукова академія, філософський гурток.

У 800 році римською знаттю був за клеветою у перелюбстві (насправді переслідувалась мета великого перевороту) був арештований папа римський Лев III, якого кували, осліпили, відрізали язика. Карл I через підставних осіб врятував папу, вирішивши провести відкритий публічний суд. Папу було виправдано, знать була засуджена і повинна була скоритися Карлу. Карл I був коронований (з відповідним благословенням) папою на трон імператора Римського.

Саме з того часу велика імперія Карла почала називатися Священною Римською імперією (офіційно існувала до 1862 р.).

До самої смерті (814р.) Карл займався відновленням культурно-наукових, мовно-філософський канонів Римської імперії, віддаючи на це величезну кількість коштів. Після його смерті імператором став син Карла Людовік (коронований ще за життя Карла самим батьком; всі наступні королі та імператори коронувались за традицією папою римським), що не утримав надбання батька.

Уже в 844 р. Імперія розпалася на три Франкії (хоча офіційно вони вважалися областями Великої імперії), з яких сформувалися Франція, Італія та Германія.

Цілком очевидно, що Священна імперія вплинула на формування не тільки цих трьох, але й усіх інших держав Європи, які в тій чи іншій мірі стали її культурно-ментальними спадкоємцями, інтелектуальна еліта яких завжди намагалася дійти у пізнанні до сакральних знань пращурів.

Серед імперій не-європейських, але таких, що колосальним чином вплинули на культуру, освіту людства, надали можливість дослідження прадавньої писемності та сакральних мов слід назвати такі:

Імперія Великих Моголів, учені і філософи якої багато приділяли часу відродженню індійської культури та дослідженню тайн **санскриту**.

Арабський халіфат, культурна історія якого є унікальною. Створений войовничими кочовими племенами халіфат перетворився на величезний культурний центр. Араби зводили нові міста та сприяли розвитку старих. Було засновано кілька багатих освітніх та наукових центрів – Куфа та Басра в Іраку, Каїр у Єгипті, Кайруан у Північній Африці. Міста демонстрували фантастичні знання зодчих.

В мечеті Аль-Казар в Каїрі на основі медресе в 988 р. бул відкритий перший в світі університет, де викладалися прадавні знання з медицини, хімії, астрономії, математики та архітектури.

У Багдаді, Дамаску, інших містах держави наука, мистецтво та культура розвивалися дивовижними для Середньовіччя темпами. До наших днів збереглися розкішні замські палаци Омейядів, прикрашені найкращими майстрами того часу. У розписах, незважаючи на заборону ісламу на зображення будь-яких живих істот, часто поєднувалися східні та античні стилі, зображалися витончені голівки середньовічних жінок за законами прадавніх жерців-живописцев. У Багдаді у X ст. з'явилися перші казки «Тисячі та однієї ночі», продовжені в наступному столітті і стали одним із найкращих зразків народної культури мусульманського світу.

Іслам того часу терпимо ставився до інших релігій та проявів культур різних народів під своїм пануванням. При дворах халіфів часто жили та творили найкращі уми того часу. У період найбільшого розквіту халіфату арабські перекладачі опрацювали безліч робіт прадавніх цивіліза-

цій та культур з різних галузей науки і тим самим встигли (перш, ніж почалися релігійні переслідування) зберегти у різних записах цінні наукові відомості, що містилися в цих працях.

Османська імперія, яку в Європі традиційно називали Оттоманською імперією – найбільша турецька держава-султанат, спадкоємиця мусульманського Арабського халіфату та християнської Візантії, учені якої продовжували (наскільки дозволялося законами релігії) роботу над відновленням сакральних знань, започатковану в означених колосальних державах.

Імперія Чингісхана. Спочатку це була середньовічна ранньофеодальна держава, яка перетворилася в імперію, де високого розвитку досягли наука, просвітництво та культура. Нерідко вчені та діячі культури з однієї держави, відвідуючи інші країни імперії, залишалися там працювати.

Відомо, що у Сараї проживали іноземні медики (*що користувалися прадавніми знаннями*), у місті також були розвинені такі науки, як астрономія та геодезія (цей факт підтверджений археологічними розкопками, під час яких були знайдені частини астролябій та квадрантів).

Велика імперія Чингісхана розпалася на окремі держави, такі як Китай, Іран, Арабські Емірати. Золота Орда трансформувалася в Астраханське, Казанське, Касимівське, Кримське та Сибірське ханства та Ногайську Орду (остання проіснувала до 1502 р.). Найбільший слід в історії залишили Казанське та Кримське ханства. Це були сильні та впливові держави, особливо Казанське ханство. Воно 1552 р. було завойовано Іваном Грозним. Багатовікове існування великої імперії вплинуло на подальший хід історії. Багато складових її системи влади та управління, прадавні знання про людину та владу були використані іншими правителями, зокрема Іваном Грозним, царем Московії.

ПИТАННЯ

1. В чому полягає предмет вивчення «Філософії мови»?
2. Поясніть поняття «народна мова», «сакральна мова», «літературна мова», «диглосія».
3. Назвіть древні цивілізації, що залишили сакральні пам'ятки та мови. Назвіть їх.

Розділ 2

ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКІ ІДЕЇ ТА КОНЦЕПЦІЇ

Огляд особливостей формування, стану культури найзначніших цивілізацій та імперій давнього світу дають право констатувати відсутність загальної філософської концепції мови, цілісності у баченні її сутності та природи. Жодна з представлених в огляді цивілізацій, імперій (навіть за високої оцінки сакральних знань, активному функціонуванні сакральних мов в умовах диглосії) не мали чіткої мовно-філософської концепції. Менше з тим, інтелектуальна еліта серед найголовніших умов існування людства, його еволюції, прогресу вбачали розуміння сутності мови, її функцій в людському суспільстві, процесі розвитку людини, її душі, свідомості.

Отже, незважаючи на прийняте в сучасній мовознавчій науці положення про те, що приблизно з V тис. до н. е. до XVII ст. н. е. не існувало системної лінгвофілософської концепції, великої уваги заслуговують як вчення прадавніх цивілізацій, так і наукові ідеї, що формувалися пізніше.

Вони, безперечно, дуже важливі, оскільки не тільки сприяли творчому мисленню наступних поколінь філософів мови, але й (в певному сенсі) були основопологаючими.

Незважаючи на те, що філософія мови як окремий напрям гуманітарних досліджень виникла в XX ст., мова завжди цікавила філософів. Найважливіші лінгвофілософські проблеми, що намагається розв'язати сучасна філософія мови, якщо й не були висунуті, то принагідно згадувалися філософами минулих поколінь. Історія формування і розвитку філософських ідей допомагає зрозуміти природу людської мови. Попри те, що мислителі минулих епох цікавилися різними аспектами мови, незмінним залишався інтерес до її сутності й природи. Розв'язання цієї основної лінгвофілософської проблеми значною мірою залежало від найзагальніших світоглядних концепцій (парадигм, які домінували в певний період розвитку наукової думки).

ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКІ ІДЕЇ ДАВНЬОГО СХОДУ

Прадавні цивілізації та імперії Давнього Сходу залишили деякі пам'ятники писемності і навіть філософські концепції, які викликають справжній науковий інтерес і потребують глибокого дослідження, розшифровки (іноді – розкодування) та різноаспектного аналізу.

ДАВНІЙ ЄГИПЕТ

Давні єгиптяни не мали своєї розгорнутої теорії мови.

Окремий інтерес у інтелектуальної (посвячені, жерці) еліти Давнього Єгипту викликали питання походження мови.

Про це свідчить **«Мемфійський філософсько-богословський трактат»**, складений у середині III тис. до н. е.

Він твердить про безумовну вищу сутність Птаха, головного бога нової столиці об'єднаного Єгипту – Мемфіса, над богами давнішого релігійного центру – Геліополя. Основними органами Всесвіту оголошували серце (центр думки) і язик (мовлення) Птаха. В трактаті чітко зазначено, що «Птах створив усі речі та божественні слова».

Згодом, приблизно в 1400 р. до н. е., фараон Ехнатон творцем і володарем Всесвіту оголосив «сонячного денного» Атона, який вкладав мовлення в уста кожної дитини і наділяв народи різними мовами (тобто надавав земним людям право і можливість розвивати окремі мови).

Ті писемні пам'ятки, що вдалося перекласти (Книга мертвих тощо), дають можливість стверджувати, що в Давньому Єгипті не було сформовано тенденцію щодо розгляду мови з теоретичних позицій. Мова розглядалась як данність, її сутність, безперечно, вважалася божественною, тією, що має сакральну силу. Значення ієрогліфів- було прерогативою жерців, вони володіли сакральними знаннями. Навіть фараони не були посвячені в коло сакральної Влади.

ЮДЕЯ

Перші писемні тексти в Юдеї з'явилися у IX ст. до н. е. і належали, за легендою, Авраамові. В Юдеї письмо з'явилося в першій половині I тис. до н. е. на основі арамейської графіки (див. *Арамейська мова*). За допомогою цього письма, відомого як квадратне єврейське (на основі арамейського), написано Біблію.

Сама Біблія (Ветхий Заповіт) не містить систематизованих теоретичних знань про мову, у ній є лише згадки про окремі народи та країни, переклади слів і висловлювань, фрагментарні етимологічні довідки. Тут наводиться також сказання про Адама в раю, який мав право називати конкретні речі, зокрема, давати назви різним звірям, тоді як Бог давав високі назви, слова, що означають явища першотворіння («день», «ніч», «небо», «земля», «море», «буття», «пізнання») та ін. Констатується ідея про предвічне існування мови у Бога-Творця.

Ветхий Заповіт містить оповідь про Вавилон і змішання мов Богом як найважливіший чинник виникнення багатьох мов у світі; до того ж уся земля мала одну мову. Це є прикладом моногенетичної теорії виникнення мови.

Подібні ідеї сприяли розвитку лінгвофілософських теорій у пізніші часи, насамперед, у середньовіччі.

ІНДІЯ

Однією з найдавніших у мовознавстві і лінгвофілософії вважають давньоіндійську наукову традицію, яка налічує понад 7 тис. років.

Виникнення інтересу до мови у давньоіндійських мислителів (жреців) було зумовлене суто практичними потребами.

Давні індуси вважали, що священні гімни (Веди), зібрані у чотирьох збірниках – Рігведа, Самаведа, Яджурведа і Атхарведа – є божественними і тому їх необхідно оберігати від псування {адже якщо ж не буде збережено смислову і формальну (орфоепічну) точність, то це перешкоджатиме спілкуванню з Творцем}.

Прагнучи зберегти точність Вед і забезпечити збереження сакральної мови санскриту (див. **Санскрит**), намагаючись огородити мову від впливу розмовних варіантів (пракритів), давні індуси звернулися до мови та (першими!) створили розвинуту лінгвістичну науку.

Зокрема, веданги (буквально – частини Вед), є трактатами з фонетики, граматики, етимології, астрономії і ритуалу, що функціонували як необхідні чинники для правильного тлумачення ведичних текстів.

Можна стверджувати, що у ведангах були закладені основні напрями, за якими розвивалася давньоіндійська наука про мову.

Правильність відтворення Священних гімнів ставила перед індійськими ученими наступні основні завдання:

- 1) збереження ритуальної мови в її традиційній формі;
- 2) розуміння законів творення форми слова, нового слова від первинних, сакральних слів;
- 3) розуміння первинного, сакрального знання через проникнення в первинну семантику;
- 4) стислість опису;
- 5) ясність опису.

Отже, неважко помітити, що давньоіндійська мовознавча наука дає зародки етимології, семантики, дериватології, стилістики, поетики, морфології, фонетики, синтаксису.

Справжній початок філософо-граматичної традиції пов'язують з ім'ям **Паніні** (V-IV ст. до н.е.), видатним лінгвістом Стародавньої Індії, одним з основоположників мовознавства, автором першої нормативної граматики класичного санскриту.

Грамматика Паніні (вже згадувана вище, при розгляді Індійської цивілізації) містить близько 4000 коротких віршованих правил (сутр).

У своїй граматиці Паніні вказує на велику кількість своїх попередників, відзначає, що сам він лише передає і приводить в систему знання, які накопичені до нього і містять божественний зміст, даний богом Шивою.

У граматиці Паніні вичерпно описується алфавіт, фонетика, морфологія, словотворення і синтаксис санскриту.

Грамати́ка Па́ніні впродовж майже двох тисячоліть була незаперечним авторитетом в граматиці класичного санскриту.

Слід зазначити, що Грамати́ка Па́ніні написана надзвичайно формалізованою мовою, точне користування її правилами припускає побудову висловів, бездоганних з погляду зрозумілості значення і форми, що передбачило багато ідей сучасної структурної лінгвістики, семіотики, логіки.

Принципи систематики мови, вироблені Па́ніні, в даний час використовуються в спробах створення правил машинного синтезу тексту. «Грамати́ка Па́ніні не припускає будь-якої систематики плану змісту. Вона надає плану змісту повну свободу в межах плану виразу. Але оскільки план виразу строго визначений і канонізований, то створення значущих комбінацій звучання також обумовлене, воно складає вельми значний, але закритий список одиниць всіх рівнів. І, хоча, користуючись грамати́кою Па́ніні, не можна утворити нескінченно велике число висловів, передбачена кількість значущих одиниць достатньо велика, щоб задовольнити потреби правильної мови.

Древні інду́си були переконані, що правильна мова – мова канонічна, і кількість текстів на такій мові може бути обмежена, враховуючи призначення цих текстів.

Сукупність санскритських текстів охоплює різні види діяльності: релігійну, практичну, юридичну тощо і, за думкою стародавніх індійців, вичерпним чином визначає поведінку члена суспільства, дозволяючи йому знайти своє місце в світі і упорядкувати себе.

Побудова граматики Па́ніні не така, як прийнято в європейській традиції. У європейській традиції спочатку демонструються загальні категорії, наприклад, частини мови, а потім даються фонетичні та фонематичні зміни словоформ, що мають категоріальні функції.

Грамати́ка Па́ніні починається з принципів побудови орфографо-орфоепічного нормативу: встановлення переліку основних одиниць орфографії і орфоепії – букв і звуків, детального опису властивостей окремих звуків за їх ознаками артикуляцій. Потім досліджуються правила комбінування звуків з урахуванням процесів кількісних та якісних змін, що породжує поняття акомодатії та асиміляції і * -1,

1 – знаком * позначаються терміни, прийняті в сучасному мовознавстві для позначення понять, що формуються у лінгвістичній науці і називаються різними (почасту забутими) термінами.

Чергування голосних, зміни звучання, що дозволяє вирішити питання про ідентифікацію мовних явищ, що ведуть до формування і логічного пояснення понять фонем і морфофоном*, і лише після цього – правила конкретного читання і правила граматики. В процесі їх пояснення виникають поняття контексту, морфеми, кореня і афікса, словотворення і словозміни*.

Вичленуванню складових частин слова неабиякою мірою сприяв досить ясний морфемний склад слова в санскриті. Паніні дав окремо перелік коренів, супроводжуючи кожен корінь тлумаченням його значення. Морфемна систематизація в своєму основному вигляді виглядає таким чином: всякий корінь здатний приєднувати до себе суфікси, всякий корінь – дієслівний.

Тобто задовго до європейських істориків мови індійський мислитель проводить тезу про пріоритет дієслівних твірних основ.

Аналізуючи процеси словотворення в санскриті, Паніні вводить поняття твірної частини чи кореня, словотворчих та словозмінних морфів (афіксів*). Вводить поняття нульового афіксу*, називаючи його знищувальним елементом.

Розглядаючи взаємодію мовних елементів, вводить поняття, що в подальшому будуть названі парадигмою, парадигматичними та синтагматичними відношеннями*.

Робить це на основі детального аналізу парадигм іменних суфіксів і ряду парадигм дієслівних суфіксів (суфікси десяти класів дієслівних основ, виду*, модальності*, стану*).

Окремо описуються явища, які не підкоряються загальним закономірностям, наприклад, імена богів або назви деяких реалій.

Таким чином, граматика виступає як ідеальна формалізована схема мови, що отримала своє продовження в роботах, які дали підґрунтя для розвитку лексикології, семантики та етимології.

Так у VI ст. н.е. мовознавець **Амара** склав словник санскриту з елементами етимологічного аналізу, широко використовуваний і сучасними санскритологами.

В індійському мовознавстві вже закладена фактично ідея історичного розвитку мов та їх порівняльно-історичного вивчення з єдиної божественної мови.

Один із послідовників Паніні лінгвіст **Вараручи** (III ст. до н.е.), займаючись вивченням середньоіндійських мов – пракритів, висунув думку про те, що всі факти середньоіндійських мов сходять до одного джерела – санскриту, з форм якого і утворилися всі пракритські. Тим самим він застосовує порівняльно-історичний метод* у мовознавстві задовго до того, як той набуває поширення в Європі.

Відомий данський мовознавець В.-Л. Томсен зазначав, що висота, якої досягло мовознавство індусів, цілком виняткова, і до цієї висоти наука про мову в Європі не могла піднятися аж до XIX ст., та й то, навчившись багато чого в індусів.

Інтерес до конкретних явищ мови став причиною лінгвофілософського осмислення її сутності.

В Давній Індії формується концепція мови як вищого божества, Брахмана – абсолюту, с вітової духовної субстанції.

Так, у концепції теоретика мови **Бхартріхарі** (V–VI ст. до н. е.) Брахман – вища реальність, що не має ні початку, ні кінця, є Мовленням або Словом, із якого розгортається весь Всесвіт з його безкінечним розмаїттям предметів і явищ.

Всесвіт описується як те, що повинно бути висловленим, вираженим словами. Брахман породжує всі предмети і явища в формі слова; усі думки і всі знання з самого початку пов'язані зі словом.

Бхартріхарі формулює положення про тісний зв'язок свідомості зі словом. На його думку, на нерозривному зв'язку знання, свідомості та слова ґрунтується вся людська діяльність. Усе спілкування, комунікація ідей залежать від цього зв'язку, а без правильного та успішного передавання думок неможливий розвиток науки, мистецтва і ремесел.

Слово як сутність Брахмана на шляху до своєї реалізації в природній мові проходить три стадії розвитку:

- 1) *провіденційна*. Вона не має жодної диференціації або часової послідовності, перебуває поза повсякденним уживанням, поза поняттями граматичної правильності. На цій стадії мовлення цілісне і вічне, воно виступає як внутрішнє світло і «тонке слово»;
- 2) *проміжна*. Ця стадія виключно ментальна і така, що іншими не сприймається. Вона пов'язана з диханням у його найтоншому аспекті, тому ніби залежить від часової послідовності, хоча, маючи зв'язок зі свідомістю, перебуває поза часом;
- 3) *виставлена* (вайкхарі). Це артикульоване мовлення, реалізоване у звуковій формі з використанням фонем і складофонем. Воно може бути граматично правильним або неправильним, безкінечно різноманітним. У повсякденному житті люди мають справу лише з вайкхарі, яка і є головним предметом граматики як науки про правильне вживання слів.

Лінгвофілософ II ст. до н. е. *Патанджалі*, дещо відходячи від божественної концепції мови, акцентує увагу на прагматичному аспекті мови, тобто комунікаційному використанні індивідом і суспільством і, відповідно, робить можливим реальний вплив на мову і, навіть її творення саме людиною.

Він доводив, що людина, будучи вправним мовцем і вживаючи у мовленні слова в правильних формах, отримує дхарму; той, хто неправильно вживає слова, отримує недхарму, тобто стає невігласом. Лише опанувавши граматику, людина може суттєво покращити власний кармічний статус і в наступних своїх існуваннях стати богоподібною.

КИТАЙ

Китайське мовознавство має більш ніж чотирьохтисячолітню історію. Воно розвивалося самостійно і мало практичний характер, скеровуючи свою увагу на тлумачення давніх слів, етимологію ієрогліфів та фонетику. Спеціальних теоретичних праць, які б стосувалися мови, китайські мовознавці не створили. Однак проблеми сутності й природи мови цікавили китайських філософів. Найважливішою з них у період розквіту

китайської класичної філософії (V–III ст. до н. е.) була проблема відношення назви (імені) до позначуваної дійсності.

Конфуцій та його послідовники наголошували, що назва нерозривно пов'язана з позначуваним і повинна йому відповідати.

Коли Конфуція запитали, з чого б він почав, якби йому доручили управління державою, то той відповів: «Найнеобхідніше – це виправлення імен!». У порушенні відповідності дій людини тому становищу, яке вона займає і яке назване відповідним «іменем», Конфуцій убачав причину всіх негараздів у суспільстві.

Філософи даоського напрямку, навпаки, вважали, що зв'язок між словом і річчю випадковий.

Сюнь Куан у III ст. до н. е. синтезував обидва напрями. Він стверджував, що назви встановлюють за згодою і закріплюють звичаєм. Початковий зв'язок між словом і реальністю відсутній, назви дають люди за домовленістю; однак коли назва стає звичною, її вважають правильною.

Отже, давньокитайську лінгвофілософську традицію можна охарактеризувати як іменну (семантичну).

Певною мірою вона перепліталася з лінгвофілософськими проблемами, що хвилювали мислителів Давньої Греції.

ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКІ ІДЕЇ У ДАВНІЙ ГРЕЦІЇ

Однією з найважливіших філософських (і лінгвофілософських) проблем, які розглядалися у Давній Греції VI–III ст. до н. е., було питання про природу слова і характер зв'язку між словом і позначеною ним річчю.

Дискусія точилася між прибічниками теорії, згідно з якою кожна річ отримує назву відповідно до своєї природи, і теорії, яка відстоювала думку, що зв'язок між словом і річчю заснований на згоді (законі). Так, **Геракліт** (VI–V ст. до н. е.) стверджував, що будь-яке ім'я нерозривно пов'язане з річчю, назвою якої воно служить. В імені розкривається природа речі.

Демокріт (V–IV ст. до н.е.) вважав, що назви речам дають люди на свій розсуд, а тому між словом і річчю можуть бути такі невідповідності:

а) одне слово може бути назвою декількох різних речей (багатозначність);

- б) одна річ може називатися різними словами (синонімія);
- в) різні слова можуть збігатися за формою і звучати однаково (омонімія);
- г) значення слів можуть змінюватися (семантична трансформація).

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ МОВИ В КОНЦЕПЦІЇ ПЛАТОНА

Найповніше суперечка про природу найменувань розкрита у діалозі Платона «Кратіл, або Правильність імен» (прибл. 427–347 рр. до н. е.). Цей твір, що торкається багатьох онтологічних і гносеологічних проблем, вважають першим в історії європейської наукової думки твором з філософських проблем мови.

Учасниками діалогу є: Кратіл, Гермоген, а також Сократ, устами якого висловлюються ідеї самого Платона. Кратіл обстоює тезу про природний характер найменувань, тобто теорію, за якою існує правильність імен, притаманна кожній речі від природи. Ті ж імена, які не відповідають природі речей, не є істинними їх назвами. Гермоген наполягає на тому, що назви речей (імена) встановлюються законом, тобто за згодою.

Із метою вирішення суперечки Кратіл і Гермоген запрошують Сократа. З самого початку Сократ ніби стає на бік Кратіла і захищає точку зору щодо відповідності імені природі позначуваної нею речі. Однак це співвідношення особливе: ім'я пов'язане з ейдосом (грец. *eidos* – образ, вид) не безпосередньо, а шляхом наслідування.

У цьому творі Платон зазначає, що слова мають свою внутрішню ідею, і саме вона повинна відповідати сутності речі. Поняття «ідея слова» є важливим компонентом теорії Платона, який певною мірою відповідає поняттю «внутрішня форма слова», що стало одним із провідних у лінгвофілософських концепціях **В. фон Гумбольдта**, **О. Потебні** та багатьох інших учених XIX–XX ст.

Важливе місце в концепції Платона посідає ідея про наявність у мові первинних слів – простих частинок [ідея генетичної (божественної?) первинності, що в структуралізмі отримує термінологізацію «похідність/непохідність» тощо], які вже не зводяться до інших слів. Первинні слова є правильними, оскільки були утворені як наслідування *ейдосам*

речей за допомогою звучання. Вторинні слова можуть бути як правильними, так і неправильними – все залежить від уміння *ономатета*-законодавця (того, хто має право давати імена).

У заключній частині діалогу Платон уже скептично оцінює позицію Кратіла, оскільки навіть ті імена, які не мають відповідності з *ейдосом* речей, задовольняють потреби людей у спілкуванні.

Як зазначають дослідники, за Платоном, повна відповідність між річчю і її назвою відсутня, але такий зв'язок існує між *ейдосом* слова і *ейдосом* речі як результат наслідування. Ця концепція заперечує вчення послідовників Геракліта, для яких немає принципової відповідності між сутністю і явищем, річчю та її назвою. Платон намагається показати, що між звучанням слова і його значенням існує опосередкований зв'язок, що між предметом і словом, яке його позначає, повної відповідності немає. Це корелює з основною філософською концепцією Платона, згідно з якою світ, що чуттєво сприймається (мова також належить йому,) лише віддалено нагадує істинно сутній, недоступний для сприйняття людьми світ ідей.

Отже, думка Платона про те, що *ейдоси* первинних слів повністю відповідають *ейдосам* речей завдяки правильному наслідуванню, вважалася ідеєю «ідеальної мови», яку активно опрацьовували у середньовічній схоластиці, лінгвофілософії XVII ст. З позицій теорії лінгвофілософських парадигм концепція Платона повністю належить іменній парадигмі філософії мови, оскільки не виходить за межі імені (слова).

ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКІ ІДЕЇ АРИСТОТЕЛЯ

У Аристотеля (384–322 рр. до н. е.) немає розгорнутої концепції мови, але окремі важливі лінгвофілософські ідеї висловлювались у його вченнях про судження, типи умовисновків, науковий доказ, сутність, тобто в дослідженнях логіки (підкреслимо, що саме Аристотель є засновником логічної наукової концепції, хоча термін «логіка» введено стоїками), а також у його творах, присвячених словесному мистецтву.

Щодо глобального питання давньогрецької лінгвофілософії про зв'язок між річчю та її назвою Аристотель займав чітку і визначену позицію: він був твердим прибічником точки зору про умовний зв'язок і

найпослідовнішим противником теорії, яка стверджувала природний зв'язок між річчю та її іменем.

На думку Аристотеля, в іменах немає нічого від природи, тобто слово не може більшою або меншою мірою відповідати позначуваному ним предмету, воно не може бути більш чи менш істинним або неістинним. Істинність чи неістинність виникають лише тоді, коли слова поєднуються одне з одним, тобто в реченнях.

Аристотель вважав, що мова загалом може адекватно виражати зміст будь-якої думки, передавати думку у всій її глибині. Між словом і думкою часом виникають розбіжності, які можна подолати шляхом обговорення певного предмета дискусії.

АСПЕКТИ ФІЛОСОФІЇ МОВИ У СТОЇКІВ

Найвідомішими представниками філософської школи стоїків (послідовників стоїцизму III–I ст. до н. е.) були засновник школи **Зенон** (336–264 рр. до н. е.), **Клеант** (331–232 рр. до н. е.), **Хриссіп** (прибл. 281–209 рр. до н. е.), **Антипатр** із Тира (I ст. до н. е.), **Діоген** Вавилонський (прибл. 240–150 рр. до н. е.) та ін. Праці дійшли до нашого часу фрагментарно, а думки відомі завдяки грецькому письменнику III ст. н. е. Діогену Лаертському, що широко цитував їх у своїй книзі «Життя і вчення знаменитих філософів», а також з деяких трактатів римських і середньовічних авторів.

У стоїків філософія мала три складники: логіку (закони та форми мислення), фізику (натурфілософію) та етику (норми поведінки). Термін «логіка» у наукових колах був запроваджений саме стоїками (відповідну науку про закони і форми мислення Аристотель називав аналітикою). Логіка, на думку стоїків, повинна вивчати як поняття, судження, умовисновки, так і способи їх вираження. Вона розподілялася на діалектику (грец. *dialektike*) – науку про правильне міркування, і риторіку (грец. *rhetorike*) – науку про вміння красиво говорити, переконувати. Діалектика, в свою чергу, складалась із вчень про позначуване і позначуюче. Усе це засвідчує тісний зв'язок між мисленням і його словесним утіленням (мовленням).

Для стоїків вищим началом буття був логос (грец. *logos* – поняття, думка, розум). Божественний логос вони пов'язували з людським розу-

мом. Як зазначав дослідник античної філософії В. Ф. Асмус, для стоїків розвинутий розум людини тотожний розуму божественному. При цьому внутрішній логос людини – її розум – знаходить точне вираження в мовленні – зовнішньому, вираженому слові-логосі. Вивчення мовлення може допомогти пізнанню людського розуму, а завдяки його зв'язкам із божественним розумом допоможе пізнанню законів буття. Ось чому стоїки приділяли значну увагу людському мовленню.

Для прихильників такого світогляду зв'язок між звучанням слів та їх значенням не міг бути випадковим.

Стоїки – найпослідовніші прихильники теорії фюзей (природного зв'язку між річчю і її назвою). У цьому вони прямі антиподи Аристотеля. У трактатах стоїків значне місце посідають етимологічні пошуки такого зв'язку.

Сам термін «*етимологія*» був уведений у науковий обіг Хриссіпом. Стоїки послідовно проводили межу між першими словами, які вважались абсолютно правильними та відповідали сутності речей, і словами пізнішими, які утворювалися від перших, а тому могли бути не зовсім правильними.

На думку деяких істориків мовознавства, значну роль в історії науки про мову мало запроваджене стоїками поняття аномалії (грец. *anomalía* – відхилення). Обстоюючи ідею щодо природного зв'язку між словом і річчю, вони змушені були визнавати випадки порушення цього зв'язку. Ці порушення пов'язані з граматичними формами слів. Так, наприклад, назви міст Афіни, Фіви мають форму множини, хоча позначають одне місто.

Отже, стоїки близько підійшли до поняття граматичного значення і його специфіки стосовно лексичного значення.

Своїм ученням про *лектон* і *висловлювання* вони заклали підвалини народження нової парадигми філософії мови – синтаксичної (предикатної). Концепція стоїків сприяла розвитку номіналізму В. Оккама та англосаксонської лінгвістичної філософії Нового часу.

ПИТАННЯ

1. Схарактеризуйте основні писемні пам'ятки Давнього світу, що мали певні лінгвофілософські ідеї
2. В чому унікальність Граматики Паніні?
3. Диференціюйте поняття санскриту і пракритів.
4. В чому суть Діалога Кратіла? Які лінгвофілософські проблеми в ньому піднімаються.
5. В чому полягає суть концепції стоїків?
6. Поняття етимології.

ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКІ ІДЕЇ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Поняття середньовіччя досить умовне. В історичній науці прийнято, що Середньовіччя – період європейської історії від V століття (падіння Римської імперії і Велике переселення народів) до епохи Відродження та Реформації (кінець XV століття – початок XVI століття).

За усталеним часовим розподілом, раннє середньовіччя швидше відбулося у Західній Європі, аніж у Східній (близько IX–XI).

Середньовічні лінгвофілософські ідеї були досить тісно пов'язані з середньовічною теологією та філософією. Філософія мови цього періоду, як у її ранній патристичній формі вияву, так і в пізніших дискусіях реалістів і номіналістів, була цікавою своїми спробами вирішення проблем сутності мови у зв'язках із гносеологічними аспектами, зокрема мисленевими процесами, духовним життям людей, а також онтологічними аспектами, насамперед з'ясуванням статусу загальних понять.

Попри обмеженість польоту думки середньовічних філософів рамками релігійного світогляду, зокрема догматом *креаціонізму* (створенням світу, людини і мови Богом), в їхніх концепціях були глибокі й оригінальні ідеї, які стали основою для подальших пошуків вирішення філософських питань, пов'язаних з мовою. Якщо у Давній Греції питання мови

були складниками філософії, то в епоху Середньовіччя вони стали частиною теології.

В історії раннього середньовіччя історики зазвичай виділяють два періоди:

- а) ранній (перший), який тривав з II до VIII ст. і був пов'язаний з тривалими війнами між племенами та народами, боротьбою за виживання;
- б) пізній (другий), який датується VIII ст. і ознаменований життям та правлінням видатної особистості – Карлом 1, що присвятив другу половину життя збереженню прадавніх, філософських знань та розвитку різноманітних наук.

Під час епохи Середньовіччя формувалися поступово нові держави, але тенденції розвитку, збереження древньої мудрості, розвитку нової, зокрема, філософської думки зберігалися та зміцнювалися. Велика увага приділяється проблемам природи і сутності мови, що активно розглядаються в пам'ятках патристики.

Патристика (лат. pater – батько) – сукупність теологічних, філософських і політико-соціальних доктрин II–VIII ст., створених отцями церкви, концепції яких засновані на Ідеї Божественного Одкровення (Бог – абсолютне буття; космос – Божественне творіння).

Отцями церкви називали **Василя Великого** (прибл. 330–379), **Григорія Богослова** (прибл. 329–390), **Григорія Нисського** (прибл. 335–394), на Сході – **Йоанна Дамаскіна** (прибл. 680–780), на Заході – **Августина Блаженного** (354–430) та ін.

Розгляд питання щодо онтологічного статусу людини пов'язувався отцями церкви з проблемами мови: її сутністю, комунікативною функцією, засобом представлення і пізнання світу, аспектами походження тощо.

В епоху Середньовіччя панувала думка, що мови, при всьому їхньому розмаїтті, є варіантами, реалізацією єдиної людської мови. Тому мова як людська здатність, як універсальна і незмінна характеристика людини була предметом середньовічних спекуляцій.

Найпопулярнішою у всіх теоріях була теза про те, що мова – найважливіша ознака людини, яка відрізняє її від усього живого. Теологи стверджували, що не може бути людини без мови, а мови – без людини.

Нікому у Всесвіті – ні тваринам, ні янголам, ні Богові – мова не властива і принципово не може бути властивою, оскільки для Бога і янголів будь-який матеріальний спосіб вияву розумності є зайвим; тваринам мова недоступна, оскільки вони не мають розуму (як вважали богослови). Мова є неповторним явищем не лише Землі, а й усього Космосу, саме вона визначає місце людини в космічній структурі. Мовлення – найважливіша форма діяльності, в якій виявляється розумність людини. Людина як словесна жива істота є такою, що відчуває, і такою, що говорить; усі інші живі істоти – речовинні й такі, що відчувають; предмети лише речовинні.

Людина – явище унікальне; вона – середостіння, де сходиться небесне і земне, тілесне і безтілесне, розумне і нерозумне; вона володіє унікальним засобом – мовою.

Сутність мови розглядалася за аналогією із сутністю людини: як людина, так і її мова антиномічно поєднують у собі «тіло» (матеріальну форму) і «душу» (значення, смисл). Схожість між мовою і людиною виявляється також у наступному: те, що позначає (ексформа) мовний знак, має, як і будь-яке матеріальне тіло, певні виміри, воно існує у просторі і часі, може бути поділене на складники; позначуване ж (інформа) таких вимірів не має і не може мати. І людина, і мовний знак не є простими механічними сумами елементів; значення цілого не виводиться із суми значень складників.

Це було початками теорії мовного знака (семіотики), яка стала провідною лінгвофілософською ідеєю лише в ХХ ст.

Ортодоксальні (грец. *orthodoxos* – правовірний; той, що неухильно дотримується принципів якогось учення) теологи ніколи не постулювали ідею тотожності мови (слова) і мислення, не заперечуючи при цьому їх тісного зв'язку. Мислення всіх людей визнавалося принципово єдиним, а форма мов могла бути різною. Людина, як вважали середньовічні теологи (богослови, люди, що вивчають і викладають теологію – вчення про Бога), мислить навіть у тому випадку, коли вона мовчить. Внутрішнє мовлення вони називали внутрішнім словом і визнавали його специфіку щодо слова вимовленого. Специфіка полягала в тому, що внутрішнє слово фіксує враження душі, не виражені голосом, воно «сердечне і духовне». Вимовлене слово втілюється в голос, стає спільним для всіх, втрачаючи сердечність.

Середньовічні теологи визначали основною комунікативну функцію мови. Іншою важливою функцією мови святі отці вважали функцію об'єктивації, пізнання і представлення світу, тобто когнітивну.

Отже, беручи комунікативну функцію мови за основу, середньовічні теологи виділяли декілька етапів породження мовлення. Вони вважали, що внутрішнє слово передує слову вимовленому; думка передує слову, тобто мислення може відбуватись у несловесній формі. Спочатку в думці людини зароджується образ предмета, потім добирається відповідне йому значення, а згодом людина втілює це значення у звуки голосу.

УЧЕННЯ ПРО ПОХОДЖЕННЯ МОВИ

Ортодоксальне тлумачення співвідношення природного і надприродного в походженні імен було таким: творча здатність, розумність даровані Адаму і всьому людському роду Богом, тому кожна людина з моменту народження уже володіє мовою в потенції, а реалізація цієї здатності, встановлення імен є справою самої людини.

Складним для патристичної інтерпретації було питання про походження мови і феномен сучасної багатомовності. Вважалося, що найдавнішою мовою могла бути *єврейська (іврит)* та/або *сирійська* (див. **Арамейські мови**).

Згодом ці мови розпалися на велику кількість інших мов. Отці церкви II–VIII ст. обмежувалися простим переказом Біблії про Вавилонське стовпотворіння і розпад раніше єдиної первинної мови, змішування тих мов, які утворились внаслідок цього розпаду. Символічне тлумачення Біблії дозволяло їм говорити, що в світі існує 72 мови (магічне для християн число).

ТЕОРІЯ НОМІНАЦІЇ

На думку деяких лінгвістів і філософів мови, середньовічна філософія мови не була атомістичною; думка отців церкви зосереджувалася не на мовному знакові, а на системі мови. Розуміння природи мовного знаку визначалося розумінням природи мови загалом.

Для отців церкви II–VIII ст. світ є первинним щодо імен конкретних речей. Між іменем і річчю стоїть пізнавальна діяльність людини. У людській фантазії народжуються образи кентаврів, багатоголових драконів, що дихають вогнем; люди вигадують їм імена. Це говорить про те, що слово вторинне щодо світу речей і мисленнєвої діяльності людей. Природа речей визначається не іменем, а навпаки, імена створені після пізнання речей.

Отці церкви вважали, що слова стосуються того, що має свій кінець у часі і просторі, а тому сутності вищого світу залишаються безіменними у будь-якій мові. Межею неіменування є Бог.

Для творців християнської догматики слово є лише знаком, символом певної сутності; воно – елемент вторинної, створеної людьми, системи. Жодне ім'я не має сутнісної самостійності, воно – лише певна ознака, знак якоїсь сутності та думки, який сам по собі (без цієї сутності або думки) не існує.

Отже, мова і слово розумілися в патристиці як виключно людське явище. Ці поняття не усвідомлювалися як щось, що лежить в основі світу та його становлення як цілого. Мова не відчужується від світу речей, не обожнюється. Слова за своєю сутністю нижчі людини, нижчі речей, які вони називають за допомогою людини. Людина є творцем усіх слів.

ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ У СЕРЕДНЬОВІЧНИХ ДИСКУСІЯХ РЕАЛІСТІВ І НОМІНАЛІСТІВ

В епоху Середньовіччя філософію мови і мову як таку зараховували до філософії, яку називали логікою або діалектикою. Найактуальнішими лінгвофілософськими проблемами того часу були питання щодо природи абстрактних понять і їх відношення до мови, а також питання про іменування речей.

Однак центральне місце у середньовічних дискусіях посідала проблема щодо природи універсалій, тобто загальних понять, та їх відношення до конкретних предметів і людської думки. Ця дискусія продовжувалася між двома напрямками філософії – *реалізмом* (англ. *realism* – суттєвий, дійсний; стверджує існування буття дійсності, що лежить поза

межами свідомості) і *номіналізмом* (лат. *nomēn* – ім'я, назва; філософська точка зору, відповідно до якої загальні поняття (універсали) не мають поза мисленням жодного дійсного прообразу і тому є лише суб'єктивними формами думки), а також її «варіантами» – *концептуалізмом* і *модизмом*, майже п'ять століть.

Реалісти вважали, що універсалії існують як реальні духовні сутності. Номіналісти стверджували, що загальні поняття є лише словами, «іменами»; реально існують тільки конкретні речі. Біля витоків цієї дискусії стояли Платон і Аристотель.

Платон вважав, що ідеї не залежать від людського розуму і є самостійними, реальними, вічними сутностями. Аристотель (як вже зазначалося вище) принципово підтримував протилежну точку зору.

До реалістів належали *Йоан-Скот Еріугена* (прибл. 810–877), *Рабан Мавр* (прибл. 766–856), *Ансельм Кентерберійський* (1033–1109), *Фома Аквінський* (1225–1274).

Номіналістичні ідеї сповідували *Росцелін із Комп'єна* (прибл. 1050–1122), *Роджер Бекон* (1214–1292), Дуне Скот (1266–1308), *Вільям Оккам* (1285–1349).

Середньовічні філософи не створили певної цілісної лінгвофілософської концепції; мова була для них лише засобом утілення мисленнєвих процесів та іменування речей.

Реалісти стверджували, що універсалії (загальні поняття) існують до і поза конкретними речами, до і поза людським розумом; вони є вічними Логосами Бога. Різноманітність реальних речей – лише видимість; окреме має у своїй основі загальне, і це загальне є не менш реальним (навіть реальнішим), ніж конкретні речі. Загальне є абсолютно об'єктивним і первісним щодо одиничного. Всі реальні речі мають свої вічні праобрази в божественному мисленні. Так, наприклад, Ансельм вважав, що ці первинні образи є нічим іншим, як словами Творця, коли він, розмірковуючи, веде ніби внутрішній монолог. Відповідно, слово завжди позначає загальне. Людська думка є внутрішнім словом, оскільки процес мислення пов'язаний із внутрішнім мовленням.

Номіналісти заперечували онтологічний статус загальних понять. Так, Росцелін у своїх вченнях наголошував, що об'єктивно існують лише одиничні речі, а універсали є лише найменуваннями, словами, звуками голосу.

Номіналіста **П. Абеляра** (1079–1142) та його учня **Джона із Солсбері** (1110–1180) вважають засновниками ще одного напрямку – *концептуалізму*.

Концептуалісти стверджували, що властивість універсальності закладена в концептах, які є не словами, а смисловими значеннями слів, що стосуються багатьох речей. Універсальне може бути приписане декільком (багатьом) речам, а це означає, що ні річ, ні слово не є універсальними за своєю сутністю. Різним речам не може бути приписане ні слово, ні окремий звук, а лише мовлення загалом, тобто той або інший вираз, а отже, саме мовлення є універсальним.

Вчення Абеляра мало значний вплив на розвиток середньовічної схоластики у добу пізнього Середньовіччя (XIII–XV ст.). Найвідомішими представниками означеної течії (зокрема, течії *модизму*) були **Мартін Дакійський** (XIII ст.), **Йоан Дакійський** (XIII ст.), **Симон Дакійський** (XIII ст.), **Томас Ерфуртський** (XIII ст.), **Мішель Марбе** (XIII ст.), **Сигер Куртре** (XIV ст.), **Рудольф Бритон** (XIV ст.).

Модисти приділяли значну увагу граматиці, зокрема виділенню частин мови з притаманними їм модусами, структурі речення (його центром вважали дієслово), зв'язкам граматики і логіки.

Це мало неабиякий вплив на лінгвофілософію і мовознавство Нового часу, зокрема на «Рациональну граматику Пор-Рояля» в XVII ст., логічні напрями XIX ст., генеративну граматику Н. Хомського у другій половині XX ст.

Модисти вважали, що оскільки логіка у всіх людей одна, то однією є і граматики, яка обслуговує мислення.

Отже, слід підкреслити, що епоха Середньовіччя жодним чином не була «проваллям» у розвитку як лінгвофілософської, так і лінгвістичної думки, як про це часто пишуть історики мовознавства; ідеї, висловлені в цей період, сприяли розвитку гуманітарної думки Нового часу.

ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Дайте поняття патристики
2. Розкрийте суть концепцій реалізму та номіналізму.
3. Дайте поняття модизму, концептуалізму.
4. Дайте поняття поняття концепту та мовних універсалій.

ЕМПІРИЗМ І РАЦІОНАЛІЗМ У ФІЛОСОФІЇ МОВИ XVII–XVIII ст.

Найважливішими проблемами філософії мови у XVII–XVIII ст. були питання створення всезагальної раціональної мови, тобто філософської граматики, а також онтології мови. Ці проблеми розв'язувались у межах британського емпіризму (від Бекона до Локка), французького раціоналізму (картезіанська філософія) та філософської концепції Лейбніца.

Зокрема, **Френсіс Бекон** працював над концепцією філософської граматики, що давала б змогу порівнювати граматичні системи всіх існуючих мов, визначати їх переваги і недоліки та досягати міжмовної згоди щодо створення загальної, єдиної для всього людства мови, яка концентрувала б у собі переваги кожної з мов. Така мова могла бути ідеальною, вмістити в собі високі людські думки і почуттів. Окрім власне мовних засобів, вона могла б містити й немовні, які мають достатню кількість диференційних ознак для розрізнення і вираження усього розмаїття понять. Бекон порівнює слова людської мови з монетами, які зберігають свою основну функцію незалежно від металу, з якого вони виготовлені. Це підкреслює умовний характер зв'язку мовного знака з позначуванням.

Рене Декарт (1596–1650) у листі до абата Мерсенни виклав ідею штучної універсальної формалізованої мови, або філософської мови. Ця мова повинна була спиратися на досить обмежену кількість вихідних понять і відношень між ними, які дали б змогу за певним алгоритмом отримувати довідне знання, істинність якого гарантувалася філософським характером мови.

Вся складна система людських понять може бути зведена до порівняно невеликої кількості елементарних понять.

Найважливіше завдання аналізу – знайти ці далі неподільні складові, відкрити закони їх комбінаторики, які б забезпечували формування філософської мови. Для цього насамперед потрібно встановити числення цих елементарних, далі неподільних думок—ідей на зразок природного ряду чисел.

Декарт вважав, що, подібно до того, як можна за один день навчитися називати і писати всі числа до безкінечності певною мірою, так само можна сконструювати всі слова для вираження усіх можливих людських

думок. Така мова мала б лише один спосіб їх поєднання, не мала б численних аномальних форм і винятків із правил.

Готфрід-Вільгельм Лейбніц (1646–1716) звертався до проблем мови, намагаючись віднайти загальний науковий метод, який допоміг би пізнати сутність мислення і слугував би засобом наукового відкриття. Для цього, на його думку, необхідно було створити нову логіку, в основі якої лежав би логічний аналіз мови, що допоможе створити універсальну логічну символіку.

Тобто ідея створення *універсальної символічної мови* (філософської мови) виникла у зв'язку зі спробами створення інструмента універсального логічного числення. Лейбніц хотів, щоб така штучна мова була максимально близькою до логіко-філософських і математичних побудов. Усі складні ідеї є комбінаціями простих ідей; при розкладанні складних ідей слід виходити з правил комбінаторики простих (атомарних) ідей-сміслів. Міркування можуть бути замінені обчислюваннями чи числовими формами.

Філософ створив «*Таблицю дефініцій*», яку вперше було опубліковано лише в 1903 р. і в якій він практично застосував свої теоретичні міркування.

У «Таблицях» Лейбніца були реалізовані ідеї, які в ХХ ст. у лінгвістиці назвали семантичними полями та компонентним аналізом лексичних значень слів. Вони сприяли розвитку символічної логіки і стали корисними у математичній логіці та кібернетиці.

Отже, ідея пошуку філософської мови стимулювала розвиток багатьох сфер досліджень. Спроби універсальної класифікації понять сприяли виділенню принципів класифікації будь-якої системи понять і створили класифікаційні мови, що мають велике практичне значення у сучасному обробленні інформації. Концепція філософської мови припускала можливість формалізації логічного висновку для отримання нових знань, що застосовуються в сучасній теорії комп'ютерів.

Ідея суворої філософської мови була продовжена на початку ХХ ст. у працях засновників *аналітичної філософії* **Б. Рассела, Л. Вітгенштейна**, вчених Віденського філософського осередку.

ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКІ ІДЕЇ ГРАМАТИКИ ПОР-РОЯЛЯ

«Всезагальна і раціональна граматики Пор-Рояля» була створена логіком і філософом *Антуаном Арно* (1612–1694) та граматистом *Клодом Ласло* (1615–1695) у Франції в 1660 р. Вона мала величезний вплив на розвиток лінгвістичної думки у всьому світі, насамперед на загальну теорію живої природної мови.

Автори «Граматики» підкреслювали, що мова створена людиною для потреб її мислення і всі її форми відповідають формам і виявам розуму.

Мовлення спирається на мову і обслуговує мислення (ця ідея певною мірою випередила *дихотомію мови і мовлення Ф. де Сосюра*). Оскільки мова створена для того, щоб обслуговувати мислення, закони логіки спільні для всіх людей, а це означає, що спільними є глибинні закони граматики. Конкретні мови є ніби виявом всезагальної та універсальної мовної схеми.

Головна ідея «Граматики» заснована на вченні Р. Декарта: істинним предметом науки про мову є універсальні закономірності вираження думки в слові, зокрема, в реченні.

Завданням науки про мову є формулювання законів і принципів, які забезпечують досягнення істинного знання при користуванні будь-якою мовою. Звідси випливає, що людина для вираження своїх мисленнєвих процесів потребує використання знаків. Такими знаками є слова, одні з яких позначають предмети, а інші – спосіб, манеру плину думки. Кожна мова має певний набір моделей розподілу смислу мовлення його одиницями. Зіставний аналіз цих моделей дає змогу виявити універсальну їх номенклатуру. Окремі мови є частковою реалізацією універсальної моделі людської мови як такої.

«Всезагальна і раціональна граматики Пор-Рояля» – одна з перших праць лінгвофілософського характеру, в якій поставлена проблема співвідношення категорій мислення і мови.

Проблеми, що висвітлювались в «Граматиці» стали центральними у лінгвістиці, типології, теорії мовленнєвої діяльності ХХ ст.

«Граматики Пор-Рояль» знаменує собою оформлення нової лінгвістичної концепції, що розглядає проблеми граматики, філології, словни-

кову та лінгво-етнографічну діяльність, логіку, філософію; є спробою науково осмислити побудову та функціонування живої мови, що проявляється в усіх мовах світу, в усьому їх розмаїтті; спробою продемонструвати та проаналізувати їх єдність, спільність, вказавши при цьому на специфічні виявлення.

«Граматика Пор-Рояль» дає початок зародженню загального мовознавства як наукової дисципліни, відкриває нову епоху у вивченні мови взагалі.

«Граматика Пор-Рояль» продемонструвала характерне для свого часу намагання збудувати всеузагальнюючу граматичну систему на основі узагальнення фактів низки конкретних мов. Тут, безумовно, проявилися матеріалістичні тенденції картезіанської фізики та філософії пояснити світ, виходячи із самої матерії та її атрибутів; також відобразились ідеї раціоналізму в певній трансформації теорії мови.

Автори «Граматики» звільнили свою концепцію від різних схоластичних розмірковувань і спробували сформулювати загальні закони побудови мови-мовлення, ґрунтуючись на засадах універсалізму та раціоналізму.

В роки, що передували створенню «Граматики», один з її творців, Клод Ласло, багато займався проблемою викладання мов. Працюючи над створенням для шкіл навчальних посібників з вивчення латинської, грецької, іспанської, італійської мов (1644–1660), Ласло відзначав та аналізував граматичні аналогії в них. В світлі ідей раціоналізму, що поширювалися, Ласло поставив за мету не тільки пояснити причини схожості та розбіжностей в цих мовах, але й визначити основні принципи викладання з метою полегшення вивчення кількох іноземних мов.

Спочатку Ласло мав за мету створити «загальну» граматику, що мала стати результатом застосування перш за все емпіричного методу – порівняння різних мов, виділення явищ, процесів та правил, спільних та єдиних для них в цілому і специфічних для кожної окремо. Співпраця з Арно додала науковій роботі логіко-філософської направленості та концептуальності.

«Граматика Пор-Рояль» базується на принципі розмірковувань як основного засобу та прийому в поясненні мовних явищ. Розум людини є універсальним, тому кожний об'єкт дослідження піддається раціональному поясненню. Саме такий раціонально-філософський коментар отри-

мала наукова праця від Арно. Він був введений в текст граматики, що в результаті вийшла не тільки «загальною», але й «раціональною», тобто теоретико-критичною.

«Грамматика Пор-Рояль» відкинула загальноприйнятту на той час вимогу обмеження у вивченні мови, що зводилося б лише до спостереження та констатації фактів. Грамматика виступила з новою концепцією проникнення в саму сутність життя мови, її основних процесів та взаємозв'язків.

«Грамматика Пор-Рояль» зробила спробу:

- пояснити, що таке мова;
- створити узагальнюючий популярний вступ, що описував би найбільш значні мовні явища;
- проводити опис на основі порівняння основних спільних мовних явищ та специфічних розбіжностей в різних мовах в історичному аспекті (оперуючи даними древніх мов – грецької, латини, давньоєврейської);
- в синхронному аспекті [спираючись на вивчення сучасних авторам мов (французької, італійської, іспанської, англійської, німецької, частково – східних мов)] сформулювати фундаментальні правила дії механізмів мов.

При цьому ставилися конкретні методичні завдання, що полегшували б процес вивчення мов та практичного оволодіння ними:

- дослідити план змісту мови взагалі;
- зблизити літературну мову з розмовною, намагаючись створити певну мегасистему, яка б дозволила швидко формулювати та засвоювати зміст, семантику нових слів, тим самим долаючи відстань між двома мовними системами: усно-розмовною та літературно-писемною;
- для вирішення цієї задачі визначити семіотичні правила, спільні для розмовної та літературної мови;
- для цього зробити порівняльний аналіз мовних систем найбільш видатних культур.

Фундаментальний розгляд авторами «Граматики» визначеної певним чином низки обраних мов, сформульований ними спосіб їх вивчення в порівняльному аспекті є видатним кроком вперед в теорії мови.

Основні завдання «Граматики Пор-Рояль», питання, мовні явища та проблеми, що пізніше будуть класифіковані та термінологізовані в мовознавстві (в конкретно-систематичному аспекті):

- 1) дослідити природу слів (етимологічні *аналізи;)
- 2) проаналізувати будову слів (морфеміка*, дериватологія*);
- 3) дослідити значення слів, властивість значення (семантика*, еволюція лексичних значень*);
- 4) визначити відношення між словами, мовними одиницями, частинами мови, речення (морфологія, парадигматичні та синтагматичні зв'язки*, основи синтаксису);
- 5) в результаті дослідження виявити та визначити основні мовні поняття та принципи (граматичні категорії, значення, структура та система*);
- 6) дати пояснення явищам, що лежать в основі розвитку, будови та функціонування мови (логіко-філософський, історичний аспекти вивчення мови*);
- 7) проаналізувати так звані глибинну та поверхневу, абстрактну та конкретну структури мови (мова та мовлення*; абстрактні одиниці та їх репрезентанти*);
- 8) виділити основні елементи чи «рівні» цих структур, починаючи з ідеально-звукового до рівня вираження думки (всі рівні від фонемно-фонетичного до синтаксичного*);
- 9) проаналізувати зв'язки та відношення між категоріями та явищами мови та категоріями мислення (психологічний аспект*, елементи загального* мовознавства).
- 10) дослідити співвіднесеність рівня творця мовлення і того, хто її сприймає (елементи лінгвістичного аналізу*).

Слід зазначити, що, відштовхуючись від логічного (категорії мислення) та від граматичного (категорії мови), автори «Граматики», багато випереджаючи час, намагалися створити (хоча і не на значному і відверто недостатньому за обсягом матеріалі) систему відповідностей між

двома іманентними структурами, в одній з яких – категорії і закони мислення, в іншій – категорії та закони мови.

Можна розходитися в оцінці того, наскільки вдалося Ласло та Арно вирішення поставлених завдань (чи було воно взагалі під силу на той час), можна висловлювати скепсис відносно того, наскільки досконалий був їх науковий апарат та повним охоплення фактичного матеріалу, та не викликає сумнівів величезна історична заслуга авторів «Граматики Пор-Рояль», що підняли кардинальні наукові проблеми колосальної теоретичної ваги, значущості.

«ГраMATика Пор-Рояль» набагато випереджала теорію мови XVII ст. як в області вивчення мови, так і вивченні проблем історичних, психологічних, логіко-філософських, зокрема, співвідношення мови та мовлення, і стала таким чином безпосереднім предтечею ідей XVIII ст.

Всі мовознавчі та філософсько-мовознавчі праці XVIII ст. так чи інакше були під впливом праці Ласло та Арно. Вони або продовжували розвиток їхніх ідей, або відштовхувались від них у побудові власних концепцій; іноді учені вступали з ними у полеміку.

До останніх належать *Ж. Ж. Руссо, А. Тюрбо, Г. Лейбніц, К. Вольне* та деякі інші дослідники, що у французькій історіографічній школі отримали назву «незалежних».

У Франції з'являється велика кількість граматик, що були викликані до життя ідеями «Граматики». Серед них «Нарис французької граматики» абата де Маре (1706), «ГраMATичний нарис» абата Данжо (1711), «Французька граMATика» Клода Бюфье (1732), «ГраMATичний нарис» абата д'Оліве (1742).

Певні критичні зауваження з приводу представлених в «Граматиці» ідей стосовно походження мов, співвідношення мови та мислення, мови та граматики, законів логіки відносно структури та функціонування мови були висунуті в роботах Н. Бозе «Загальна граMATика» (1767), дю Марсе «Закони граматики» (1769), Е. Кондильяка «ГраMATика» (1775), Ф. Домерга «Загальна спрощена граMATика» (1796), де Сасі «Принципи загальної граматики» (1799), англійського науковця Дж. Херріса «Гермес, або Філософське дослідження про мову та універсальну граматику».

Продовжуючи традиції «Граматики», деякі автори більш пізнього періоду намагалися розширити межі лінгвістичного матеріалу, осмислити через призму універсалізму та раціоналізму мови іншої типології (мови Америки, Китаю), намагалися поставити питання про системне порівняння мов.

Отже, підсумовуючи, зазначимо, що: «Грамматика Пор-Рояль» та інші раціональні граматики, порівнюючи системи мов, найбільш значущих в європейській культурі того часу, визначили:

- принципіальну номенклатуру граматичних категорій та значень загального плану (терміни та назви частково збереглися, частково, як відзначалося, замінені в сучасній лінгвістиці);
- основні граматичні категорії частин мови (рід, число, відмінок, особа, відміна тощо) (термінологізація – відповідно);
- ці категорії були описані на загальних наукових засадах (незалежно від волі творців систем граматичного опису);
- були визначені основні принципи комбінування граматичних значень, що дозволило створити *першу загальнолінгвістичну систему*;
- було створено метод зіставлення мов та порівняння мовних явищ* (метод полягав у тому, що була створена система понять, що слугували основою, базою для порівняння, і були розроблені правила порівняння різних мов).

Віднині стало можливим створення понятійної системи, що могла б бути застосована по відношенню до будь-яких мовних систем (тобто стверджувалося, що в кожній мові є певний набір (спільний для всіх) одиниць (в сучасній лінгвістиці – термін абстрактні одиниці), що виражається відповідно індивідуальним, специфічним для кожної мови набором граматичних елементів).

Запропонована система реально об'єднує усні та писемні мови (образність, естетика, орфографія та інші специфічні рівні кожної мови, відповідно, випадають із системи через свою унікальність).

Універсальна грамматика визначила універсальні, граматичні та лексичні значення, зробивши репрезентацію складу граматичних форм різних мов та варіацій лексичних значень (при цьому виділені, проаналізо-

вані та визначені поняття, що пізніше будуть термінологізовані як *форми слова, словоформи, алолекси, полісемія, розширення, звуження лексичного значення, метафоризація**тощо.

Завдяки цьому стало можливим порівняння плану змісту та плану вираження; стало можливим порівняння плану вираження різних мов та їх класифікації.

Виникла і була сформульована ідея класифікації мов за двома типами*:

- 1) *типологічний* (схожість та розбіжності виражаються в матеріальній формі поєднання значущих елементів і не залежить від конкретної смислової (суч. термін семантичної *) реалізації
- 2) *генеалогічний* (мови аналізуються та визначаються в залежності від семантичної реалізації, тобто за подібністю лексем в одному семантичному полі*).

Отже, розглянутий період розвитку лінгвофілософських ідей, який називають донауковим, несистемним, загалом укладається в межі іменної парадигми філософії мови, оскільки обмежується проблематикою, пов'язаною із співвідношенням речей та їх іменами, пошуком універсалій та специфіки їх номінацій, ідеями універсальної мови тощо. Водночас багато висловлених у цей час ідей стимулювало розвиток лінгвофілософської думки наступних століть, формування філософії мови наукового періоду.

ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Розкрийте причину виникнення Універсальної мови. В чому полягає її суть?
2. Що таке «Таблиці Лейбніца»? Їх історичне значення.
3. Представте основні положення Граматики Пор-Рояль в граматичному, методологічному аспектах.
4. Філософські засади Граматики Пор-Рояль.

ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКИЙ ПІДХІД ДО МОВИ. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ХІХ–ХХ ст.

Лінгвофілософський підхід лінгвістів до мови відображений у багатьох напрямках, найпомітнішими серед яких є *гумбольдтіанство*, *неогумбольдтіанство*, *структуралізм* та *постструктуралізм*. Кожному з цих напрямів притаманний особливий погляд на сутність і природу мови, кожен має свої філософські корені.

ГУМБОЛЬДТІАНСТВО ЯК ВИЯВ АНТРОПОЦЕНТРИЧНОГО ПІДХОДУ ДО МОВИ

Одним з найповніших виявів антропоцентричного (розглядає людину як основу «міри речей») підходу до мови в історії розвитку лінгвофілософських ідей стало гумбольдтіанство.

Гумбольдтіанство – сукупність поглядів, що ґрунтуються на антропологічному і динамічному підходах до мови, згідно з якими мова є постійним процесом породження в актах її вживання, виявляє певний вплив на свідомість, мислення і сприйняття світу людиною.

Вивчення мови повинно здійснюватись у тісному зв'язку зі свідомістю і мисленням людини, культурою і духовним життям етносу (народу, нації).

ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКА КОНЦЕПЦІЯ ВІЛЬГЕЛЬМА ФОН ГУМБОЛЬДТА

Гумбольдтіанство як лінгвофілософський напрям досліджень сформувався завдяки працям німецького мислителя і мовознавця кінця XVIII – початку ХІХ ст. *Вільгельма фон Гумбольдта* (1767–1835).

В. фон Гумбольдт був високоосвіченою людиною. Здобув освіту у Франкфуртському і Геттінгенському університетах. Вивчав право, політику, історію, філологію. Був пруським державним діячем і дипломатом, обіймав міністерські посади, відігравав значну роль на Віденському кон-

гресі, який визначив влаштування Європи після розгрому Наполеона. Разом зі своїм братом Олександром – знаменитим природодослідником – заснував Берлінський університет, який нині носить їх ім'я. Йому належать праці з філософії, естетики, літературознавства, юридичних наук. Близькими друзями В. фон Гумбольдта були Г.-В.-Ф. Гегель, Ф. Шіллер, Й. Гете та інші відомі його сучасники.

Праця В. фон Гумбольдта з проблем мовознавства небагато, однак в історію науки він увійшов насамперед як мовознавець-теоретик.

Саме його вважають засновником теоретичного мовознавства.

Вчений обґрунтував формування загального мовознавства як окремої дисципліни. Гумбольдт був першим дослідником мови у ХІХ ст., який здійснив спробу осмислення всього мовознавчого матеріалу і сформував фундаментальні положення методу і філософії мови.

Коло лінгвістичних інтересів В. фон Гумбольдта було широким і охоплювало європейські мови, баскську, санскрит, китайську, малонезійсько-полінезійські, а також індіанські мови Північної Америки.

У своїх лінгвофілософських і лінгвістичних теоріях він використовував матеріали численних мовних сімей і груп, дані давньоєгипетської, японської, давньогрецької, латинської, давньоєврейської, семіто-хамітських та багатьох інших мов світу. Ці знання стали основою детальних і глибоких емпіричних спостережень і теоретичних узагальнень.

Серед найважливіших лінгвістичних праць В. фон Гумбольдта можна назвати: «Про порівняльне вивчення мов стосовно різних епох їх розвитку» (1820), «Про буквенне письмо та його зв'язок з будовою мови» (1824), «Про двоїну» (1827), тритомник «Про мову каві на острові Ява» (видана по смертю у 1836–1840 рр.). У теоретичному вступі до цієї праці «Про різноманітність будови людської мови та її вплив на духовний розвиток людства» вчений виклав свою теоретичну концепцію, створив власну філософію мови. Ця праця справила істотний вплив на розвиток мовознавства і вважається одним із найвидатніших досягнень світової філософії мови.

ФІЛОСОФСЬКІ І ЗАГАЛЬНОНАУКОВІ ЗАСАДИ КОНЦЕПЦІЇ. МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ

Філософська концепція мови В. фон Гумбольдта визначається ідеями німецької класичної філософії, насамперед філософії *I. Канта*, *Г.-В.-Ф. Гегеля*, *Ф.-В. Шеллінга*, *Й. Гердера*, *Й. Фіхте*, *Ф.-Г. Якобі*. Теоретико-методологічною основою концепції є антропологічний підхід до мови, за яким вивчення мови слід здійснювати у тісному зв'язку зі свідомістю і мисленням людини, її культурою та духовним життям.

В. фон Гумбольдт розглядав свідомість як особливу першооснову, що не залежить від матерії та розвивається за своїми законами. Застосовуючи це положення до визначення сутності мови, він пише: «Мова є душа у всій її сукупності. Вона розвивається за законами духу. Водночас дух народу можна пізнати лише завдяки мові. Мова відображає найсвоєрідніші та найтонші ознаки народного духу».

Значний вплив на лінгвофілософську концепцію В. фон Гумбольдта мало вчення I. Канта про протиріччя (антиномії) чистого розуму. Мовознавець показує, що спроба розуму дати відповідь на питання про те, що таке мова, призводить до вияву антиномій, які, характеризуючи мову з різних, іноді протилежних боків, розкривають саму сутність мови у складному переплетенні її ознак.

Спираючись на ідеї тотожності духу та природи, її постійний розвиток, концепцію абсолютного розуму Ф.-В. Шеллінга, а також положення Г.-В.-Ф. Гегеля про мислення як незалежну від людини об'єктивну сутність, основу всього суцього, про первісну тотожність мислення і буття, Гумбольдт говорить про мову як діяльність духу і мислення. Дух містить відбиток матерії; мова – матеріальне втілення духу.

В. фон Гумбольдт поділяв ідеї Й. Гердера щодо природи та походження мови, взаємозв'язку між мовою, мисленням і «духом народу».

Спосіб дослідження німецьким мислителем найрізноманітніших аспектів мови, глибина і сила його аргументації переконують, що він вивчав метод, за допомогою якого можна підійти до первісної єдності мови, мислення і феноменів культури, заклавши тим самим лінгвістичні підвалини для об'єднання наук про культуру.

Загалом метод Гумбольдта можна кваліфікувати як лінгвофілософську *антропологію* (грец. *anthropos* – людина; *logos* – вчення).

Учений, спираючись на дані мови, культури, історії та інші науки, мріяв про створення *порівняльної антропології*. Він був переконаний, що за допомогою мови можна пізнати усе багатство світу в його єдності.

ПРИРОДА І СУТНІСТЬ МОВИ. МОВА ЯК СВІТОБАЧЕННЯ НАРОДУ

В. фон Гумбольдт постійно наголошував на нерозривності понять «мова» і «народ» («нація»), «мова» і «культура». За його твердженням, мова є надбанням окремого народу, а народ – це спільність людей, що розмовляє однією мовою. За Гумбольдтом, народ (нація) – це така форма вияву людського духу, яка має мовний статус. Мова і духовна сила народу розвиваються не окремо одна від одної і не послідовно одна за іншою, а становлять нерозривну дію інтелектуальної здатності.

У концепції Гумбольдта мова невіддільна від культури. Вона тісно пов'язана з духовним розвитком людства, відображає розвиток культури: «Мова тісно переплетена з духовним розвитком людства і супроводжує його на кожному етапі його локального прогресу або регресу, відзеркалюючи в собі кожну стадію культури».

Призначення мови, за Гумбольдтом, полягає в тому, щоб:

- здійснювати «перетворення світу в думки»;
- бути посередником у процесах взаєморозуміння людей, виразником їх думок і почуттів;
- слугувати засобом розвитку внутрішніх сил людини, впливати на мислення, почуття і світобачення мовців.

Мова є органом, що утворює думку; мислення не просто залежить від мови, а певною мірою зумовлюється кожною конкретною ідіоетнічною мовою. У мові відбуваються процеси інтерпретації людиною світу, а тому різні мови виявляються різними світобаченнями.

Одним із найважливіших положень лінгвофілософської концепції Гумбольдта є *ідея тотожності мови і народного духу*.

У розумінні поняття «народний дух» Гумбольдт близький до Гегеля, а у вченні про тотожність мови і народного духу – до Шеллінга, який

стверджує, що суб'єкт і об'єкт нерозривно пов'язані в абсолютному розумі; розум перестає бути чимось суб'єктивним або об'єктивним, оскільки об'єкт можливий лише щодо мислячого суб'єкта, тобто існує тотожність суб'єктивного і об'єктивного.

У концепції Гегеля абсолютний дух є природним началом, «абсолютною ідеєю», що має самостійне існування, ідеальне системне і динамічне ціле. Основною ознакою духу, за Гегелем, є спонтанна розумова активність; вона притаманна і діяльності як атрибуту духу. У розумінні Гумбольдта, дух не має інших позитивних атрибутів, окрім діяльнісного начала: самобутній, вільний, самостійний, діяльнісний, всепроникний. Усе, що живе в духовній і тілесній природі, можна пояснити дією самобутньої сили, яка лежить в основі всього, але розвивається за невідомих нам умов.

Поняття «народний дух» Гумбольдт тлумачить у контексті виявлення умов і причин відмінностей мов. Вважаючи недостатнім лише один звуковий аспект для пояснення відмінностей і специфіки мов, він шукає вищий принцип, котрий може пояснити ці відмінності та специфіку. Таким принципом стало поняття «народний дух». Його важко зрозуміти в «чистому вигляді», без звернення до мови, не лише як засобу для пізнання духу народу, а й як до чинника його створення. Тут ніби замикається зачароване коло: дух народу як «вищий принцип», зумовлюючи відмінності та специфіку мов, сам потребує пояснення через мову.

Правильність і багатогранність розвитку мови прямо пропорційно залежать від впливу на мову народного духу. «Мова є ніби зовнішній вияв духу народу; мова народу є його дух і дух народу є його мова – важко уявити собі щось більш тотожне», – стверджує Гумбольдт.

Спираючись на положення про тотожність мови і духу народу, Гумбольдт формулює важливу тезу про те, що мова – це світобачення народу і, відповідно, кожного з його членів. Саме це положення стало основою гумбольдтіанства в ХІХ ст. і було відроджене у концепціях неогумбольдтіанства в ХХ ст.

Ще в 1801 р. у фрагментах монографії про басків Гумбольдт висунув тезу про те, що різні мови – це не різні звукові позначення одного і того самого предмета, а різні його бачення.

Іншими словами, мова не є низкою готових етикеток до наявних у світі предметів, простим їх озвученням, це певна реальність, що перебуває між світом і людиною і повідомляє не про те, як називаються ці предмети, а радше про те, як вони нам дані.

За допомогою мови відображаються не стільки власне субстанційні властивості позамовного світу, скільки ставлення людини до нього, кореляції «людина – світ». Ці корелятивні зв'язки в різних мовах переломлюються по-різному крізь властиве кожній мові семантичне членування Універсуму. Тому можна припустити, що у своїх висловлюваннях про речі та явища людина дотримується орієнтирів, позначених семантикою природної мови. А це означає, що звучання поєднується не безпосередньо з предметом, а через семантично «опрацьовані» одиниці, які вже як змістові утворення можуть стати основою самого акту позначення і мовної комунікації.

Гумбольдт наголошував, що суб'єктивність окремого індивіда знімається об'єктивністю народу, який формується попередніми і нинішніми поколіннями, а суб'єктивність народу – об'єктивністю людства. У цьому він убачав глибокий внутрішній зв'язок усіх мов, який є необхідною умовою не лише подолання суб'єктивної односторонності кожної окремої мови, а й досягнення об'єктивної істини зусиллями всього людства. Ці аспекти концепції Гумбольдта не завжди враховували його послідовники в ХХ ст., насамперед неогумбольдтіанці, які зосередили свою увагу на проблемі суб'єктивності, неповторності кожної ідіоетнічної мови.

ВЧЕННЯ ПРО ТВОРЧИЙ ХАРАКТЕР МОВИ. ЕНЕРГЕТЕЙНО-ЕВОЛЮЦІЙНА КОНЦЕПЦІЯ МОВИ

Учення Гумбольдта про мову як світобачення народу тісно пов'язане з положенням про її творчий характер та енергетейну сутність. Мова, за Гумбольдтом, – жива діяльність людського духу, єдина енергія народу, що впливає з глибин людського ества і пронизує все його буття.

Розуміння мови як енергейї було якісно новим у науці про мову та в лінгвофілософії.

Формою існування мови в такому аспекті розгляду стає розвиток. Якщо мова – це енергеія, то її можна розглядати як організм, який постійно і вічно себе породжує.

Вихідними положеннями еволюційної теорії мови Гумбольдта вважають такі:

- виникнення, існування і розвиток системи мови не є продуктами свідомої діяльності людини;
- мова – це структура масової людської (мовної) діяльності, яка перебуває в постійному становленні, еволюції.

Мови, на думку Гумбольдта, є відображеннями від початкової мовної здатності, закладеної в людині у вигляді деяких нечітко усвідомлюваних принципів діяльності, що актуалізується за допомогою суб'єктивної активності мовця.

Людина, пробуджуючи в собі активну мовну здатність і розгортаючи її в процесах соціалізації, спілкування, кожного разу своїми власними зусиллями створює собі мову.

Рушійною силою еволюції мови загалом та її окремих рівнів Гумбольдт вважав діалектику самої мови, її антиномічну природу.

Вчений сформулював декілька *антиномій мови*, тобто взаємопротилежних, але таких, що не руйнують систему сил, які формують зони напруження, а отже, і джерела розвитку.

Антиномія мови і мислення.

З одного боку, мова – це орган, що утворює думку. Без мови неможливе утворення понять; слово – це єдність звука і поняття. З іншого боку, дух людини постійно прагне звільнитися від пут мови, оскільки слова обмежують внутрішні почуття.

Антиномія об'єктивного і суб'єктивного в мові.

Мова, будучи стосовно пізнаваного суб'єктивною, стосовно людини – об'єктивна.

Антиномія мови як діяльності і як продукту (результату) діяльності.

За своєю сутністю мова є чимось постійним і водночас у кожен окремий момент чимось змінним. Постійний розвиток – основа існування мови.

Антиномія мови і мовлення.

Мова як ціле відрізняється від окремих актів мовленнєвої діяльності.

Антиномія розуміння і нерозуміння.

Слова отримують свою кінцеву визначеність лише в мовленні окремої особи.

Однак, за Гумбольдтом, особливість спілкування полягає в тому, що мовець і слухач сприймають один і той самий предмет з різних боків, вкладають різні смислові значення в одне й те саме слово.

Отже, в концепції В. фон Гумбольдта мова постає як енергетейне (динамічне) явище, гнучка система, яка розвивається за власними законами. У зв'язках з людиною мова виявляється як творча сила, що допомагає мисленню розгортатись у часі й просторі.

ВЧЕННЯ ПРО ВНУТРІШНЮ І ЗОВНІШНЮ ФОРМИ МОВИ

В. фон Гумбольдт тісно пов'язує концепцію форм мови з ідеєю мови як енергії, єдності мови і мислення. У мові не може бути безформної матерії; форма мови є синтезом у духовній єдності мовних елементів, які розглядаються на протигагу формі як матеріальному змісту. Іншими словами, у мові спостерігається наявність єдності форми і змісту, тобто змістовність форми і оформленість змісту. Форма мови, на його думку, може показати той специфічний спосіб, який вибирає мова для вираження думки.

Гумбольдт виокремлює зовнішню форму мови (звукову, граматичну, семантичну тощо) і внутрішню (механізм передачі зовнішньою формою позамовного змісту; способи, якими мисленнєві категорії об'єктивуються у мові). Внутрішня форма є своєрідною для кожної мови і виявляється та втілюється у зовнішній формі.

Мова перебуває у нерозривному зв'язку з духовністю, саме тому в кожній мові закладене самотутнє світосприйняття. Своєрідність внутрішньої форми кожної мови виявляється у членуванні лексиною світу, в системі граматичних категорій та в неповторних структурах усіх мовних рівнів. Це сукупність усього того, що створено і відпрацьовано мовленням.

Розглядаючи питання про внутрішню форму мови, Гумбольдт близько підійшов до проблеми розрізнення значення і смислу мовних виразів, яку дослідив на зламі XIX–XX ст. у своїх наукових працях *Г. Фреге* (1848–1925).

У концепції Гумбольдта слово – це не пряма назва предмета, не «етикетка», що прикріплюється до нього. Воно є позначенням того, як предмет був осмислений мовотворчим актом у конкретний момент вербалізації, ословлення, тобто словом позначається не сам предмет, а його особливе бачення носіями конкретної мови. Саме цим пояснюється різноманіття виразів для одного й того самого предмета. Так, у санскриті слона називають то двозубим, то одноруким, то таким, який двічі п'є, кожен раз розуміючи один і той самий предмет, але в різних його смисленнях.

Еволюція мови, на думку лінгвофілософа, проходить три етапи.

Етап виникнення мови.

Він залишається ніким не пізнаний, оскільки дослідники працюють над уже сформованими мовами. На цьому етапі відбувається первинне, але повне утворення органічної будови мови.

Етап, пов'язаний зі становленням мов, формуванням їх структур.

Цей етап також не піддається безпосередньому спостереженню, однак дані про нього можна зібрати, порівнюючи різні структури мов.

Етап, пов'язаний з устаткуванням структур мов, після чого принципова зміна устрою мови вже неможлива. Якщо структура мови уже сформувалася, то найважливіші граматичні форми більше не підлягають жодним змінам; та мова, яка не знає відмінностей у роді, відмінку, пасивного чи середнього стану, цих прогалин уже не заповнить.

За Гумбольдтом, мови проходять єдиний шлях розвитку, але стан стабільності може досягатися на різних етапах.

Іншими словами, учений поділяв ідеї поетапності у розвитку мов і пов'язував їх з різними рівнями досконалості мови і розвитку народів. На думку мислителя, вершиною розвитку мов слід вважати давньогрецьку.

Аналіз концепції Гумбольдта дає підстави стверджувати про наявність у ній елементів знакової теорії мови. Мова, на думку філософа, де-

монструє людині не предмети, а лише поняття про них, які утворюються розумом у момент народження слова. Під словами потрібно розуміти знаки окремих понять. Між словом і поняттям завжди існує відповідність. Саме тому мова постає як чітко організована знакова система.

Отже, В. фон Гумбольдту належить особливе місце в історії мовознавства і лінгвофілософії. Німецький вчений висунув оригінальну концепцію сутності та природи мови, працював над багатьма фундаментальними проблемами, які й нині перебувають у центрі наукових дискусій.

Його діяльність високо цінували видатні мовознавці та філософи, оскільки спосіб розгляду науковцем мови в широкому контексті пов'язаної з нею проблематики відповідає вимогам як науки про мову, так і філософії.

Гумбольдт першим в історії лінгвофілософської думки успішно здійснив спробу синтезу лінгвістичного і філософського підходів до явищ мови.

ІДЕЇ В. ФОН ГУМБОЛЬДТА ТА ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКА КОНЦЕПЦІЯ О. ПОТЕБНІ

Засновник Харківської лінгвофілософської школи Олександр Потебня (1835–1891) своїми працями багато в чому визначив характер і основну проблематику розвитку лінгвофілософії у другій половині XIX – на початку XX ст. Його філософсько-лінгвістичне вчення було спрямоване на вивчення проблеми походження мови, дослідження її ролі у пізнавальній і творчій діяльності індивіда і народу загалом, втілювало в собі оригінальні підходи до вивчення співвідношення думки і слова.

Значний вплив на формування лінгвофілософської концепції О. Потебні мали ідеї В. фон Гумбольдта. В аспекті сприйняття і осмислення багатьох положень теорії мови деякі дослідники вважали українського вченого інтерпретатором В. фон Гумбольдта з корекцією на час і слов'янські «мотиви». Однак, попри близькість багатьох ідей українського і німецького вчених, концепція Потебні не відповідає гумбольдтіанству, а за деякими аспектами навіть суперечить йому.

Співзвучними ідеям українського вченого були думки Гумбольдта про мову як безперервну діяльність, співвідношення мови і мислення, ак-

тивну роль мови у взаємозв'язках людини і світу, що її оточує, про розвиток мови як необхідної умови її існування, про діалектику суб'єктивного і об'єктивного, індивідуального і соціального. Водночас український учений творчо і критично підходив до вчення Гумбольдта, вбачаючи в ньому певну умоглядність, абстрактність окремих положень, загальну незавершеність висновків. Німецького вченого він вважав передвісником нової теорії мови, який не повністю звільнився від пут старої.

Найпомітніше відрізняються погляди Потебні та Гумбольдта щодо питання про сутність поняття «внутрішня форма». Німецький вчений основну увагу сфокусував на розумінні мови як цілісної системи, де навіть найменший мовний елемент не може виникнути без наявності єдиного принципу форми, який пронизує всі складники мови.

О. Потебня опрацьовує власне розуміння центральної категорії лінгвофілософської концепції і звужує поняття внутрішньої форми до більш часткового, але значно чіткіше вираженого поняття, – «внутрішня форма слова». Учений вважав, що від з'ясування питання про співвідношення думки і мови залежать підходи до висвітлення усіх інших проблем мовознавства і філософії мови, насамперед виявлення пізнавальних можливостей мови.

У межах логіко-філософських і лінгвістичних підходів, які домінували до середини ХІХ ст., мову розглядали як пасивний засіб вираження думки. Авторів цих теорій не цікавив спосіб, за яким здійснювалося втілення думки в мові.

О. Потебня у своїх працях показав, що проблема співвідношення мови і мислення пов'язана з їх вивченням як явищ, що історично розвиваються. Між ними існує тісний зв'язок і взаємозалежність, але не тотожність. Для нього мова – це умова і засіб здійснення мислення, збереження і передавання думок іншим, накопичення знань наступними поколіннями.

Оскільки різні мови здійснюють перетворення і членування домовної думки по-різному, характер конкретної мови визначає її зміст. Потебня порівнює вплив мови на думку із впливом ока на зір: «Подібно до того, як найменші зміни в будові ока і діяльності зорових нервів неминуче дають інші сприйняття і цим впливають на світосприйняття людини в цілому, так кожна дрібниця в будові мови повинна давати без нашого ві-

дома свої особливі комбінації елементів думки». Однак мова не лише впливає на думку, а й виступає могутнім засобом подальшого розвитку думки і суттєвою умовою її вдосконалення.

Важливим аспектом співвідношення думки і мови вчений вважає те, що за допомогою мови здійснюється об'єктивація думки. Мова допомагає створювати для пізнання абстракції, які нагадують русло для плину думок. Різноманітні закони, причинно-наслідкові зв'язки, просторово-часові співвідношення тощо, тобто онтологія світу, задаються мовою, а не виявляються незалежно від неї. Категорії людського мислення – це конструкти мови.

О. Потебня переконаний у тому, що думка і пізнання неможливі без участі мови. У своїй праці «Из записок по русской грамматике» вчений звертається до питання ролі граматичних категорій як форм мислення і пізнання. Він опрацьовує вчення про мовлення, або думку-мовлення, суть якого полягає в тому, що людська думка задовольняє потреби пізнання, втілюючись у граматичні категорії.

За Потебнею, речення як буттєва форма мовлення – це єдність на-самперед іменника і дієслова як двох основних форм мислення: іменної та дієслівної. Роль дієслова у процесі розвитку абстрактного мислення є визначальною. Це найбільш абстрактна, конструктивна і динамічна категорія мови. З виділенням дієслова пов'язаний перехід від іменної будови речення до дієслівної.

Розглядаючи розвиток частин мови, Потебня доходить філософського висновку, що еволюція частин мови є еволюцією категорій гносеології.

Закон еволюції думки виявляється у тому, що зі зміною граматичних форм у мові змінюються і форми думки. Вчений вважав, що субстанційний погляд на світ зникає, змінюючись динамічним, енергетейним світосприйняттям, що пов'язується ним з розвитком дієслівних форм у мові.

Ідея посилення дієслівності в мові згодом була розвинута учнем О. Потебні Д. Овсянико-Куликовським (1853–1920).

Водночас вчений визнає, що зміст наукового знання не повністю залежить від роботи людської думки, а це свідчить про належність слова до двох світів – свідомості та природи, підтверджуючи його буттєве наповнення. Слово перебуває між людиною і природою, виступає тією фо-

рмою, за допомогою якої суб'єкт отримує можливість спостерігати власну думку про світ, наповнювати її змістом, беручи за основу сукупність попередніх уявлень. При цьому важливу роль в освоєнні світу відіграє внутрішня форма слова як відправний пункт, що стає принципом творення думки в процесі пізнавальної діяльності людини.

Активна і динамічна природа мови сприяє рухомості й динаміці думки. Людині притаманне не знання істини, а потяг, любов до неї, переконаність у її бутті. Тому пізнання постає як постійна діяльність духу, яка здійснюється у тісному взаємозв'язку з діяльністю мови.

О. Потебня заснував *психологічний напрям мовознавства*, де вченому вдалося об'єднати досягнення різних наук, завдяки чому філософія мови із спекулятивної сфери перейшла до сфери наукового підходу щодо рішення лінгвофілософських проблем.

Отже, концепція мови В. фон Гумбольдта значною мірою вплинула на розуміння сутності та природи мови видатних мислителів XIX–XX ст., зокрема німецьких лінгвофілософів **Г. Штейнталя**, **В. Вундта**, **Л. Вайсгербера**, **Г. Шпета**, українського мовознавця і філософа мови **О. Потебню** та багатьох інших, кого у свій час не випадково називали прибічниками гумбольдіанства.

Під впливом теорії В. фон Гумбольдта в Європі та Америці зародилося неогумбольдіанство, представники якого прагнуть вивчати мову в тісному зв'язку з культурою етносу, процесами мислення і пізнання. На багатьох проголошених німецьким мислителем теоретичних засадах ґрунтуються різноманітні сучасні напрями у мовознавстві: соціолінгвістика, менталінгвістика, етнолінгвістика, антрополінгвістика, когнітивна лінгвістика та ін.

СТРУКТУРАЛІЗМ У ФІЛОСОФІЇ МОВИ

У філософії мови 20–60-х років ХХ ст. найпомітнішою течією в осмисленні природи і сутності живої людської мови був *структуралізм*.

Історики лінгвофілософської думки виділяють його як окремий напрям зі своїми ознаками, передумовами виникнення, логікою розвитку і трансформації в інші напрями. Структуралізм як спосіб осмислення явищ світу був притаманний не лише наукам про мову, а й гуманітарній сфері знань загалом.

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ І СПІЛЬНІ ОЗНАКИ ЛІНГВІСТИЧНОГО СТРУКТУРАЛІЗМУ

Початок ХХ ст. відзначився загальнопарадигмальним розвитком світової науки. У фізиці було відкрито світ елементарних часток і доведено, що будь-яке доступне спостереженню явище можна розкласти на простіші елементи, які, взаємодіючи між собою, формують внутрішню організацію цього об'єкта, тобто структуру.

Саме це й зумовило виникнення структуралізму як лінгвофілософського напрямку в науці.

Структуралізм (структурна лінгвістика) – мовознавчий напрям, який розглядає мову як чітко структуровану знакову систему і прагне до суворого (наближеного до математичних наук) формального її опису.

Термін «структуралізм» щодо вивчення явищ мови був ужитий мовознавцем Х. Поссом у 1939 р., хоча сам напрям виник раніше, після виходу в світ відомої праці Ф. де Сосюра «Курс загальної лінгвістики» (1916).

На початку ХХ ст. почала активно опрацьовуватись ідея системно-структурної організації мови у науці про мову, літературознавстві, культурології, етнографії, історіографії, естетиці, мистецтвознавстві, психології, соціології, фольклористиці та інших галузях знань. Розвиток неопозитивізму і символічної логіки спонукав до випрацювання нових методів наукового аналізу.

Дослідження мови з позицій структуралізму здійснювалося в межах багатьох окремих напрямів, кожен з яких мав свої особливості. Водночас

досить чітко простежуються спільні ознаки світового лінгвістичного структуралізму, а саме:

- визнання в структуралізмі основними понять структури та системи. Структура є системою відношень між елементами; система – структурно організоване ціле; елементи – мінімальні складові системи, об'єднані певними відношеннями (структурою);
- розмежування мови і мовлення, зосередження на вивченні мови та її внутрішньої організації, на виявленні системних зв'язків між її одиницями, категоріями та рівнями;
- об'єкт дослідження є знаковою (семіотичною) системою, яка має рівневе членування; в основі виділення кожного рівня лежать межові одиниці (фонеми, морфеми, лексеми тощо). Лінгвістичний структуралізм розглядає мову як упорядковану, від найпростіших до найскладніших рівнів, систему знаків;
- розгляд виділених одиниць як сукупності диференційних ознак або типових оточень. Парадигматичні (асоціативні) та синтагматичні (сполучувальні) зв'язки вважаються основними формами існування структури мови;
- домінування принципу іманентності, згідно з яким внутрішні (парадигматичні й синтагматичні) зв'язки (відношення) одиниць одного рівня, а також ієрархія самих рівнів у межах цілого визнаються важливішими за зв'язки одиниць з позамовною дійсністю. Системність у структуралізмі – це примат відношень над елементами;
- надання переваги у вивченні об'єкта дослідження синхронічному опису над діахронічним та історичним. Досліджуваний об'єкт розглядається станом на даний момент у рівновазі та статиці;
- домінування методики опису структурних одиниць об'єкта дослідження (мови) завдяки витісненню на другий план вивчення реальності цих одиниць і категорій, їх співвідношення з явищами об'єктивної (чи мислимої як об'єктивна) дійсності;
- реляційне витлумачення смислу досліджуваних одиниць, на противагу його онтологічному розумінню, притаманному попереднім етапам досліджень природної мови. Основний шлях виявлення смислу досліджуваних об'єктів – від структури до смислу;

- критика молодогограматизму (напрям у лінгвістиці другої половини XIX – початку XX ст., який сповідував порівняльно-історичний і психологічний підходи до мови), притаманна всім школам лінгвістичного структуралізму, формалізація мови.

Лінгвістичний структуралізм поділяють на ранній структуралізм (30-ті – 40-ві роки XX ст.), пізній структуралізм (50–70-ті роки XX ст.) і постструктуралізм (60-ті роки – кінець XX ст.).

На розвиток лінгвістичного структуралізму значний вплив мала концепція Ф. де Сосюра, тому розгляд цього лінгвофілософського напрямку слід розпочати з аналізу його теорії.

ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКА КОНЦЕПЦІЯ Ф. ДЕ СОСЮРА І ЇЇ ВПЛИВ НА ЗАРОДЖЕННЯ СТРУКТУРАЛІЗМУ

На початку XX ст. багато мовознавців вважало, що мовознавство як наука відірване від життя, а тому не може вирішувати свої прикладні завдання. До таких мовознавців належав і **Фердінанд де Сосюр** (1857–1913) – швейцарський вчений, засновник *лінгвосеміотики і соціологічного напрямку* в мовознавстві.

Народився у Женеві в сім'ї вчених, навчався в Женевському і Лейпцизькому університетах. Науковий світогляд Ф. де Сосюра формувався під впливом праць видатних німецьких учених: **К. Бругмана, Г. Остгофа, А. Лескіна, Г. Курціуса**. Першу свою книгу «Мемуар про первісну систему голосних в індоєвропейських мовах» написав у 1879 р. Вона була єдиною значущою працею, виданою за життя вченого.

Впродовж 1907–1911 рр., будучи професором Женевського університету, Сосюр викладав загальне мовознавство. Після смерті вченого його учні А. Сеше і П. Баллі в 1916 р. за своїми конспектами видали «Курс загальної лінгвістики», який відразу ж отримав всесвітнє визнання, знаменуючи собою переворот не лише в мовознавстві, а й у гуманітарній сфері знань загалом.

Філософські проблеми мови Ф. де Сосюр сформулював, з'ясувавши характерні особливості онтології мови. Найважливішими лінгвофілософськими аспектами його теорії є:

- а) визначення системного характеру мови, її знакової природи, яка ґрунтується на понятті цінності (вартості) мовних одиниць;
- б) формулювання засад загальної теорії знакових систем як особливої науки, яку вчений назвав *семіологією*.

У своїй концепції Сосюр висловив думку про те, що не об'єктивна дійсність впливає на мову, а потім через неї на людину, а навпаки. Система «імен» мови дозволяє людині визначати об'єкти і членувати дійсність, яка її оточує. Предмети існують незалежно від мови, але завдяки мові пізнаються їх особливості.

Одним із найважливіших досягнень Ф. де Сосюра було чітке розмежування всередині загального поняття «мова» трьох її модусів (форм) існування, теоретично обґрунтоване у праці «Курс загальної лінгвістики», – *лінгвальної діяльності, мови і мовлення*.

Ф. де Сосюр теоретично обґрунтував і практично підтвердив системний характер мови як засобу спілкування. На думку вченого, властивості будь-якого мовного елемента визначаються не матеріальними ознаками мови, а її внутрішньою будовою, тобто системними властивостями. Найважливішими серед системотвірних властивостей є протиставлення (опозиції), у межах яких виявляються найсуттєвіші властивості мовного елемента, які відрізняють його від інших елементів і заради яких він існує в системі.

За Сосюром, мовна система передусім ґрунтується на відношеннях. Учений виділяє два найважливіші типи відношень:

синтагматичні – засновані на лінійному характері мови, коли мовні елементи вишиковуються один за одним у потоці мовлення за певними правилами;

парадигматичні – завдяки їм мовні одиниці асоціюються з іншими мовними одиницями в пам'яті людини.

Відповідно до цих відношень Сосюр у науці про мову виокремлює два розділи: *теорію синтагм і теорію асоціацій* (парадигм).

На думку деяких дослідників творчості Сосюра, найважливішим у його лінгвофілософській концепції є розуміння мови як системи знаків. Ученого вважають засновником *семіотики* (грец. *sema* – знак) – науки про знаки і знакові системи, які використовуються в суспільстві.

Згідно з Сосюром знак є двобічною одиницею. Цим він заперечує традиційну точку зору, сформульовану ще Аристотелем, відповідно до якої мовна одиниця (насамперед слово) безпосередньо пов'язана з річчю (слово називає предмет). Сосюр зазначав, що мовний знак пов'язує не річ і її назву, а поняття і акустичний образ.

На думку вченого, мовні знаки – це не абстракції, а реальності, які перебувають у мозку людини. Саме вони є тією сутністю, яку повинна вивчати лінгвістика. Найповнішим утіленням сутності мовного знака Сосюр вважав слово, розглядаючи його як центральну одиницю механізмів живої природної мови.

Визначивши мовний знак як психічну сутність, Сосюр дійшов висновку, що лінгвістика мови – це розділ науки, який вивчає мову як систему особливих знаків; її слід вважати частиною семіології. А оскільки семіологія, на думку вченого, – складник психології, то лінгвістику мови варто розглядати як частину загальної психології.

Учений також розмежовує два аспекти в мові: *синхронію* (грец. *synchronos* – одночасний; вісь одночасності, на якій розташовуються явища, що співіснують у мові; у синхронії відсутнє втручання часу) і *діахронію* (грец. *dia* – префікс, що означає посилення, проникнення, завершеність і *chronos* – час; вісь послідовності, де кожне окреме явище розміщується в історичному розвитку з усіма змінами).

Відповідно, вчений розрізняє дві лінгвістики: *синхронну й діахронну*.

Уведення протиставлення синхронії й діахронії докорінно змінило спрямованість лінгвістики і лінгвофілософії ХХ ст., допомогло зосередитися на синхронному аспекті мови, дослідження якого відставало від діахронного. Однак не можна погодитись із твердженням Сосюра про системність мови в синхронії та її несистемність у діахронії, оскільки історичні (діахронні) зміни в мові мають системний характер.

Лінгвофілософська концепція Сосюра містить багато суперечностей. Однак внесок вченого в розвиток ідей світової філософії мови досить вагомий і полягає в:

- рішучому обстоюванні соціальної природи мови і залежності від неї індивідуального мовлення. Сосюра вважають засновником соціолінгвістики і соціології мови;

- доведенні тези про системну організацію природної людської мови на основі вивчення її внутрішніх закономірностей; зосередженні уваги на релятивних властивостях одиниць і категорій мови, насамперед протиставленнях;
- обґрунтуванні знакової природи мови (Сосюр є засновником лінгвосеміотики як важливого складника семіотики загалом);
- доведенні можливості розглядати будь-яке мовне явище як у синхронному, так і в діахронному аспектах.

Отже, існує пряма залежність між низкою теоретичних положень концепції Сосюра і постулатами європейського структуралізму 20–60-х років ХХ ст. Це дає підстави говорити про вчення Ф. де Сосюра як про предтечу виникнення структуралізму як наукової течії.

НАЙВІДОМІШІ ШКОЛИ ЛІНГВІСТИЧНОГО СТРУКТУРАЛІЗМУ

Історики лінгвістичної та лінгвофілософської думки виділяють три найвідоміші школи лінгвістичного структуралізму:

- данську школу глосематики, або Копенгагенський лінгвістичний осередок;
- американську школу дескриптивної лінгвістики;
- чеську школу функціональної лінгвістики, або Празький лінгвістичний осередок.

Усі три школи відіграли важливу роль у розвитку лінгвістичної і лінгвофілософської думки.

ДАНСЬКА ШКОЛА ГЛОСЕМАТИКИ (КОПЕНГАГЕНСЬКИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ ОСЕРЕДОК)

Данський структуралізм, який ще називають *глосематикою* (грец. *glosseta* – слово), виник у 1931 р. внаслідок об'єднання данських мовознавців у лінгвістичне товариство – Копенгагенський осередок (гурток).

Засновником осередку був **Луї Єльмслев** (1899–1965) – директор Інституту лінгвістики і фонетики при філософському факультеті Копен-

гагенського університету. До осередку входили *Віго Брьондаль* (1887–1942), *Ганс Ульдаль* (1907–1957), *Кнут Тогебю* (1918–1974), *Ганс Сьоренсен* (нар. 1921) та ін.

Друкованим органом осередку був журнал «Acta Linguistica», який почав виходити з 1939 р. Найвідомішими працями вчених є «Пролегомени до теорії мови», «Метод структурного аналізу в лінгвістиці» Л. Єльмслева, «Структурна лінгвістика» В. Брьондаля, «Основи глосематики» Г. Ульдаля.

Філософсько-методологічними джерелами глосематики було вчення Ф. де Сосюра, а також неопозитивістські в своїй основі логістичні теорії *А. Вайтхеда*, *Б. Рассела* та *Р. Карнапа*.

Із теорії Сосюра представники глосематики запозичили ідеї розрізнення мови і мовлення, розуміння мови як системи знаків, положення про те, що мова є формою, а не субстанцією, і в ній немає нічого, крім відмінностей (чиста структура відношень), а також те, що мова повинна розглядатися «в самій собі й для себе».

Вплив філософії логічного позитивізму виявився насамперед у принципах побудови самої глосематичної теорії, а також у розумінні пізнавальної ролі мови.

Важливою передумовою створення загальної теорії мови як системи числень різноманітних абстрактних відношень у системі мови був розвиток логічної математики і сприйняття її як знакової системи, що конструюється відповідно до певних формальних правил. Деякі дослідники вважають, що бажання глосематиків відірвати лінгвістичну теорію від конкретних мовних даних віддзеркалює загальну тенденцію неокантіанської та позитивістської філософії до перетворення наукової теорії в іманентну систему положень, не розрахованих на відображення конкретної природи фактів дійсності, що вивчається.

Засновники глосематики запозичили також окремі ідеї *феноменології Гуссерля*, зокрема ту, згідно з якою для побудови чистої логіки необхідний аналіз мови, оскільки лише за допомогою такого аналізу можна розкрити істинний об'єкт логічного дослідження з незмінними історичними чинниками. На виявлення такого постійного, незмінного, тотожного, важливого для будь-якої науки чинника і була спрямована глосематика.

Якщо Сосюр говорив про існування синхронії та діахронії, то глосематики виділяли *панхронію*, або *ахронію* (стан об'єкта дослідження, що перебуває поза часом).

Важливе значення для глосематиків мала також ідея феноменології в концепції *Касірера* щодо мови як символічної логіки пізнання.

Отже, основою теорії глосематики стали філософія неопозитивізму в поєднанні з феноменологією Гуссерля та символічною логікою.

Глосематика була створена як загальна теорія мови, яка може застосовуватися до будь-якої конкретної або навіть віртуальної мови (загальна (логічна) граматики, «алгебра мови» за зразком числень математичної логіки). Лінгвістична теорія має бути максимально абстрактною й оцінюватися лише відповідно до критеріїв внутрішньої несуперечності, простоти і повноти.

Об'єктами дослідження у глосематиці визнавалися тексти. Необхідним вважалося створення такого процедурного методу, за допомогою якого можна було б описати не тільки будь-які конкретні тексти певної мови, а й усі можливі, навіть уявні. На початковому етапі досліджень застосовувався лише *індуктивний* (лат. *inductio* – наведення; рух знань від окремого, особливого до загального, закономірного) аналіз даних.

Узагальнення всіх отриманих даних здійснювалося за допомогою *дедуктивного* (лат. *deductio*) виведення; міркування, які ведуть від загального до окремого) аналізу. Отже, методика аналізу у глосематиків сфокусована на виявленні за текстами системи мови.

Глосематика як наука мала значний вплив на розвиток лінгвофілософської думки.

Історики наголошують: попри те, що глосематика увійшла в історію як лінгвістична теорія, важливим було прагнення її adeptів опрацювати точний метод аналізу, який спирався б на засади математичної логіки. Глосематики розширили поняттєвий апарат мовознавства і лінгвосеміотики, запропонували цінні методичні принципи, у тому числі для створення формальних універсальних мов. Це була спроба гранично абстрагованого від будь-якої конкретики підходу до мови.

Будучи загальною дедуктивною теорією мови, глосематика однією з перших намагалася поєднати лінгвістику з формальною логікою, важли-

вими вимогами якої є несуперечливість, повнота і простота опису об'єкта дослідження.

АМЕРИКАНСЬКИЙ СТРУКТУРАЛІЗМ (ДЕСКРИПТИВІЗМ)

Розвиток структуралізму в США мав свої особливості і формувався незалежно від лінгвофілософської концепції Ф. де Сосюра та праць інших європейських структуралістів.

Американський *дескриптивізм* (лат. *descriptio* – описування; зображення за допомогою мови змісту переживань) виник у 30-ті роки ХХ ст. і розвивався до другої половини 50-х років.

Між ним і європейськими школами структуралізму існують відмінності, що зумовлено специфікою суспільно-історичних, філософських і власне мовних умов розвитку лінгвістики в США: поширенням *неопозитивізму*, *прагматизму* і *біхевіоризму*, актуальністю проблем, пов'язаних із вивченням безписемних мов американських індіанців і різноманітних етнічних груп іммігрантів.

Отже, виникнення американського структуралізму обумовлене насамперед практичними потребами, а його прибічники у своїх наукових пошуках брали за основу не абстрактні концепції і процедури, а емпіричний синхронний опис мов, зокрема індіанських.

Зародження дескриптивізму пов'язане з іменами таких відомих лінгвістів, як **Франц Боас** (1858–1942), **Едвард Сепір** і **Леонард Блумфілд** (1887–1949).

Зокрема, Ф. Боас одним із перших звернувся до наукового вивчення мов Північної Америки і довів непридатність методів і принципів дослідження індоєвропейських мов для дослідження мов американських індіанців. Цим мовам притаманні особливі категорії, вони «не мають історії», тобто писемних пам'яток своєї фіксації, а отже, для їх вивчення не можна було застосувати порівняльно-історичний метод, найбільш відомий на той час. Такі мови слід розглядати лише на синхронному зрізі, створюючи особливі методи їхнього опису, які б ґрунтувалися насамперед на формальних ознаках.

Е. Сепір детально вивчав мови американських індіанців у тісному зв'язку з їх культурою, заклавши основи *етнолінгвістики*.

Л. Блумфілд поділяв біхевіористські погляди, згідно з якими предметом психології повинне бути не вивчення станів свідомості людини, а її поведінка як сукупність різноманітних реакцій на зовнішні стимули. Мову потрібно вивчати як безперервний ланцюжок мовних стимулів і реакцій. Цьому вченому належить ідея дескриптивного (описового) методу дослідження мови.

Психологічною основою дескриптивізму є біхевіоризм (англ. *behaviour* – поведінка) – вчення, відповідно до якого поведінка людини розглядається як сукупність рухових, вербальних та емоційних реакцій на певні стимули і заперечення свідомості як предмета психологічного дослідження.

Визначення мови як особливої форми поведінки людини, зведення її комунікативної функції до ланцюга стимулів і реакцій, а соціальної природи – до однопланової з біологічними процесами, редукує питання, пов'язані зі зв'язками мови і мислення, соціальної природи мови тощо.

Дескриптивісти не приймали сосюрівську дихотомію «мова – мовлення». Розглядаючи значення мовної форми як ситуацію «мовець → мовлення → реакція слухача», дескриптивісти наголошували на безлічі можливих ситуацій і необхідності виведення значення за межі лінгвістики. На їх думку, лінгвіст повинен бути зовнішнім спостерігачем мовлення, який не аналізує його смисл, а досліджує в мовній формі повторюваність елементів і правил їх сполучуваності, що свідчить про принципову асемантичність «класичної» теорії дескриптивізму.

Серед основних положень американського дескриптивізму можна назвати такі:

- вивчення предмета (мови) повинне орієнтуватися на мовленнєву поведінку як єдину емпіричну реальність, що виявляється дослідником у спостереженнях;
- лінгвістика – не гуманітарна, а природнича наука. Мова – зовнішній стосовно дослідника об'єкт вивчення;
- потрібно уникати згубного впливу філософії (метафізики) і звертати-ся лише до емпіричних фактів, які розглядає дослідник;

- опрацювання формальних дослідницьких процедур, які повинні бути імпліцитними і відтворюваними;
- критерієм науковості є верифікація отриманих даних;
- об'єктом дослідження лінгвістики слід вважати конкретну мову, діалект, мовлення конкретної особи (інформанта) або мовлення колективу ідентичних у мовному відношенні осіб на певному синхронному зрізі розвитку з відривом від історії, яку переживали етнос, група людей чи індивід;
- увага дослідника повинна бути спрямована насамперед на форму, а не на зміст об'єкта. Предметом дослідження конкретного лінгвіста є одиничне і завершене висловлювання індивіда цією мовою або певним діалектом.

Саме так розуміючи сутність науки про мову, дескриптивісти значну увагу зосереджували на опрацюванні відповідних методів, методик і прийомів аналізу.

Опис мови в дескриптивізмі розглядали як індуктивне виявлення, «висновування» мовної системи з текстів, сукупність одиниць і правил їх аранжування. Опрацьовувалися проблеми рівнів і відповідних їм одиниць мовної системи.

Основними одиницями мови дескриптивісти вважали фонему, морфему і конструкції. Одиниці, більші за конструкції (речення, висловлення, тексти, дискурси), дескриптивісти не розглядали, вважаючи їх такими, що перебувають за межами структури мови. Не виділяли вони також слово, вважаючи його ланцюжком морфем. Цим дескриптивізм суттєво відрізнявся від європейської лінгвістичної традиції, де слово завжди розглядалося як найважливіша одиниця мови.

Американський лінгвістичний структуралізм (дескриптивізм), на думку істориків лінгвістики та лінгвофілософії, значно розвинув методику лінгвістичних досліджень, наблизивши її до математичних методів, збагатив метамову лінгвістики. Спрощене розуміння мови, ігнорування соціально-історичних умов її функціонування і людського чинника в ній призвели на початку 60-х років ХХ ст. до кризи дескриптивної лінгвістики.

На зміну дескриптивізму прийшов *генеративізм*, однак напрацьовані в його межах прийоми не втратили свого значення дотепер.

ЧЕСЬКА ШКОЛА ФУНКЦІОНАЛІЗМУ (ПРАЗЬКИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ ОСЕРЕДОК)

Празький лінгвістичний осередок був заснований у 1926 р. чеським мовознавцем *Вілемом Матезіусом* (1882–1945). До осередку входили чеські мовознавці *Богуміл Трнка* (1895–1984), *Богуміл Гавранек* (1893–1978), *Ян Мукаржовський* (1891–1975), *Йозеф Коржінек* (1899–1945), пізніше – *Владімір Скалічка* (1909–1991), *Йозеф Вахек* (1909–1996), а також мовознавці *Микола Трубецькой* (1890–1938), *Роман Якобсон* (1896–1982), *Сергій Карцевський* (1884–1955), які емігрували з революційної Росії.

Найбільш плідний період діяльності осередку – 20–30-ті роки ХХ ст.

Основні теоретичні положення учених Празького лінгвістичного осередку були сформульовані в колективних «Тезах Празького лінгвістичного осередку», підготовлених в 1929 р. до I Міжнародного з'їзду славістів. З 1929 р. почали видаватися «Праці Празького лінгвістичного осередку»; до 1939 р. побачило світ дев'ять випусків.

Створюючи власну теорію мови, празькі лінгвісти спирались на вчення *Ф. де Сосюра*, *Б. де Куртене* та послуговувалися деякими ідеями відомого мовознавця *П. Фортунатова* (1848–1914).

Найважливішими концептуальними поняттями цієї школи були поняття структури і функції, мови і мовлення, синхронії та діячності.

Поняття системи і структури мови було запозичене із вчення Ф. де Сосюра, а поняття функції – із праць Б. де Куртене. Водночас представники Празького лінгвістичного осередку заперечували одну з найважливіших тез Сосюра про непорушність меж між синхронією і діячністю.

Заперечуючи тезу Сосюра про відсутність системності в діячності, учені Празького лінгвістичного осередку переконливо довели, що як синхронії, так і діячності притаманний системний характер. Вони показали, що синхронія не є абсолютно статичною: функціонуючи на певному синхронному етапі свого розвитку, мова накопичує елементи нового, які стають основою еволюції.

Празькі структуралісти сприйняли і творчо розвинули іншу сосюрівську ідею – мови і мовлення. За Сосюром, мова є чимось абстрактним, за-

гальним і постійним, що існує в свідомості всіх членів певної мовної спільноти; мовлення – завжди конкретне, плинне, пов'язане з місцем і часом мовленнєвої (лінгвальної) діяльності.

У працях **М. Трубецького** це протиставлення лягло в основу розмежування *фонетики* (вчення про звуки мовлення) і *фонології* (вчення про звуки мови, типозвуки).

В. Скалічка, спираючись на це вчення, послідовно розмежував *структурну граматику* (мову) і *описову граматику* (мовлення).

Однак однією з найбільших заслуг празьких структуралістів було розуміння мови як системи у постійному функціонуванні, системи засобів вираження, що слугує якійсь певній меті.

Функціоналізм і *телеологічність* (грец. *telos* – мета, кінець і *logos* – вчення) системно організованої мови – найважливіші теоретичні постулати учених Празького лінгвістичного осередку, які часто називають празьким функціоналізмом.

Функцію представники осередку розглядали не в математичному сенсі, як це було у глосематиків, а як мету, заради якої вживаються одиниці мови, тобто телеологічно. Це передувало базовим положенням майбутньої лінгвістичної та лінгвофілософської прагматики. Водночас мова розглядалася не як абстракція, що вивчається поза будь-яким зв'язком з дійсністю, а як система, пов'язана з реальністю, що використовується для досягнення певної мети тими, хто її вживає.

Не сприймали празькі структуралісти різкого розмежування Сосюром зовнішньої та внутрішньої лінгвістики і зосередження лише на проблемах внутрішньої організації мови як особливої знакової системи. На їх думку, людська мова існує лише в суспільстві, слугує його комунікативним, експресивним, естетичним та іншим потребам, залежить від різноманітних історичних, соціальних, політичних чинників тощо.

Учені Празького лінгвістичного осередку загалом поділяли концепцію знакової природи мови Ф. де Сосюра.

С. Карцевський у статті «Про асиметричний дуалізм мовного знака» (1929) викладає оригінальне вчення, згідно з яким знак і значення не покривають один одного повністю. їх межі не збігаються в усіх точках: один і той самий знак має декілька функцій, одне й те саме значення ви-

ражається декількома знаками. Будь-який знак є «омонімом» і «синонімом» одночасно.

Серед інших шкіл структуралізму Празька школа вирізнялася максимально широким розумінням об'єкта лінгвістики, тобто мови, всебічним її вивченням, у тому числі семантики, історії мови, зовнішньолінгвістичної проблематики.

Найповніше функціональний підхід виявився у *фонології*, де вчені Празького лінгвістичного осередку обґрунтували поняття *фонем* не як психічного явища (за Б. де Куртене) чи сукупності чистих відношень в абстрагуванні від звукового характеру мови (як твердили глосематики), а як одиниці системи мови, що має конкретні фонетичні ознаки (твердість – м'якість, глухість – дзвінкість тощо) і виконує функцію смислорозрізнення значущих одиниць мови (морфем, лексем).

М. Трубецької переконливо довів, що фонемі кожної мови формують фонологічну систему, основним принципом організації якої є опозиції. Вчений запропонував детальну класифікацію опозицій, показав, що вони за певних умов у межах словоформ можуть нейтралізувати свої марковані ознаки (наприклад, дзвінкість в абсолютному кінці слова в російській мові). Поняття опозиції, нейтралізації опозицій, маркованості й немаркованості членів опозиції вийшли за межі власне фонології і понині активно вживаються в різних сферах науки про мову (морфології, синтаксисі, стилістиці).

Лінгвісти Празького лінгвістичного осередку активно займалися проблемами виявлення та опису функцій мови в суспільстві, заклавши наукові підвалини соціолінгвістики і комунікативної лінгвістики. Ними обґрунтовано виділення комунікативної, експресивної, естетичної, *фатичної* (скерованої на підтримку процесу спілкування), *метанаукової* (скерованої на опис самої мови), магічної (наприклад, прокльони, замовляння) та деяких інших функцій.

Оригінальними були ідеї прагців щодо теорії мовних контактів, мовних *союзів*, а також міркування і проекти у царині типологічного мовознавства.

У працях Скалічки, Гавранека, Трнки та деяких інших учених були опрацьовані теоретичні засади *літературної мови та її функціональних стилів*.

Обґрунтовувалося виділення розмовно-побутового, наукового, ділового, публіцистичного і художньо-белетристичного функціональних стилів літературної мови. Найбільшу увагу празькі лінгвісти зосереджували на *особливостях стилю* художньої літератури. Результатом функціонального підходу до літературних мов було обґрунтування такої лінгвістичної дисципліни як *історія літературних мов*.

Отже, попри відмінності в методології, орієнтації на філософські й лінгвістичні традиції, розуміння сутності й природи мови, методи її дослідження тощо, усі школи структуралізму мали помітний вплив на лінгвістичну і лінгвофілософську думку та на розвиток ідей в інших сферах гуманітарного знання.

Такі відомі українські лінгвісти, як **Ю. Шевельов (Шерех)**, **В. Сімович**, **І. Ковалик** та ін., поділяли ідеї функціонально-системної організації мови і досліджували українську мову, застосовуючи методи і прийоми, опрацьовані в межах Празького лінгвістичного осередку. Видатний учений-індоевропеїст **Є. Курилович** також багато в чому поділяв ідеї данської глосематики.

НЕОГУМБОЛЬДТІАНСТВО ЯК НАПРЯМ У ЛІНГВОФІЛОСОФІЇ

Неогумбольдтіанство є неоднорідним напрямом у філософії мови ХХ ст. з численними ознаками, що протиставляють його іншим напрямам і течіям у лінгвофілософії цього періоду, зокрема структуралізму, постструктуралізму та ін. Неогумбольдтіанство не було повторенням ідей В. фон Гумбольдта в нових умовах; воно запліднювалося лінгвістичними і філософськими ідеями ХХ ст. Як специфічний напрям лінгвофілософської думки неогумбольдтіанство вийшло за межі Європи; його послідовниками стало багато вчених США, де на початку ХХ ст. набирала сили оригінальна школа лінгвістики.

Лінгвофілософські ідеї В. фон Гумбольдта наприкінці ХІХ ст. були призабуті, а на початку ХХ ст. навіть витіснені структуралізмом у мовоз-

навстві. Лише в середині ХХ ст. вони відродилися насамперед у межах неогумбольдтіанства.

Неогумбольдтіанство – сукупність лінгвофілософських поглядів на сутність і природу мови, зв'язки дійсності, мови, мислення та культури, які мають своїми витокami ідеї В. фон Гумбольдта на мову як діяльну силу, що активно впливає на мислення, інші сфери людського буття і значною мірою визначає їх.

Неогумбольдтіанство почало формуватись у 20-х роках ХХ ст., ставши у середині століття помітним лінгвофілософським напрямом.

Його базовими принципами сутності мови були постулати про неповторність концептуальних систем, які лежать в основі конкретних мов і значною мірою залежать від організації цих мов, детермінованість способу мислення етносу структурою мови, якою вони послуговуються, унікальність способу мислення кожного народу.

Постулат щодо залежності концептуальних систем від мови варіюється по-різному залежно від конкретного напрямку неогумбольдтіанства.

Виділяють два основні напрями неогумбольдтіанства:

- 1) європейське, сформоване в 20–40-х роках ХХ ст. у Німеччині; його ще називають змістовно орієнтованим вивченням мови (inhaltsbezogene Sprachbetrachtung);
- 2) американське, яке виникло приблизно у той самий час і було тісно пов'язане з етнолінгвістикою і культурологією.

Засновниками європейського неогумбольдтіанства були **Й. Л. Вайсгербер** (1899–1985) і **Й. Трір** (1911–1976).

Американська версія неогумбольдтіанства пов'язана з іменами **Е. Сепіра** (1884–1939) і **Б. Лі Ворфа** (1897–1941).

Обидва напрями виникли і розвивались абсолютно незалежно, без безпосередніх наукових контактів і обміну ідеями.

Філософською основою європейського неогумбольдтіанства були вчення **І. Канта**, **І.-Г. Фіхте**, неокантіанська концепція **Е. Касіпера**, згідно з якою поняття не відображають об'єктивну дійсність, а є продуктами символічного пізнання, тобто пізнання, зумовленого мовними знаками, або символами.

Завдяки творчій активності мови хаотичний набір досвідних даних упорядковується, розподіляється за класами, вступає в різноманітні зв'язки, тобто постає як ціле.

Іншими словами, цілісна картина світу створюється людською свідомістю за допомогою мови.

Філософські основи американського неогумбольдтіанства не настільки очевидні, хоча простежується деякий вплив неокантіанства та концепції *Ф. де Сосюра*.

У 70–80-х роках ХХ ст. європейське неогумбольдтіанство певною мірою наближається до генеративної лінгвістики і прагматики.

Основними положеннями філософії мови неогумбольдтіанства є:

- 1) кожна мова унікальна не лише і навіть не так зі структурної точки зору, як з точки зору зафіксованої в ній картини світу. При цьому між американським і європейським неогумбольдтіанством спостерігаються відмінності: у європейському неогумбольдтіанстві йдеться про унікальність моделей світу будь-якої мови; в американському – допускається можливість існування деяких узагальнених поняттєвих стандартів, наприклад SAE (Standard Average European – європейський поняттєвий стандарт);
- 2) спосіб мислення народу, який розмовляє певною мовою, визначається даною мовою;
- 3) спосіб мислення кожного народу унікальний; характер мислення, його логіка залежать від мовних картин світу.

Отже, відгукуючись на наукові виклики ХХ ст., неогумбольдтіанство творчо поєднало вчення В. фон Гумбольдта з окремими новітніми лінгвістичними і філософськими теоріями. Результатом цього стало формулювання оригінального погляду на сутність і природу мови, створення низки важливих лінгвофілософських понять.

НЕОГУМБОЛЬДТІАНСТВО У США. ФІЛОСОФСЬКІ ОСНОВИ ТЕОРІЇ МОВНОЇ ВІДНОСНОСТІ

Ідеї В. фон Гумбольдта щодо мови як народного духу, неповторного ідіоетнізму мови, яка описує чарівне коло навколо кожного етносу, мови як динамічної символічної системи, її внутрішньої форми та деякі інші були предметом досліджень *Е. Сепіра* та його учня *Б. Лі Ворфа*. Цим ученим належить особливе місце в лінгвістиці та лінгвофілософії США.

У 20–50-х роках ХХ ст. у лінгвістиці США панував структуралізм у його дискриптивному вияві з увагою до внутрішньої формальної будови мови, майже повною відсутністю інтересу до семантики, насамперед до аспектів співвідношення мови і мислення, домінуванням принципів формального опису над дослідженням мовного ідіоетнізму.

Сепір активно займався дослідженнями індіанських мов США і Канади.

Він розумів мову як чітко організовану систему, всі компоненти якої – звуковий склад, граматики, лексика – пов'язані жорсткими ієрархічними відношеннями

Зв'язок між компонентами системи окремо взятої мови будується за своїми внутрішніми законами, а тому спроектувати систему однієї мови на іншу, не спотворивши при цьому змістових відношень між компонентами, неможливо.

Учений розумів лінгвістичну відносність саме як неможливість установити покомпонентну відповідність між системами різних мов, а тому запровадив поняття неспівмірності мов.

На його думку, системи окремих мов не лише по-різному фіксують зміст культурного досвіду їх носіїв, а й вказують їм неспівмірні шляхи осмислення дійсності та способи її сприйняття.

Сепір висунув гіпотезу, згідно з якою реальний світ значною мірою підсвідомо будується на основі мовних норм даної групи. У вченні Б. Лі Ворфа гіпотетичне судження його вчителя щодо певної залежності сприйняття світу від структури ідіоетнічної мови набуває ознак теорії, а у його наступників – безапеляційного постулату.

Ворф, вивчаючи мови аборигенів Америки, услід за своїм учителем формулює ідею, згідно з якою дійсність є безперервним потоком вражень, який мова впорядковує. Пізніше ця ідея була сформульована Сепіром і Ворфом як гіпотеза лінгвістичної відносності.

Гіпотеза лінгвістичної відносності – положення, згідно з якими процеси сприйняття і мислення обумовлені етноспецифічними особливостями структури мови.

Мовні конструкції та лексичні форми, діючи на підсвідомому рівні, сприяють створенню типової мовної картини світу, притаманної носіям певної мови, яка виступає основою (схемою) категоризації та об'єктивації індивідуального досвіду. Граматичний устрій конкретної ідіоетнічної мови створює спосіб виділення елементів світу та їх інтерпретації.

Оскільки мови неповторні, то вони членують дійсність по-своєму, внаслідок чого виявляється відносність усіх понятійних систем та їх залежність від мови.

Вплив мови на сприйняття дійсності людиною постійний, він особливо унаочнюється у випадках зіставного дослідження мов і культур. Учений наводить численні приклади значних відмінностей між мовою племені хопі й англійською, яку він зараховував до середньоевропейського мовного (понят-тевого) стандарту (SAE). Так, в англійській мові більшість слів поділяється на два класи, які мають різні логічні та граматичні особливості. Слова першого класу називають іменниками (house – будинок, man – людина); слова другого – дієсловами (hit – вдаряти, run – бігти). Однак сама природа так не поділяється. Коли ми говоримо, що strike – бити, вдаряти, make – робити, run – бігти є дієсловами, оскільки вони позначають часові або короткотермінові явища, тобто дії, тоді чому блискавка, іскра, хвиля, вихор іменники? Це ж скороминучі явища. Якщо людина, будинок є іменниками тому, що вони позначають тривалі й стійкі явища, то чому тримати, простягатися, виступати тощо – дієслова? Отже, визначити явище, річ, відношення, спираючись лише на їх природу, неможливо; для цього потрібно звернутися до граматичних категорій конкретної мови.

У мові племені хопі блискавка, хвиля, полум'я, метеор, клуб диму – дієслова, оскільки усі ці явища короткої тривалості, а тому можуть бути лише дієсловами. Тобто там існує класифікація явищ, яка ґрунтується на

тривалості, а це зовсім не властиве мовам SAE. У мові нутка (о. Ванкувер) усі слова можна було б вважати дієсловами, але насправді там немає згаданих вище класів, а існує моністичний погляд на світ, який породжує лише один клас слів для всіх явищ: a house – дім, будинок, it houses – домиє (тобто створює будинок), а flame – полум'я, flame occurs – горить. Ці слова теж схожі на дієслова, оскільки мають флексії, що передають різноманітні відтінки тривалості й часу, тому суфікси слова будинок, дім надають йому значення «давно існуючий будинок, дім», «тимчасовий будинок», «те, що почало бути будинком», тобто дім, що лише будується, тощо.

У мові хопі є іменники, які стосуються будь-якого предмета, що летить, а також істоти, за винятком птахів, які позначаються іншим словом. Тобто одне й те саме слово позначає літак, пілота цього літака, комаху; мовці при цьому не відчують жодних незручностей. Англійці називають сніг одним і тим самим словом: і той, що падає, і той, що лежить, і той, що тане, і щільний, і той, який несе вітер, тобто незалежно від ситуації. Для ескімоса це просто неможливо, оскільки всі ці «сніги» різні за сприйняттям і функцією. Вони їх називають різними словами, і таких слів сотні. У мові ж ацтеків, навпаки, холод, лід і сніг – це одне слово з різними закінченнями: лід – іменник, холод – прикметник, а для позначення снігу існує слово, яке приблизно можна вважати еквівалентом ожеледиці.

У мові хопі відсутня граматична категорія часу, а це, на думку вченого, свідчить, що її носії не мають уявлення про об'єктивний плин часу, не можуть зрозуміти фізичні й математичні поняття в такому вигляді, як вони існують в інших народів.

Мова, за Ворфом, – це система понять для організації досвіду, яка нав'язує людині певний світогляд; вона визначає норми мислення людини, а отже, і поведінки. Із цього можна зробити висновок, що логіка, яка фіксується у світогляді мови, не передає дійсність і змінюється від мови до мови.

Розглядаючи співвідношення мови і культури, Ворф намагався сформулювати деякі особливості західної культури і культури хопі, зумовлені, на його думку, особливостями мовної системи. Він указує на деякі ознаки європейської культури, починаючи від складання хронік і літописів і закінчуючи врахуванням вартості затраченого часу, так або інакше пов'язані з існуванням граматичної категорії часу.

Аналогічні характеристики дослідник намагався виділити для культури хопі, вважаючи, що її носіям притаманний погляд на світ як на щось, що перебуває в процесі підготовки, а фізичні й нефізичні явища розглядаються як вираження невидимих чинників сили. Наголошує вчений і на відсутності у хопі ідеї історичності, інтересу до реєстрації фактів тощо.

Коментуючи наведені думки Б. Ворфа, сучасний мовознавець В. Алпатов зазначає, що гіпотеза про мовну природу уявлень щодо простору, часу та інших категорій значною мірою залишається недоведеною, оскільки в різних мовах можна знайти значну кількість фактів, які суперечать цій гіпотезі.

Зокрема, інтерес до хронології і складання літописів був властивий китайській культурі з дуже давніх часів, тоді як індійська культура все це ігнорувала. Однак у китайській мові немає і не було граматичної категорії часу, а в санскриті вона існувала.

Іншими словами, категорії мови стовідсотково не визначають світосприйняття людини; об'єктивна дійсність, будучи основою людського сприйняття і пізнання, неоднаково фіксується у кожній *ідіоетнічній* мові.

До переваг гіпотези лінгвістичної відносності можна зарахувати те, що в ній конкретно було поставлено питання про мовну картину світу, її співвідношення з науковою (концептуальною) картиною світу, мисленням, культурою.

Ворф показав, що мовну картину світу можна зіставити з науковою картиною світу, оскільки в мові, як і в науці, віддзеркалений класифікаційний погляд на світ. Причому в різних мовах ця точка зору представлена по-різному: закладені неоднакові класифікаційні схеми, вони відрізняються від класифікаційних схем наукової картини світу.

На думку автора, гіпотези лінгвістичної відносності, мовні картини світу значно старіші від наукових картин світу, а тому потужніші за впливом на свідомість їх носіїв. Отже, пояснюючи сутність таких філософських категорій, як, наприклад, явище, сутність, предмет, відношення тощо, необхідно звертатися до їх мовних утілень, а не до «об'єктивного змісту». Рациональне зерно цієї гіпотези полягає також у тому, що мова насправді має вплив на пізнавальну діяльність людини, особливо в дитячому віці. Пізніше сприйняття світу людиною корелюється і визначається насамперед впливом наукової картини світу.

Важливе значення гіпотези лінгвістичної відносності полягає в тому, що вона звернула увагу на роль мови в пізнанні та формуванні картини світу загалом. Водночас Б. Лі Ворф абсолютизував роль природної мови, не окресливши меж її впливу. Мова насправді є посередником, але не в сенсі детермінування людського мислення, а лише в тому, що без її участі неможлива власне пізнавальна діяльність, а також процеси вербального мислення. Мова є інструментом мислення, але не його господарем. Якщо, наприклад, певна спільнота людей займається переважно риболовлю, то не дивно, що лексичний склад їх мови буде широким і диференційованим саме у цій сфері (численні назви риб, човнів, сіток тощо).

У гіпотезі лінгвістичної відносності не враховано ту обставину, що мовна картина світу є першою, примітивною і поверховою картиною світу; вона – лише явище, крізь яке проглядає сутність.

Наукова картина світу «під-коригує» мовну картину світу; люди у своєму щоденному житті орієнтуються на досвід, на наукову картину світу, а не мовну. Так, наприклад, попри те, що у висловлюваннях «сонце сходить» (встає), «сонце заходить» (сідає) тощо відбите наївне (докоперніківське) бачення сутності світобудови (Земля перебуває в центрі, а Сонце рухається навколо неї), ми зі шкільної лави знаємо, що Земля обертається навколо Сонця. Тому варто говорити не про мовну відносність, а про мовну додатковість, оскільки мовна картина світу і наукова картина світу взаємодоповнюють одна одну.

Мовна форма знання, важлива на етапі пізнання світу дитиною, «знімається» науковою формою знання. Це і є принципом додатковості.

Отже, відповідно до філософських позицій гіпотеза лінгвістичної відносності досить вразлива. Однак вона має важливе значення в історії лінгвістичної і лінгвофілософської думки, насамперед завдяки «реабілітації» в період домінування структуралізму проблеми співвідношення мови і мислення, посиленню уваги до мовних і концептуальних картин світу.

НЕОГУМБОЛЬДТІАНСТВО В ЄВРОПІ. ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКА КОНЦЕПЦІЯ Й. Л. ВАЙСГЕРБЕРА

Розвиток неогумбольдтіанства в Європі пов'язаний з іменем відомого німецького лінгвіста **Йохана Лео Вайсгербера** (1899–1985). У своїй науковій діяльності він спирався на погляди **Й.-Г. Гердера, Е. Касірера, Фр. Маутнера, Е. Гуссерля, Ф. де Сосюра, В. фон Гумбольдта**, використовуючи їхні ідеї для формування логіки своєї концепції.

Ядром концепції Вайсгербера щодо творчої сили мови та її впливу на духовне життя людини і етносу загалом є поняття мовного закону людства.

Виключаючи вивчення мовлення із предмета «енергетейне мовознавство», Вайсгербер основним рівнем існування мови вважав надіндивідуальний рівень рідної мови. Спираючись на цей рівень, він сформулював *закон мовної спільноти, закон рідної мови і закон зумовленого мовою буття*.

Ядро «мовного закону людства» – *закон мовної спільноти* – спирається на положення, згідно з яким будь-яка мова існує лише в межах певного колективу людей, для яких ця мова є рідною. Саме в межах мовних спільнот відбувається розвиток і функціонування мови. Індивід виформує і вдосконалює свою мовну здатність і неповторність лише за допомогою і в межах мовної спільноти.

Цей важливий процес фіксується законом рідної мови, за яким кожна мова формує свій «мовний організм» на основі тих засобів, які надає у його розпорядження рідна мова; формування «мовного організму» розпочинається в ранньому дитинстві. Тобто, виховати мовну особистість, за Вайсгербером, означає розкрити носієві мови існуючу в його рідній мові духовну силу: процес створення духовної моделі реального світу засобами рідної (для Вайсгербера – німецької) мови і способом, притаманним лише цій мові.

Німецький мовознавець підкреслював визначну роль мови у процесах етнічної самоідентифікації.

Рідна мова, за Вайсгербером, «найбільш стійка і найважливіша опора народного самоствердження», наріжний камінь існування будь-якого етносу, нитка, яка пов'язує народ з минулими і прийдешніми поколіннями.

Рідна мова створює основу для спілкування завдяки формуванню схожого для всіх її носіїв способу мислення. Уявлення про світ і спосіб мислення – результати процесу світостворення, який відбувається з використанням рідної мови: закон мовної спільноти формується переважно під впливом рідної мови, яка, в свою чергу, впливає на формування мовного світогляду.

Під мовним світоглядом розуміють всю існуючу в рідній мові скеровану духовну енергію, яка здійснює мовне перетворення світу мовною спільнотою. Рідна мова діє у всіх сферах духовного життя як творча сила. Постійно підкреслюючи значення мови в житті людини і суспільства загалом, вчений наголошує, що держава жодним чином не має права втручатись у питання мовної спільноти, а спільнота – використовувати державні шляхи їх вирішення.

У чому ж полягає творча сила мови? Й. Л. Вайсгербер вважає, що мова утворює цілісний світогляд, концентруючи всі уявлення нації про світ, які є результатом перетворення світу за допомогою мови. Розмаїття мов – це не лише розмаїття звуків і знаків, що чуттєво сприймаються, а й відмінності самого світосприйняття. Із передумов реального світу і людського духу мова утворює мисленнєвий проміжний світ, який, будучи результатом свідомої людської діяльності, сприймається як неповторна і єдина картина світу, доступна носіям цієї мови.

Найбільш дієвим підходом до мови, на думку вченого, є підхід енергетичний. Запозичивши у Гумбольдта ідею енергетичної сутності мови, Вайсгербер витлумачив її як силу (власне енергію), яка впливає на пізнавальну і практичну діяльність носіїв. Досить важливим є вплив мови на релігію, науку, мистецтво і політику.

Енергетичний підхід до мови передбачає дослідження когнітивних і прагматичних її аспектів, зорієнтованих на ідіотнічну неповторність мовних картин світу. Так, наприклад, у грецькій мові 48 назв зірок і сузір'їв, а в китайській – 283. Ось чому у грека – свій світ зірок, а у китайця – свій. Сузір'я існують не в реальному світі, а в світі мислення, опосередкованому мовою.

Вплив мови на історію є значним і може бути як позитивним, так і негативним. Учений вважав, що поділ християнства на три конфесії – ка-

толицизм, православ'я і греко-католицизм – значною мірою пояснюється тим, що представники цих конфесій користувалися різномовними перекладами Святого Письма. В одній із праць він довів, що зображення анатомічної будови тіла в живописі багато в чому залежить від її «мовного бачення» художником, а оскільки воно з плином часу змінюється, то саме цим пояснюється різниця між зображенням тіла у різних авторів, які жили за різних часів.

Щодо впливу мови на політику, Вайсгербер вважав, що осмислення народної своєрідності йшло значною мірою від мови, а культивування спільної мови було вихідним пунктом здійснення народної і, врешті, державної самостійності.

На противагу Б. Лі Ворфу, для якого мова впливає на мислення, а через нього і на світ, для Й. Л. Вайсгербера зовнішній світ є передумовою всього мовного, але мова значною мірою впливає на сприйняття цього світу.

Кожна мова творить неповторну мовну картину світу, в якій віддзеркалена духовна сутність етносу, його точка зору щодо світу. Ця точка зору має енергетейний, «світобудівний» характер і впливає на пізнавальну та практичну діяльність людини (але відірваний від сакральної сутності мови!)

Надзавдання лінгвофілософської теорії Вайсгербера полягало у виявленні в мові тієї картини світу, що сформувалася в ній завдяки зусиллям народу, який створив цю мову.

У будь-якій ідіоетнічній мові він убачав могутню силу, що впливає на пізнавальну і практичну діяльність її носіїв, був упевнений, що рідна мова вказує кожній людині й етносу загалом певний напрям у духовному засвоєнні світу.

Характеризуючи лінгвофілософську концепцію Й. Л. Вайсгербера, сучасний лінгвофілософ О. Радченко визначив її сутність як «лінгвофілософський неоромантизм». У його межах рідна мова сприймається як доля для кожного її носія і духовна сила у долі народів.

Отже, неогумбольдтіанство як лінгвофілософський напрям відродило ідеї В. фон Гумбольдта, призабуті наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.; сприяло зверненню дослідників до людського чинника в мові, формуванню ідей антропоцентризму мови, зосередженню уваги лінгвістів на

смісловому значенні мовних явищ (дослідження семантичних полів, побудова змістовно зорієнтованих граматик тощо); рішуче відстоювало ідею єдності (тотожності) мови і мислення. Важливою стала ідея ролі мови в практичній діяльності та суспільній поведінці людей.

Однак у працях окремих науковців вона перетворилася на вчення про жорстку залежність пізнання і суспільної поведінки людей від структури мови, а надмірна увага до семантичного боку мовних явищ призвела до недооцінювання ролі мовної форми.

ПОСТСТРУКТУРАЛІЗМ І ПОСТМОДЕРНІЗМ У ФІЛОСОФІЇ МОВИ

Звертаючись до проблем мови, постструктуралізм і постмодернізм доходять схожих висновків, а тому розглядають їх в аспекті формування спільних лінгвофілософських ідей.

Постструктуралізм (неоструктуралізм) – філософсько-методологічний підхід у соціогуманітарному пізнанні 70–80-х років ХХ ст., з орієнтований на семіотичне витлумачення реальності як «текстуалізованого світу», що спирався, подібно до структуралізму, на концепцію знаку як єдності позначуваного і того, що позначає.

Постструктуралізм поширився спочатку у Франції, а потім у США та інших країнах світу. Найвідоміші його

Представники: **Жак Дерріда** (1930–2004), **Жіль Дельоз** (1925–1995), **Жан Бодріяр** (нар. у 1929), **Ролан Барт** (1905–1980), **Жан-Франсуа Лютар** (1924–1998), **Фелікс Гваттарі** (нар. у 1930), **Цветан Тодоров** (нар. у 1939), **Юлія Крістева** (нар. у 1941) та ін. Деякі вчені розглядають постструктуралізм як теоретичну передумову постмодернізму.

Постмодернізм – світоглядний (світоглядно-мистецький) напрям, створений у середині ХХ ст., що прийшов на зміну модернізму як продукт постіндустріальної епохи, часу розпаду цілісного погляду на світ, руйнування систем – світоглядно-філософських, економічних, політичних та ін.

Відокремити поняття постструктуралізму і постмодернізму досить складно, оскільки постструктуралізм певною мірою є результатом реалі-

зації постмодерністських інтенцій стосовно тексту, мови, знакової діяльності людини; творцями обох світоглядних напрямів визнають одних і тих самих мислителів (Р. Барт, Ж. Дерріда, Ж. Дельоз, Ж. Бодріяр, Ц. Тодоров та ін.).

Дослідники постструктуралізму і постмодернізму стверджують про вплив на ці напрями **структуралізму, ніцшеанства, фройдизму і марксизму**, при цьому не визнаючи їх самостійними напрямами філософії та лінгвофілософії, які б мали свої чіткі програми.

Складним є зв'язок постструктуралізму і постмодернізму із структуралізмом.

Постструктуралізм відкидає теоретико-методологічну спрямованість структуралізму на об'єктивне пізнання людини через формотворчі принципи символічної діяльності. Постструктуралісти не сприймали структуралістське розуміння об'єкта дослідження як готового продукту, непорушного, до якого можна застосувати таксономічний опис і моделювання. Увага переноситься від аналізу статичного знака з його твердим значенням до динамічного процесу означування і виявлення смислів. На їх думку, слово як мовний знак, окрім твердих денотативних (предметних) значень, має безліч плінних, змінних ідеологічних смислів, яких набуває в контексті. Ці смисли, конотації виникають у межах відносно стабільних, соціалізованих уживань, які позначаються терміном «письмо». Ідеологічні смисли в межах конкретного письма впливають на сприйняття будь-якого тексту, часто витісняючи денотативні значення; вони проникають у підсвідомість тих, хто користується цими значеннями.

У концепціях постструктуралізму мова виконує подвійну функцію:

- 1) є засобом спілкування суб'єкта з «Іншим»; дає можливість об'єктивізувати свій внутрішній світ;
- 2) передує індивіду, «схоплюючи» в своїх картинах світу (топосах) дійсність, нав'язує її індивіду, який стає бранцем цих топосів, типів письма, оскільки мова функціонує за своїми законами.

Постструктуралізм і постмодернізм багато чого запозичили у структуралізмі. Це, насамперед, оперування найважливішими поняттями, такими як системи, структури, елементи та ін. Постструктуралізм поділяв

структуралістичну в своїй основі концепцію знака як єдності позначуваного і того, що позначає (позначувального), а також особливий інтерес до проблем мови. Культура в межах постструктуралізму розглядається як мовна і текстуальна діяльність; прослідковується бажання співвіднести текст із свідомістю його автора; враховується час, епоха створення тексту та деякі інші ознаки.

Постструктуралізм і постмодернізм, заперечуючи значення іманентного розуміння тексту, послідовники цих напрямів поділяють підхід до сприйняття тексту як інтерпретації, детермінації розуміння тексту завдяки культурному досвіду інтерпретатора тощо.

Складними є стилістико-жанрові форми текстів постструктуралізму і постмодернізму: вони мають філософський, науковий чи публіцистичний характер або ж поєднують усі ці стилі; деякі автори постструктуралістських текстів надають перевагу есеїстичному способу викладу.

Попри те, що постструктуралізм і постмодернізм є складними і неоднорідними явищами, вони мають багато спільних поглядів. Світ для них виступає як текст, а самосвідомість особистості сприймається як сума текстів, що взаємодіють з іншими текстами, які утворюють культуру.

При цьому підхід до тексту, порівняно із структуралізмом, кардинально змінюється. Для структуралістів текст – це «твір»; для постструктуралістів – перебування «по інший бік твору», пошук контексту культури, у межах якого народжений текст, тобто пошук дискурсу в тексті. Об'єктом розгляду й аналізу тексту стає все, що залишилося поза межами структурного осмислення. Це насамперед контекст, вплив якого не розглядався структуралістами.

Контекст для постструктуралістів є політичними, економічними, соціальними, психологічними, історичними, теологічними та іншими впливами на текст.

Крім власне контексту, постструктуралістів цікавить також сукупність індивідуальних явищ і ознак, що стоять за текстом і визначають його. Це динаміка, змінність тексту, яка не виявляється у випадках виключно структурного його аналізу.

Це те в тексті, що не зводиться до сегментного дихотомічного членування; воно постає як унікальне, нерозчленоване. Це, нарешті, те, що

взагалі виходить за межі впорядкованості, постає як випадковість, втілює свободу, волюнтаризм, ірраціональність у людській дії.

Заперечення структурності в постструктуралізмі й постмодернізмі можна виразити такими загальними *інтенціями*:

- у розумінні людини на передній план виходять несистемні, неструктурні явища: індивідуальні особливості психіки, воля тощо витлумачуються через волюнтаризм, бажання як універсальну форму виявлення прагнення до комунікації з оточенням;
- суспільство і культура постають насамперед як поле тотального виявлення відношень «влада – підкорення».

Для постмодернізму текст є одним з найважливіших понять. **Ж. Дерріда** наголошував: «Оскільки мова – це основа буття, то світ – це безконечний текст. Все текстуалізується».

Саме в тексті проявляються тенденції підкорення владі й протест проти неї. Будь-які тенденції закладені вже в мові, за допомогою якої будується текст. При цьому жива природна мова (**за Р. Бартом**) є носієм нульової міри (ступеню) письма, власне метамовою; вона самореференційна, і всі інші вияви письма сприймаються на її тлі. Об'єктивний світ завжди є структурованим за допомогою тих чи інших мовних засобів.

Запропоноване Деррідою поняття деконструкції (лат. *de* – префікс, що означає видалення, скасування, і *constructio* – побудова, складання) є спробою розглянути всю систему понять, сформованих у просторі знака.

Вона спрямована насамперед на рефлексію сфер, пов'язаних з мовою (філософія, література).

Деконструкція має своїми об'єктами знак, мовлення, текст, контекст тощо і є способом аналізування сутності цих «об'єктів».

Деконструкція тексту – це його фундаментальне «розкладання» на елементарні форми за всіма планами (композиційним, стилістичним, психологічним) і наступне «збирання» – інтерпретація, виявлення того, що вніс у цей текст конкретний контекст його створення, творець, а також те, що сам автор (творець) не бачить або хоче приховати, але виявляє як «слід» дискурсу влади.

Для постструктуралізму і постмодернізму стають важливими не структурні особливості тексту, що зближують його з іншими текстами (саме це було найважливішим для структуралізму), а те унікальне, несистемне, маргінальне, що реалізувалося в ньому позасвідомо, інтуїтивно; знак у постструктуралізмі й постмодернізмі є повною протилежністю самому собі: він не вказує на певний предмет або смисл, а, навпаки, свідчить про його відсутність. Знак і смисл перетворюються на фікцію, *симулякр* (франц. *simulacres*, від *simulation* – симуляція), який маскує відсутність актуального смислу, пропонує натомість свої численні конотації.

Ж. Бодріяр постулює чотири історичні етапи перетворення знака на симулякр, які змінювалися від епохи Відродження до сучасності:

- а) знак, який позначає реальність;
- б) знак, який спотворює, маскує реальність;
- в) знак, який маскує відсутність реальності;
- г) знак-фікція, ніяк не пов'язаний з реальністю; знак і мова – власний, об'єктивно існуючий простір, не пов'язаний ні з людиною, ні з дійсністю;
- д) ставлення до метафізики і науки.

Постструктуралізм і постмодернізм мають намір подолати логоцентризм і універсальність новоєвропейської метафізичної та наукової традиції, викрити їх як прояв «волі до влади».

Наука, пропонуючи універсальні пояснювальні принципи і канони, маніпулює свідомістю людини. Обидва напрями, що розглядаються, стверджують необхідність ігрового ставлення до смислу, обстоюють принцип дисемінації (розсіювання), будь-якого смислу взагалі.

Це означатиме закінчення влади одних смислів над іншими, викриття влади як такої в її бажанні нав'язувати потрібні їй смисли, а через них – способи мислення і поведінки.

Постструктуралізм і постмодернізм як напрями в осмисленні мови і культури продовжують існувати, видозмінюватися і самовизначатися.

Запропоновані ними нові інтенції в сприйнятті мови і текстів культури, хоча і не були застосовані, як у структуралізмі, у певних наукових методах і дослідженнях, проте дали змогу суттєво поглибити уявлення про можливі межі розуміння мови і культури.

Отже, структуралізм як найпомітніша течія філософії мови 30–60-х років ХХ ст. збагатив світове лінгвофілософське вчення новими поняттями і концепціями, які суттєво вплинули на розуміння сутності й природи мови (знакова природа мови, система, структура, елемент, значущість мовного елемента, рівні мовної системи, парадигматика, синтагматика, епідигматика, функції мови та мовних одиниць, синхронія, діахронія, статика, динаміка тощо).

Ці поняття дали змогу глибше зрозуміти організацію живої природної мови як іманентного об'єкта вивчення. Однак структуралісти не розглядали людський чинник у мові.

Постструктуралізм, розвиваючись у тісному зв'язку з постмодернізмом, звернувся до багатьох понять, які, впливаючи на мову, а через неї – на свідомість людини, перебувають поза її структурами. Нове сприйняття пост-структуралізмом і постмодернізмом текстів культури дало змогу суттєво розширити уявлення про можливості й межі самої культури, а отже, і людини.

Структуралізм і постструктуралізм збагатили лінгвістичні дослідження новими методами вивчення живої природної мови, зокрема методами математики і логіки.

ГЕНЕРАТИВІЗМ У МОВОЗНАВСТВІ. ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКА КОНЦЕПЦІЯ Н. ХОМСЬКОГО

У середині 50-х років ХХ ст. стала очевидною криза структурної лінгвістики, яка особливо болісно зачепила науку про мову в США, де домінував дескриптивізм з виключною увагою до методів аналізу і нехтуванням семантичними аспектами мови. Детально опрацьовані формальні методи аналізу мови, процедури сегментації та дистрибуції були корисними для вирішення окремих проблем дослідження фонетичного і морфологічного рівнів мови, однак не допомагали пізнати механізми функціонування мови і не давали глибокого розуміння сутності й природи мови, зв'язків мови і мислення та інших проблем. Американське мовознавство постало перед зміною наукової парадигми, пов'язаної з поворотом до проблем семантики, «реабілітацією» людського чинника в мові.

Саме такі зміни було закладено в працях американського лінгвіста і логіка **Ноама Хомського** (нар. у 1928). Інколи його прізвище транскрибується як Чомський або Чомські, що відповідає написанню Chomski.

Уже в своїй першій книзі «Синтаксичні структури» (1957) Н. Хомський відійшов від традиційної проблематики дескриптивізму і поставив питання про необхідність побудови загальної теорії мови на інших засадах. Основою такої теорії він вважав генеративну лінгвістику, скеровану на моделювання когнітивної діяльності носіїв мови. При цьому важливе місце відводилось інтуїції дослідника, тобто реабілітувалася інтроспекція у дослідженні мови.

Філософською основою концепції Хомського, викладеної ним у книзі «Картезіанська лінгвістика» (1966), було вчення Р. Декарта (латинізоване ім'я Картезіус) щодо вроджених ідей і необхідності використання дослідником власної інтуїції та інтроспекції. При цьому досвіду, практиці відводиться допоміжна роль у процесах пізнання.

На раціоналізмі Декарта, згідно з яким розум, а не досвід і практика, виступає єдиним критерієм істинності отриманого наукового знання, і побудований науковий метод Н. Хомського.

Учений підтримував також ідеї В. фон Гумбольдта щодо творчого характеру мови: мова має засоби для вираження необмеженої кількості думок, які виникають у найрізноманітніших ситуаціях. Людина здатна породжувати нові висловлювання, яких вона раніше не чула. Першочерговим завданням лінгвістики є розкриття сутності цих творчих процесів. Сутність творчого аспекту мови Хомський визначає, спираючись на думку Гумбольдта про те, що мова має здатність створювати (породжувати) безмежну кількість речень (висловлювань).

Багато лінгвістичних і психологічних ідей Н. Хомський запозичив з праць американських лінгвістів **З. Харриса**, засновника трансформаційної граматики, **Ч. Хоккета**, а також психолога **Дж. Міллера**.

Найважливішим досягненням лінгвофілософської концепції Н. Хомського вважають принципово новий підхід до знання взагалі й до лінгвістичного знання зокрема.

У його теорії розглянуто три цикли проблем, пов'язаних з *когніцією* (лат. *cognitio* – знання, пізнання): про природу і суть знання; проблеми,

пов'язані з виникненням системи знань у свідомості чи мозку людини; про використання знань, матеріальні чи фізичні механізми бази знань та їх застосування.

Праці Хомського сприяли виникненню трьох нових сфер знань: семантики синтаксису, формальних властивостей граматики і когнітивно зорієнтованої психології.

Концепція вченого за своєю суттю є психологічною, оскільки проблеми мови він пов'язує з проблемами людського знання і водночас вважає, що, вивчаючи мову, можна глибше пізнати людську природу. Хомський зараховує мовознавство до психології та теорії пізнання. Це стало приводом для звинувачення дослідника в тому, що лінгвістика в його концепції втрачає свою самостійність, за яку боролися багато поколінь мовознавців.

Вплив, який мала концепція Хомського на американську лінгвістику в другій половині ХХ ст., часто називають «хомскіанською революцією», «хомскіанським поворотом». У результаті таких змін було здійснено перехід від структуралістської парадигми до трансформаційно-генеративної, яка згодом отримала назву генеративної, або породжувальної, граматики. У сфері психології під впливом ідей Хомського відбувся відхід від біхевіоризму і зближення з когнітивізмом.

У межах нової парадигми був подоланий атомізм дохомскіанського бачення моделі оволодіння мовою як перехід від одного слова до іншого; цей процес уже почав уявлятися не як засвоєння окремих елементів мови, а як комплексне оволодіння системою правил формування осмислених висловлювань.

Генеративна парадигма має численні ознаки, найважливішими серед яких для методології гуманітарних наук слід вважати:

- 1) проголошення пріоритету універсальних властивостей мови над ідіоетнічними, а також переваги гіпотетико-дедуктивних підходів до мови над емпірично-індуктивними;
- 2) положення про творчий, креативний характер мовної (точніше, мовленнєвої) діяльності людини та необхідність вивчення цього її напрямку у всіх можливих виявах (на практиці запроваджено нову пізнавальну опозицію «мовна компетенція» «мовне застосування», «мовне

виконання»); генеративна граматика Хомського скерована насамперед на компетенцію мовця;

- 3) переміщення у центр лінгвістичних досліджень найбільш креативної сфери мови – синтаксису, залучення до аналізу значення, яке ігнорувалось у догенеративній парадигмі;
- 4) розгляд мови як ментального феномена, чинника людської психіки і свідомості, особливої когнітивної здатності, що має вроджений характер.

У концепції Н. Хомського мова як об'єкт дослідження постає як:

- а) іманентно стабільна система, що вживається в межах певного панхронічно фіксованого набору правил породження;
- б) система, яку вже має індивід завдяки своїй вродженій здатності до мовленнєвої діяльності;
- в) система, всі елементи і оператори якої не залежать від імовірного розподілу;
- г) детермінована система переходу від глибинних структур до поверхневих.

Трансформаційно-генеративна граматика, за Хомським, вивчає структуру механізму, яка уможлиблює процес мовленнєвого спілкування.

Сутність цього механізму полягає в трансформації глибинних структур у поверхневі.

Глибинна структура формує зміст речення, визначає його семантичну інтерпретацію, а поверхнева є звуковим втіленням цього змісту. Глибинна структура співвідноситься з поверхневою за допомогою граматичних трансформацій. Граматики повинна опрацювати систему правил, які б охарактеризували глибинні й поверхневі структури та трансформаційні відношення між ними. Необхідно сформулювати правила, за якими породжується необмежена кількість поверхневих структур із відносно невеликої кількості пов'язаних між собою глибинних структур.

Н. Хомський постійно пов'язує проблеми мови з ширшими проблемами людського знання.

У зв'язку з цим він повертається до визначеної ще Р. Декартом концепції вроджених мисленнєвих структур (понять, які не набуваються че-

рез досвід, навчання, а є вродженими, потенційно притаманними кожному індивіду), яка, на його думку, пояснює той факт, що володіння мовою не залежить від розумових здібностей людини.

Вчений підкреслює, що вродженість окремих мовних структур не означає повної запрограмованості людини. Взаємодіючи зі своїм оточенням, вона серед можливих структур відбирає ті, котрі формують специфіку її власної мови. Тобто, домовні знання, певні пізнавальні структури виконують роль основи й одночасно інструмента оволодіння мовою. Усі можливі структури, потрібні для повноцінного володіння мовою, спілкування, генеруються з невеликої кількості вроджених. При цьому досвід соціалізації людини, її долучення до предметного світу та світу ідей слугує лише поштовхом для подальшого розвитку, розширення вроджених структур (агент дії, мета, намір, фізичний об'єкт, *каузація* тощо).

Автор концепції вроджених структур Н. Хомський вважає, що вона повною мірою відповідає всім вимогам раціоналізму, оскільки істинне знання отримується через умовиводи, будується за всіма правилами логіки. При цьому він не заперечує ролі соціальних чинників в онтогенезі людини, наголошуючи, що здібності, якими вона наділена від народження, можуть як розвиватися, та пригнічуватися залежно від умов, що забезпечують їх зростання і розвиток.

Теорія вроджених ідей і глибинних мовних структур викликала широку полеміку у наукових колах. Основним аргументом проти визнання вродженості будь-яких знань, зокрема лінгвальних, є те, що ці знання мають соціальну і когнітивну природу, тобто формуються в процесі соціалізації особистості як результат відображення основних реальних зв'язків, що існують між об'єктами дійсності та виявляються в будь-якій, у тому числі й немовленнєвій, діяльності людини.

З положенням Н. Хомського про вроджені ідеї тісно пов'язане питання про мовні універсалії (певна ознака, закон, тенденція, притаманна всім або деяким мовам чи мові загалом).

Вчений обстоює думку, що мовні універсалії генетично закладені в людині, її вродженій схильності до засвоєння мови.

Він виділяє два типи лінгвальних універсалій – субстанціональні (набір граматичних категорій (іменник, дієслово та ін.), які зустрічають-

ся в більшості природних мов) і формальні (властивості існування граматики, які задовольняють певні абстрактні умови).

Наявність таких універсалій дає змогу припустити, що всі мови побудовані за одним зразком. Отже, вчений спрямовує свої зусилля на виявлення цих універсалій як основи для побудови універсальної граматики.

Універсальна граматика, за Хомським, враховує творчий характер мови, тобто вміння легко розуміти абсолютно нові речення, відрізнити правильні вирази від неправильних.

Концепція Н. Хомського розвивається вже понад сорок років і пережила значну кількість модифікацій.

Однак після «хомскіанської революції» розвиток лінгвістики як у США, так і в інших країнах пішов дещо іншим шляхом.

Саме в генеративізмі у центр уваги була поставлена проблема функціонування мови. Динамічне розуміння сутності мови, сформоване ще в працях В. фон Гумбольдта, отримало суттєву лінгвістичну підтримку.

Концепція вродженої бази знань знову привернула увагу дослідників до мовних (зокрема, синтаксичних) універсалій. Активізувалися соціолінгвістичні дослідження, які стали комунікативно спрямованими.

Багатьма положеннями концепції генеративізму скористалися когнітивістика, психологія, психолінгвістика, інженерна і прикладна лінгвістика, теорія штучного інтелекту, автоматичної обробки інформації, організації баз даних та ін.

Отже, генеративізм як напрям у філософії мови 50–60-х років ХХ ст. сприяв формуванню значної кількості нових понять щодо сутності й природи мови. Його представники звернули увагу на ті об'єкти синтаксису, які не можна розглянути безпосередньо, що значною мірою сприяло оновленню апарату дослідження синтаксису живої природної мови, техніки опису мови в аспекті автоматизації мовних процесів за допомогою електронно-обчислювальних механізмів.

НЕОКАНТІАНСТВО І ФІЛОСОФІЯ МОВИ

Як один із провідних напрямів у філософії (насамперед німецькій) наприкінці XIX – на початку XX ст. *неокантіанство* (особливо така його течія, як марбургська школа) активно звертається до проблем сутності й природи мови.

Опрацьовуючи деякі поняття, *пов'язані зі створенням «науки про дух»*, представник *марбургської школи Ернест Касіпер* (1874–1945) висуває одну з найоригінальніших концепцій природної мови. Ця концепція нерозривно пов'язана із загальними засадами неокантіанства.

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ НЕОКАНТІАНСТВА

Одним із найважливіших питань, яке вирішувала філософія другої половини XIX – початку XX ст., було питання природи та сутності пізнання, його граничних підстав, що й стало основою неокантіанства.

Неокантіанство – філософський напрям, який виник у Німеччині в другій половині XIX ст. під гаслом «Назад до Канта» і мав за мету оновити і доповнити філософію І. Канта новими даними природничих і гуманітарних наук, зокрема філософії мови.

Основними принципами неокантіанства були:

- а) розуміння філософії як критики пізнання;
- б) обмеження пізнання сферою досвіду та відмова онтоогії у її претензіях на статус наукової дисципліни;
- в) визнання апріорних форм, від яких залежить пізнання.

Питання про природу і сутність пізнання завдяки успіхам природничих і гуманітарних наук початку і середини XX ст. знову вивело на передній план проблеми природи та сутності чуттєвого і раціонального пізнання, можливості створення цілісної картини світу. В результаті було переглянуто методологічні основи природознавства і сформульовано проблему опрацювання методологічних засад «наук про дух».

Марбургська школа неокантіанства особливу увагу звертала на вивчення логічних засад філософії *І. Канта*, відстоюючи першість теоретич-

ного розуму над розумом практичним, ставлячи в центр своїх інтересів метод інтерпретації явищ культури, що розглядалася як сукупність духовних можливостей людини, які відкривають світ як такий, що має смисл.

У неокантіанстві культура стає істинним предметом «наук про дух», які потребують нових пізнавальних методів.

Представники неокантіанства вважали, що «науки про дух» повинні, по-перше, використовувати спеціальні методи, вивчати символічні форми, які безпосередньо створюють людську культуру, і, по-друге, досліджувати ті інструменти, механізми, способи символізації, які визначають людське бачення світу.

Вони виступають як межові, апріорні умови взаємодії людини з дійсністю, а сама дійсність є результатом культурної символізації.

Ці антипозитивістські й антинатуралістичні засади неокантіанства найповніше розкриті у наукових розвідках Е. Касірера.

ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Сформулюйте найважливіші ознаки гумбольдтіанства як лінгвофілософського напрямку.
2. Визначте лінгвістичні та філософські засади концепції В. фон Гумбольдта.
3. Як розумів сутність і природу мови В. фон Гумбольдт? Співвіднесіть поняття «мова» і «дух народу» в його концепції.
4. Розкрийте сутність поняття «мовне світобачення» за В. фон Гумбольдтом.
5. З'ясуйте співвідношення понять «мова» і «мислення» у працях В. фон Гумбольдта.
6. Поясніть тезу В. фон Гумбольдта про творчий характер мови. Що позначають терміни «ергон» і «енергейя»?
7. Охарактеризуйте найважливіші рушійні сили розвитку мови, визначені німецьким лінгвофілософом.
8. Що таке внутрішня і зовнішня форми мови за концепцією В. фон Гумбольдта?

9. Які ідеї В. фон Гумбольдта розвиває у своїх працях О. Потебня?
10. Сформулюйте базові принципи і основні положення неогумбольдтіанства.
11. Визначте філософські основи європейського і американського неогумбольдтіанства.
12. У чому полягає сутність гіпотези лінгвістичної відносності Сепіра – Ворфа?
13. Вкажіть недоліки гіпотези Сепіра – Ворфа. Доведіть необхідність її доповнення положеннями лінгвістичної додатковості.
14. Сформулюйте найважливіші особливості лінгвофілософської концепції Й.-Л. Вайсгербера.
15. Дайте визначення поняттю «мовний закон людства» за Й. Л. Вайсгербером.
16. Назвіть основні принципи «закону рідної мови» Вайсгербера.
17. У чому виявляється вплив лінгвофілософської концепції В. фон Гумбольдта на європейське неогумбольдтіанство?
18. Охарактеризуйте неогумбольдтіанство як лінгвофілософський напрям.
19. Дайте визначення структуралізму як лінгвофілософського напрямку.
20. Сформулюйте передумови виникнення структуралізму і його найважливіші ознаки.
21. Які аспекти лінгвофілософської концепції Ф. де Сосюра вплинули на формування структуралізму?
22. Вкажіть, чому Ф. де Сосюр вважається одним із засновників науки про знаки – семіотики.
23. У чому полягає значення виділення Ф. де Сосюром категорій «мова» і «мовлення»?
24. Охарактеризуйте школи структуралізму.
25. Вкажіть представників і найважливіші положення данської школи глосематики.
26. Сформулюйте причини виникнення, філософські засади й основні здобутки американської школи дескриптивної лінгвістики.
27. Проаналізуйте сутність функціонального підходу до мови представників Празького лінгвістичного осередку.

28. Яке значення мав структуралізм для розвитку лінгвофілософської думки?
29. Дайте визначення постструктуралізму і постмодернізму у філософії мови. Вкажіть їх спільні й відмінні ознаки.
30. З'ясуйте положення структуралізму, що заперечувалися представниками постструктуралізму і постмодернізму.
31. Охарактеризуйте значення поняття «текст» у постструктуралізмі й постмодернізмі.
32. Проаналізуйте ставлення постмодернізму до знакової теорії мови.
33. Чим була викликана поява генеративізму в США?
34. Сформулюйте лінгвофілософські засади концепції Н. Хомського.
35. Дайте визначення породжувальної граматики відповідно до концепції Н. Хомського.
36. Вкажіть, у чому полягає сутність ідеї вроджених структур Н. Хомського.
37. Проаналізуйте, як розумів Н. Хомський сутність універсальної граматики.
38. Окресліть значення ідей генеративізму і породжувальної граматики для розвитку філософії мови.
39. В чому полягають основні засади неокантіанства?

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Назвіть причину виникнення науки про мову в Давньому світі.
2. Час створення граматики Паніні.
3. Назвіть ім'я дослідника мови, що першим висунув ідею порівняльно-історичного дослідження мови.
4. Назвіть ім'я дослідника мови, що першим створив словник санскриту елементами етимологічного аналізу.
5. Назвіть ім'я автора твору «Діалог Кратіла».
6. Назвіть ім'я дослідника мови, якому належить ідея мовного символу.
7. Назвіть ім'я дослідника мови, якому належить ідея логічного вивчення мови, засновника логічного напрямку у мовознавстві.
8. Назвіть ім'я автора концепції логіко-філософського підходу до вивчення граматики. :
9. Назвіть ім'я мислителя, ученого, що першим поставив питання про право існування літературної народної мови.
10. Назвіть офіційно визнаний час створення книгодруку.
11. Назвіть ім'я мислителя, ученого, засновника французького раціоналізму.
12. Назвіть ім'я мислителя, ученого, автора філософської концепції вивчення мови в «Граматиці Пор-Рояль».
13. Визначте основне завдання авторів «Граматики Пор-Рояль».
14. Назвіть ім'я вченого, дослідника мови, що першим ставить питання про походження слов'янських мов та розподілу їх на групи.
15. Назвіть ім'я вченого, сходознавця та юриста, що першим офіційно заявляє та обґрунтовує зв'язок санскриту з грецькою, латиною, кельтською, готською та давньоперськими мовами.
16. Назвіть ім'я вченого, творця теорії про 3 ступені, періоди розвитку мови.
17. Назвіть ім'я вченого, що першим звернув увагу на проблему диференціації понять «давньоруська мова», «старослов'янська мова», «церковнослов'янська мова».

18. Назвіть ім'я вченого, що першим зробив спробу сформулювати властивості мови у вигляді антиномій.
19. Назвіть ім'я вченого, що визнаний засновником напряму натуралізму у мовознавстві.
20. Назвіть ім'я вченого, творця теорії про диференціацію мов світу на 4 типи.
21. Назвіть давню мову, вивчення якої стало поштовхом до створення порівняльно-історичного методу мовознавства.
22. Як називається принцип сучасного мовознавства, згідно з яким людина є центром світу?
23. Як називається галузь гуманітарних досліджень про інтерпретацію та розуміння тексту з використанням лише самого тексту?
24. Як називається напрям європейського структуралізму, що виник внаслідок об'єднання данських мовознавців у лінгвістичне товариство?:
25. Як називається спосіб існування двох мовних систем, за якого функції цих систем доповнюють одна одну?
26. Як називається напрям американського структуралізму 20-50 рр. ХХ ст., пов'язаний з іменами Ф. Боаса, Е. Сепіра, Л. Блумфілда?
27. Як називається аналіз мовного явища в історичному розвитку?
28. Вкажіть рік виходу Граматики Пор-Рояль.
29. Назвіть ім'я вченого, за ким офіційно визнано перше наукове використання терміну «структуралізм».
30. Назвіть ім'я вченого, за ким офіційно визнано введення в науковий обіг терміну «семіотика».
31. Вкажіть ім'я вченого, якому належить теоретичне формулювання основних принципів дистрибутивного аналізу.
32. Важливою складовою якої лінгвофілософської думки була «Теорія знаку»?
33. Назвіть ім'я вченого, автора теорії морфологічної класифікації мов світу.
34. Назвіть ім'я вченого, що обґрунтував структурно-знаковий характер мови.
35. Як називається метод, що ґрунтується на вивченні оточення, контексту вживання, функціонування окремих одиниць в тексті?

36. Назвіть школу чи наукову течію, представники якої сформулювали закон палатальної міни звуків.
37. Назвіть школу чи наукову течію, представники якої сформулювали закон відкритого складу в слов'янських мовах.
38. Назвіть ім'я ученого, що першим принципово розмежовує статику та динаміку у процесі вивчення мови.
39. Як називається явище в психолінгвістиці, при якому визначення нового сприйняття відбувається за вже наявними уявленнями?
40. Як називається лінгвофілософський світоглядний напрям, зорієнтований на семіотичне витлумачення реальності як «текстуалізованого світу»?
41. Як називається мовно-філософське вчення, засноване на вивченні релігійних текстів з урахуванням контексту, у якому вони створювались?
42. Назвіть ім'я ученого, що першим розробив теорію фонології та поняття «фонема» у сучасному розумінні терміну.
43. Назвіть ім'я ученого, що став засновником європейського неогумбольдїанства.
44. Назвіть ім'я ученого, що став засновником американського неогумбольдїанства.
45. Назвіть ім'я ученого, що став творцем гіпотези лінгвістичної відносності.
46. Назвіть ім'я ученого, засновника Празького лінгвістичного гуртка.
47. Назвіть мовну категорію, що характеризує подію як реальну / ірреальну
48. Що означає термін «синхронія»?
49. Яку назву носить сучасний тип європейського письма?
50. Яка ідея Платона є важливим компонентом теорії Гумбольдта?
51. Назвіть авторський варіант назви праці Аристотеля «Логіка»:
52. Ким з давніх філософів мови введено термін «етимологія»?
53. Назвіть ім'я засновника концептуалізму.
54. Назвіть ім'я творця «математичної системи мовних знаків».
55. Гумбольдїанство – це концепція, що ґрунтується на:
56. Що таке поняттєвий зміст знаку?

57. Через яку форму (за Гумбольдтом) мисленнєві категорії об'єктивуються у мові?
58. Що означає термін «дистрибуція»?
59. Назвіть ім'я офіційно визнаного засновника соціолінгвістики
60. Чому одна з лінгвофілософських концепцій нового часу названа «неокантіанство»?
61. В якій з лінгвофілософських концепцій йдеться про вроджені структури мови?

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амірова Т. О. Історія мовознавства. Москва, 2003.
2. Андрущенко В. Вступ до філософії. Великі філософи: навч. посібн. Харків: ТОВ «РИФ», 2005.
3. Апель К. О. Трансформація філософії. Київ, 2001.
4. Арно А., Лансло К. Грамматика Пор-Рояля. Ленинград, 1991.
5. Бацевич Ф. С. Філософія мови: підручник. Київ, 2008.
6. Борше Т. Вступ. Філософсько-мовні міркування щодо історії філософії мови. Київ, 2008.
7. Вітгенштейн Л. Філософські роботи. Ч. 1. Київ, 2004.
8. Гадамер Г.-Г. Істина і метод. Основи філософської герменевтики. Київ, 2000.
9. Гадамер Г.-Г. Батьківщина і мова. Київ, 2001.
10. Дворніцька Н. І. Етимологічний аспект історії слов'янських мов (навчальний посібник). Кам'янець-Подільський, 2021.
11. Дворніцька Н.І. Філософія мови. Кам'янець-Подільський, 2017.
12. Потебня А. А. Слово и миф. Москва, 1989.
13. Соссюр де Ф. Курс общей лингвистики. Киев, 1998.
14. Степанов Ю. С. Мова та метод філософії мови. Київ, 1998.
15. Типологія мов / під ред. О. С. Мельничука. Київ: Наук. думка, 1986.
16. Хомський Н. Мова та мислення. Київ, 2005.
17. Напрямки сучасної американської лінгвістики. Київ, 1997.
18. Хайдеггер М. Язык. Санкт-Петербург, 1997.
19. Хроленко О. Т., Бондалетов В. Д. Теорія мови. К., 2004.
20. Якобсон Р. О. Обране. Київ, 1995;
21. Bastow D. Otto and Numinous Experience. *Religious Studies*. Leipzig, 2010.

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

ДВОРНИЦЬКА Наталія Іванівна,

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри
слов'янської філології та загального мовознавства

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ФІЛОСОФІЯ МОВИ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

2-е видання доповнене

ЕЛЕКТРОННЕ ВИДАННЯ

Підписано 09.10.2023. Формат 60x84/16. Гарнітура «Cambria».
Об'єм даних 1,23. Мб. Обл.-вид. арк. 5,7. Зам. № 1062.

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.
Свідоцтво серії ДК № 3382 від 05.02.2009 р.

Виготовлено в Кам'янець-Подільському національному
університеті імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.